

TC.

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**KONSTANTİN PETROVİÇ VON KAUFMAN'IN
TÜRKİSTAN'DAKİ FAALİYETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMAN YILMAZ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Seda YILMAZ VURGUN

Bilecik, 2020

10181368

T.C.

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

KONSTANTİN PETROVİÇ VON KAUFMAN'IN

TÜRKİSTAN'DAKİ FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMAN YILMAZ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Seda YILMAZ VURGUN

Bilecik,2019

10181368

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAVI
JÜRİ ONAY FORMU

BŞEÜ-KAYSİS Belge No	DFR-172
İlk Yayın Tarihi/Sayısı	03.01.2017 / 28
Revizyon Tarihi	
Revizyon No'su	00
Toplam Sayfa	1

Öğrencinin Adı Soyadı: Osman YILMAZ
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Genel Türk Tarihi
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Seda YILMAZ VURGIN
Tezin Özgün Adı: Konstantin Petrovic Von Kaufman'ın Türkistan'daki Faaliyetleri
Tezin İngilizce Adı: Konstantin Petrovic Von Kaufman's Activities in Turkestan

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 29.01.2020

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışması ilgili EYK kararıyla oluşturulan jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY~~ ÇOKLUĞU ile Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Seda Yılmaz Vurgun

Üye: Prof. Dr. İlhami Yurdakul

Üye: Doç. Dr. Gülay Cınar

Üye: .....

Üye: .....

ONAY

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ..... / ..... / 20.... tarih ve ..... / ..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

BEYAN

“Konstantin Petroviç Von Kaufman’ın Türkistan’daki Faaliyetleri” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmını Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Osman YILMAZ

ÖNSÖZ

Türk devletlerine bağı bir kinezlik iken, kendi gelişimini tamamlayarak adından söz ettiren Rus Çarlığı, 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan sahasına yayıldı. Bunun sonucunda Türkistan sahasını işgal etti ve sömürge politikaları uyguladı.

Bu tezde Türkistan sahasını işgal ederek kültürel bir sömürüye tabi tutan Konstantin Petroviç Von Kaufman'ın buradaki faaliyetleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece Rus generalin hayatı ve Türkistan sahasında bıraktığı sömürge izleri gözler önüne konulmuştur.

Bu çalışma hazırlarken her konuda yardımlarını esirgemeyen, tez konumun belirlenmesi, yöntem ve tekniklerin uygulanmasında ilgi ve desteklerini her zaman gösterip, tez yazımında beni daima teşvik eden değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Seda YILMAZ VURGUN'a, çalışmamda desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. İlhami YURDAKUL ve Doç. Dr. Gülay KARADAĞ ÇINAR hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Sürdürdüğüm eğitim hayatım boyunca bana okumanın ve anlamının ne denli önemli olduğunu öğreten ve beni her zaman destekleyen Yılmaz (Od-manlı) ailesine teşekkür ederim.

Osman YILMAZ

ÖZET

14. yüzyıldan sonra Türkistan sahasında başlayan bölgesel güç mücadelesi 18. ve 19. yüzyıllarda Rusya'nın etkin bir güç olarak Türkistan sahasını egemenliği altına almasıyla neticelenmiştir. Bu dönemde Rus Çarlığını güçlü kılan amiller eğitim, teknoloji ve askeri üstünlüklerdir. Romanovlar sülalesine mensup II. Aleksandr dönemi, Rusya'nın Türkistan sahasında ilerleyişini hızlandırdığı bir dönemdir. Onun başa geçmesiyle 1867 yılında Çarlık birlikleri Türkistan'da Taşkent merkezli bir Genel-Askeri Valilik kurdular. Bu askeri valilik ile tüm Türkistan sahasını kontrol etmesiyle ekonomik anlamda kendilerine güç katmış, ilerleyen süreçlerde de Türkistan coğrafyasında yaşayan milletlerin kimliği, dini ve dilleri üzerine uyguladığı politikalar bölgenin kaderini etkileyen bir durum olmuştur.

Rus Çarlığı bu süreçte Alman asıllı General Konstantin Petroviç Von Kaufman'ı Türkistan sahasında Çarlığın tüm faaliyetlerini yürütmesi için geniş yetkilerle donatarak Türkistan Genel Valisi olarak atadı. Kaufman Çarlığın kendisine verdiği geniş yetkiler ile Türkistan'daki Rus hâkimiyetini geliştirmek adına sömürge politikalarını yürüttü.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Rus Çarlığı, II. Aleksandr, Konstantin Petroviç Von Kaufman, Türkistan Genel Valiliği.

ABSTRACT

The regional power cycle that began in the Turkestan area after the fourteenth century turned into a period in which Russia dominated the Turkestan territory as a active power in the 18th and 19th centuries. During this period, the main principles shaping Russian identity were education, technology and military superiorities. The Alexandr the II period, belonging to the Romanovs family, is a time in which Russia accelerated its progress in the Turkistan area. When he took over, the Tsarist troops established a Military Governorate in Tashkent in 1867. With this military governorate, it has strengthened them economically by controlling the entire Turkistan area, and the policies implemented by the nations living in the Turkistan geography in the following processes on the identity, religion and languages have become a situation affecting the fate of the region.

In this process, Russian Tsarist General Konstantin Petrovic Von Kaufman appointed as the General Governor of Turkistan by equipping him with wide powers to carry out all the activities of the Tsarism in the Turkistan area. Kaufman carried out the assimilation policies in Turkestan with the powers given to him by the tsarism.

Key Words: Turkestan, Tsarist Russia, II. Alexandr, German, Konstantin Petrovich Von Kaufman, Turkestan General Governor.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	v
TABLolar LİSTESİ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

K.P.VON KAUFMAN'IN ASKERİ FAALİYETLERE BAŞLAMASI

1.1. K.P. VON KAUFMAN'IN HAYATI	5
1.2. K.P. VON KAUFMAN'IN ASKERİ YÖNÜ	11
1.3. K.P. VON KAUFMAN'IN ESKİ GÖREVİNDEN ALINIŞI VE TÜRKİSTAN'A YÖNELİK İLK HAZIRLIKLARI	14

İKİNCİ BÖLÜM

K.P. VON KAUFMAN'IN TÜRKİSTAN BÖLGESİNİ ELE GEÇİRMESİ

2.1. HİVE (HAREZM) HANLIĞININ İŞGALİ	17
2.2. BUHARA HANLIĞININ İŞGALİ	27
2.3. HOKAND HANLIĞININ İŞGALİ	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

K.P. VON KAUFMAN'IN TÜRKİSTAN'DA RUS HÂKİMİYETİNİ KURMASI

3.1. TÜRKİSTAN GENEL VALİLİĞİNİN KURULMASI	44
3.2. K.P. VON KAUFMAN'IN BÖLGEDEKİ İDARİ FAALİYETLERİ	46
3.3. K.P. VON KAUFMAN'IN EKONOMİK FAALİYETLERİ	53
3.4. K.P. VON KAUFMAN'IN RUS VE RUSLARA TABİ HALKLARA UYGULADIĞI İSKÂN SİYASETİ	55
3.5. K.P. VON KAUFMAN'IN KÜLTÜREL FAALİYETLERİ	58
3.6. K.P. VON KAUFMAN'IN GENEL VALİLİĞİ SÜRESİNCE TADBİK ETTİĞİ DİN SİYASETİ	64
3.7. K.P. VON KAUFMAN'IN RAPORU (Проект-Proje)	67
SONUÇ	70
KAYNAKÇA	72

KISALTMALAR

- C.** : Cilt
Çev. : Çeviren
Haz. : Hazırlayan
ss. : Sayfa Numaraları
TTKY. : Türk Tarih Kurumu Yayınları

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Kaufman'ın savaş planı.....	23
Tablo 2: 20. Yüzyıl Başlarında Orta Asya.....	46

GİRİŞ

Türkistan asırlar boyunca Türk, Arap, Acem, Tacik gibi birçok millete ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Rusya'nın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktığı yıllar Altın Orda Han'ı Seyyit Ahmed'in, III. İvan'a karşı harekete geçmeyerek geri çekildiği, Ugra nehri vakası olarak gösterilir¹. Bu tarihten sonra Ruslar, Türk illerine karşı birçok işgal girişimlerinde bulunmuşlardır (Kurat, 2014: 128-132).

Rusların Türkistan'a doğru genişleme politikaları IV. İvan'la başlamıştır. Kazan ve Astrahan'ın işgali ise bu sürecin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Çarlık ile Türkistan hanlıkları arasındaki ilişkiler ilk zamanlar ticari faaliyetlerle başlamıştır. Ruslarla hanlıklar arasındaki ilk iletişim, 1558'de Moskova'nın elçisi sıfatıyla İngiliz-Rus ortaklığı bir şirketin mümessili olan seyyah Antony Jenkinson'un Hive ve Buhara'ya gönderilmesidir (Tacibayev, 2012: 172-173). Astrahan ve Kazan Hanlıklarını işgal eden Ruslara karşı Buhara ve Hive hanları, IV. İvan'a kendi istekleri ile ticari serbestliğin devamlılığının sağlanması için değerli hediyelerle birlikte elçilerini göndermişlerdir (Ünal, 2008: 239). Birbirleri ile rekabet içinde olan iki hanlığın durumunu fırsat bilen IV. İvan'ın, 1566 yılında iki hanlığa da Rus bölgesinde ticaret yapma hakkı tanınması, hanlıklar üzerine ilk Rus politikası olarak ifade edilmektedir. Bu ticaret politikasıyla birlikte hanlıklar arasında süregelen kanlı savaşlar, Türkistan'da düzen ve dirliğini bozulmasına sebep olmuştur. 1578-1705 yılları arasında Rusya'dan birçok kişi hanlıklara misyonerlik amacıyla ziyarette bulunurken, Buhara ve Hive'den birçok elçi ticaret amacıyla Rusya'yı ziyaret etmiştir (Eshenkulova, 2007: 18).

16. yüzyılda Volga ve Sibiryaya arasındaki bölgeyi kontrol eden Kozak'ların Rus hâkimiyetine girmesiyle Tatar, Başkurt, Kalmuk ve Kazak Türkleride doğrudan hedef haline gelmiştir. I. Petro Türkistan, Kafkasya ve İran sahasından ilerleyerek Hindistan'a ulaşmayı, bu yol üzerinden ticari kazançlar sağlamayı, bölgede bulunan ipek, bakır, pamuk gibi hammadde kaynaklarını ele geçirmeyi amaçlamış ve bunları haleflerine vasiyet etmiştir. Ruslar bu doğrultuda bölgeyi tanımanın yanında heyetlerini dini ve ticari faaliyetleri yürütmek amacıyla göndermeye devam etmişlerdir (Demirdağ, 2006: 2).

Kalmukların Kazak topraklarını istilasından dolayı Kazaklar 1734-35 yıllarında rahat hareket imkânı bulamadılar. Zira, Rusların Kazaklara uyguladığı birçok entirikanın yanın da Orenburg müstahkem mevkiini inşa etmeleri ile bölge Rusların eline geçmiştir (Saray, 2017:

---

¹ Bkz: Kurat, Akdes Nimet (2014), Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, 6. Baskı, Ankara: TTKY, ss. 128-132.

33-49). Meyendorf'un Rus elçilik heyeti ile Buhara Hanlığı'nı ziyaret ettiği 1820 yılına kadar Rusya-Türkistan ilişkileri dostane şekilde ilerlemiştir. Buhara, Türkistan bölgesinin siyasi ve ticari değerleri açısından en önemli şehirlerinden biridir. Meyendorf'un bu ziyareti ondan sonraki birçok seyyaha örnek teşkil etmiştir (Çelik, Keser, 2018: 30). Ardından Ruslar çeşitli keşif heyetleriyle bölgenin askeri yapıları ve coğrafi özellikleri hakkında bilgi toplamışlardır (Çınar, 2017: 92).

1839 General Perovskiy (1794-1857)'nin başarısız Hive işgal girişimi sonrası (Saray, 2017: 33-49) 1847 yılında Ruslar Sır-Derya nehrinin Aral Gölü'ne ulaşarak Aralsk İstihkâmını inşa etmişlerdi (Vernadsky, 2015: 278). Ruslar 1852 yılında Çin ile yapılan Gulça anlaşması neticesinde Türkistan'ın istilası için gerekli hazırlıklarını tamamlamışlardı. Rusların Hanlıklar üzerine başlattığı işgal girişimi, stratejik öneme sahip olan Akmesit kalesinin alınmasıyla hız kazanacaktı. Nitekim Ruslar uzun mücadelelerin ardından, General Perovskiy önderliğinde 1853 yılında kaleyi ele geçirmeyi başardılar ve burası üzerinden Hokand'ın işgalini hızlandırmak amacıyla, Sır-Derya boyunca harekât karargâhları kurmayı da planlamışlardı. (Gökçe, 2007: 12).

Kırım Savaşı dolayısıyla Türkistan'da ilerleme politikalarını ertelemek zorunda kalan Ruslar, bu sürece kadar ele geçirilen yerlerin muhasarasıyla ilgilenmişlerdir. Baltık Denizi ve Kırım üzerinden yayılma planları, Osmanlı ve Avrupalı devletlerce durdurulan Rusya'da çeşitli sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Kırım Savaşı devam ederken I. Nikolay'dan tahtı devralan II. Aleksandr, 1855'te tahta çıktığında Nikolas'ın saltanatından kalan sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştı (Onur, 2016: 460). Kırım Savaşı yenilgisi etkisiyle Aleksandr, Rusya'da köklü reformlara imza atmıştır (Borisova, 2016: 10). Kırım Harbinden sonra yeniden gözünü Türkistan Hanlıkları sahasına çeviren Rusya, buradan sağlayacağı ekonomik kazançla kendisine güç katmayı planlamıştır. Etki sahasını genişletmek adına vazgeçilmez olan Türkistan politikasının yanısıra, Çin, Hindistan, Afganistan ve İran gibi komşu ülkelerle yapacağı ticari ilişkiler sayesinde maddi kazanımlar sağlamayı amaçlamıştır (Özkan, 2019: 16-17). Çar askeri sahada da reformlara hız vererek yayılma öncesinde Prens Aleksandr İvanovç Baryatinsky²'i Kafkas ordularının başına atamış, ona istediği kadar kuvvet ve

---

² Rusya'nın en zengin ailelerinden birinin en büyük oğlu olan Baryatinsky, İngilizce ve astronomi alanında eğitim görmüştür. Baryatinsky, İmparatoriçe Alexandra Feodorovna'nın desteğiyle orduya katılmıştır. Baryatinsky, Kafkasya ve Polonya gibi yerlerde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kafkas Valiliğinin ardından Çarlık Rusyası'nda mareşalliğe kadar yükselmiştir. Baryatinsky dağ harbi alanında uzmanlaşmış ve son derece deneyimli bir askerdir. 1879'da Cenevre'de vefat etti. Bkz: "Baryatinsky, Alexander Ivanovich," Ekim 30, 2019. <http://www.eng.kavkaz-uzel.eu/articles/42/>.

yeniden yapılanma adına çeşitli görevler vermiştir. Baryatinsky de askeri sahada yaptığı büyük reformlar sayesinde gelecekte harbiye vekili olacağı günlerin temellerini atmıştır. General Kaufman'ın önünü açacak olan Albay D.A. Miliyutin'in de yardımlarıyla orduyu yeniden dizayn eden Baryatinsky, kurulan askeri bölge valilerine geniş yetkiler verilmesini sağlamıştır (Saray, 1993: 19). Bu geniş yetkiler ile Rus ordusu hem Kafkasya hem de Türkistan hanlıkları üzerine yayılma emellerinin fikri ve askeri alt yapısını oluşturmuştur. Prens Baryatinskiy 1857 yılında Kafkasya'daki ilerlemeler hakkında Petersburg'a giden Miliyutin'e, Çar'a iletmesi için bir mektup vermiştir. Bu mektup adeta Miliyutin'in bu coğrafyada yaptığı faaliyetleri açıklayan detaylı bir rapor şeklindedir. Kafkasya'daki bu faaliyetleri nedeniyle Çar Miliyutin'i 1860'da önce Harbiye bakanı yardımcısı ve 1861 yılında ise Savaş Bakanı olarak atamıştır (Scott, 2010: 19-20).

Rusların sınırlara dayandığı bu süreçte Türkistan hanlıklarının durumları oldukça sıkıntılıydı. Hanlıklar kendi içlerinde mücadele ederken, mali, askeri ve eğitim alanlarında oldukça gerideydiler. Hanlıkların kendi içlerinde başlayan taht kavgaları, hanedan değişiklikleri ve hanlıkların birbirleriyle çatışma içinde olması Rusların Türkistan sahasında ilerlemelerini kolaylaştıran ana nedendir.

Rus tarihinin şekillenmesinde birçok ünlü general, devlet adamı ve hanedan etkin rol almıştır.³. Onlardan biri olan Kaufman ailesi uzun yıllar Türk illeri ve Baltık'ta Rusya adına görev yapmıştır. Yine onun generalleri Skobelev Türklerle birçok mücadelenin içinde bulunmuş ve Kaufmana bağlı Fergana bölgesinin valisi olmuştur. Yedisu bölgesine atanan Kolpakovskiy de Kaufman'a bağlı bir diğer valiydi. Kolpakovskiy Kazaklara karşı Çarlığın kabul gördüğü faaliyetleri aktif olarak yürütmüştü. Kaufman'ın Kolpakovskiy ile zıt görüşleri olmasına rağmen, Kaufman ona karşı herhangi bir müdahalede bulunmamıştı. Çernyayev ve Romanovskiy gibi Rus generalleri Kaufman'dan önce Türkistan'ın belli bir kısmını istila etmiştir. Bu generaller Taşkent'in Rus güdümünde kalması için çalışmıştır.

Özellikle Kaufman kültürel, dini ve ekonomik sömürge faaliyetleri ile Rus Çarlığına uzun süre hizmet etmiş ve iz bırakmış bir askerdir. Onun fikirleri daha sonrasında Rus Çarlığının Türkistan Müslümanlarına bakışını hatta Bolşevikler döneminde Müslümanlara yönelik faaliyetlerin şekillenmesinde örnek teşkil etmiştir.

---

³ Daha geniş bilgi için bkz: Yerofeyeva (1998), 'Konfessional'nyye Protsessy Sredi Nemetskogo Nfseleniya Kazakistana vo Vtoroy pol 18 -20'', İstoriya Nemetsev Tsentralnoy Azii, 1998, Almaty, cc.52-64.

Dönemin kaynakları arasında Kaufman'ın yazmış olduğu "Proekt" raporu onun faaliyetlerini ilk elden göstermesi bakımından önemlidir. Çalışma da yararlanılan eserler arasında Knauer'in "*Nemtsı Drevnego Kraya*", Anvarbek Farid'in "Zabıtıy Sozidatel", Çijov'un *General-Adyutant İnjener General Konstantin Petroviç Von Kaufman 1818-1882*, Kotyukova'nın "Vıhodtsı İz Stran Zapadnoy, Tsentralnoy İ Severnoy Yevropı V Turkestane V Kontse XIX- Naçale XX v.", Glushchenko'nun *Rossiya V Sredney Azii-Zavoyevaniya İ Preobrazovaniya*, Scott Patrick Anderson'un "The Administrative and Social Reforms of Russia's Military, 1861-1874: Dmitrii Milyutin Against The Ensclosed Power Elite" ve Tomohiko Uyama'nın "A Particularist Empire: The Russian Policies of Christianization and Military Conscription In Central Asia" ile "Repression of Kazakh Intellectuals as A Sign of Weakness of Russian Imperial Rule", gibi eserler önemli yer tutmaktadır.

Tezde General Kaufman'ın köklerinden bahsederek onun gelişim evrelerini ve Türk tarihinde gölgede kalan kısımlarını belirterek, Hokand, Buhara ve Hive Hanlıklarında yapmış olduğu işgalleri inceledik. Bunun yanında üzerinde en çok durduğumuz faaliyetler onun Türkistan sahasında yapmış olduğu sömürge faaliyetleridir. Kaufman dönemi Rus Çarlığının Türkistan'daki etnik, ekonomik ve kültürel anlamda derin bir şekilde uyguladığı sömürü politikasının izleri bugüne kadar ulaşmaktadır. Bu sebeple bu tez çalışması Kaufman'ın Türkistan sahasındaki sömürge faaliyetlerini anlatması açısından önem arz etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

K.P.VON KAUFMAN'IN ASKERİ FAALİYETLERE BAŞLAMASI

1.1. K.P. VON KAUFMAN'IN HAYATI

Kaufman ailene ait veriler 1444'lü yıllara ulaşırken, ailenin menşei bugün Avusturya sınırlarında bulunan Bavyera Düklüğü'ne bağlı idari bölgelerinden biri olan (Knauer, 2016: 20) Swabi'dir (Anvarbek, 2018: 56). Buradan Avusturya'ya taşındıkları ifade edilirken, 17. yüzyılın sonlarına doğru Brandenburg merkezli, Danimarka, Polonya ve daha sonra 18. yüzyılda Rusya'ya gelen aile, buradan farklı bölgelere dağılmıştır (A.Semenova, 1910:1). 1444'de Tirol'de yaşayan Osvald Kaufman, Kaufman Sülalesinin atası olarak kabul edilmiştir. Glushchenko, Osvald Kaufman'ın oğlu Eberhard (Ebergard) Alman İmparatoru III. Frederich tarafından "Soylu" olarak ilan edildiğini belirtmiş (Glushchenko, 2010: 79) ve Anvarbek de bunu destekleyerek, 1462'de Eberhard Kaufman'ın, Roma İmparatoru'nun ellerinden bir asalet ödülü aldığını yazmıştır (Anvarbek, 2018: 56).

Ebergard'ın oğlu John (1557), Aşağı Avusturya'nın vekili ve Rassing Mülkünün sahibiydi; Viyana Kuşatmasında verdikleri hizmetlerinden dolayı İmparator V. Charles tarafından John ve John'un iki erkek kardeşi 'İmparatorluk Şövalyeleri' olarak onurlandırılmışlardır. Bu kardeşlerden biri olan Ulrich ise Viyana Üniversitesi'nin (1535) Piskoposu ve Rektörü olarak görev yapmıştır (A.Semenova, 1910: 1).

Kaufman sülalesi 1629 yılına gelindiğinde Aşağı Avusturya'da daha güçlenmiş ve aynı bölge de (ülkenin kuzey doğusunda federal eyalet olarak) Kaufman sülalesine ait Jeutendorf, Rassing, Ainod'da üç mülkün de sahibi olmuşlardır (Knauer, 2016:20). Fakat Luther'in öğretilerine bağlanmalarından dolayı Avusturya İmparatoru II. Ferdinand tarafından ona uyan diğer soylularla beraber sürgün edilmişlerdir (A.Semenova, 1910: IV). Bu mülkler 17 yüzyılda el değiştirirken bugün hala aynı isimle var anılmaktadırlar.

16. ve 17. yüzyıllar, Avrupa'da şiddetli din savaşlarına sahne olmuş ve Seksen yıl ve Otuz yıl Savaşları'nın ardından 1648 yılında imzalanan Westphalia Barışı ile bu karmaşa son bulmuştur. Westphalia Barışı, Avrupa'da huzurun sağlanması ve dinsel özgürlüklerin temin edilmesi açısından çeşitli kazanımlar sağlarken (Yılmaz, Alganer, 2016: 98), mülklerinden kovulanlara da geri dönme hakkı verilmiştir. Ancak Brandenburg'daki Kaufman ailesi üyelerinden Batlus geri dönmemiştir. Batlus'un 1718'de doğan torunu olan Friderih Ludvig, Polonya Çarı Stanislav Avgusta'ya uzun süre (Glushchenko, 2010: 79) hizmet etmiş ve ardından 1772'de Berlin vekili olmuştur.

Friderih Ludvig'in oğulları Avgust ve Fedar Ruslara hizmet etmişlerdi. Avgust, general-binbaşı rütbesiyle 1810 yılında ölürken, Fedar ise Rumantseva Gadinaysky'nın seferine katılıp, Tulça'nın alınmasıyla kendini göstermiş ve Potemskin Tevnyeskin'in ordusunda hafif bombacı taburunu komuta ettiği savaşta Karasu yakınında ölmüştü. (A.Semenova, 1910: V).

Peter Federoviç, babasının ölümünden sonra dokuz yaşında yetim kalmış ve Çariçe II. Katerina'nın emriyle Kara Seçkinler (binası) Okulu'na alınmıştır. İmparatoriçe kendine bağlı senatör Romer, Çiçerin ve imparatoriçe sekreteri Khpapovinsky'i Federoviç'e bakmakla ve eğitmekle görevlendirdi (Knauer, 2016: 20). Peter, tüm bu gelişmeler neticesinde ileride Çarlık Rus İmparatorluğu'nun en yüksek askeri ödülünü (nişanı) almıştır. Georgiya dördüncü kademesine yükselen ve sonradan Korgeneral olan Peter Federoviç kendi yönettiği yedinci piyade tümeniyle, Suvarovskin saflarındaki komutanlarla Macarlara karşı yapılan savaşlarda görev almıştır (Anvarbek, 2018: 56). Orduda yaptığı hizmetlerinden dolayı Polonya Çarlığı ona Brest-Kujawski bölgesinde en yüksek rütbe olan “майорат(mayorat)” (kraldan sonra en büyük yetkili/en büyük kardeş) ve bunun yanında yıllık 5000 zlotisi (Polonya'daki para birimi) gelir vermiştir (A.Semenova, 1910: V).

Peter Federoviç Kaufman'ın babası olup, Kaufman'ın erkek kardeşleri ise, Teğmen Alexander (1816-1843), Nikolay (1820-1851) Novorossiysk ve Bessarabsk idaresinin genel valisi olan General Mihail'dir (1821-1902). General Mihail hem danıştay üyesi hem de Kaufman'ın yanında Rusya adına faaliyet yürüten mühendis birliğinde görev yapmaktadır. Peter Federoviç'in eşi ve Konstantin Petroviç von Kaufman'ın annesi Emilia Ivanovna, Polonya Krallığı'nın ekonomisinden sorumlu olan Privy Councilor de Watson'ın kızı olup, eğitimli, bilge biridir. Ülkesine bağlılığı ve dürüst hizmetlerinden dolayı imparator tarafından takdir edilmiştir. K.P.Kaufman'ın genetiklerinden gelen devlet kültürü onun gelecekteki kariyerini belirleyen en önemli etmendir (Knauer, 2016: 21).

Konstantin Petroviç von Kaufman 19 Şubat 1818 tarihinde Polonya'nın Deblin (İvan Şehri) şehri yakınlarında Majdany (Maidan) Malikânesinde doğmuştur (Glushchenko, 2010: 79). Çocukluk yılları özellikle 14 yaşında gireceği Rus okuluna kadar oldukça sıkıntılı geçmiştir. Sahip olduğu lider vasfı ve aileden gelen bürokrat kültürü nedeniyle özel bir Rus iletim şirketi kondüktörü tarafından keşfedilerek, Nikolaev Mühendislik Okuluna seçilmiştir (A.Semenova, 1910: IV). Bu okula iki yıl sonra kardeşi de alınmış ve annesi Kaufman'a bir mektup yazarak, “*Sevgili babanızın izini takip edin. Hayatınızın anavatana ait olduğunu unutmayın. Görevlerinizi her ne olursa olsun sonuna kadar yapın. Her şeyden evvel kendi*

zayıf noktalarınızla savaşmaya hazır olun. Kendini kontrol etmesini bilen biri başkalarını kendisine itaat ettirebileceğini bilir” diyerek adeta Kaufman’ın gelecekteki yol haritasını belirlemiştir (Knauer 2016: 21).

Okul yıllarında ortaya koyduğu karakter ve başarıları sayesinde Kaufman, hızlıca kendini göstermiş ve arkadaşlarından öne çıkmıştır. Subay sınıfını gelecekte Sivastopol Rus kahramanı olacak olan Eduard Totleben ile (A.Semenova, 1910: IV) 1838 yılında beraber bitirmiştir (Dowling, 2015; 395). Kaufman 18 yaşında Saha Mühendisi-Asteğmen rütbesinde göreve başlamıştır (A.Semenova, 1910: IV). Beş yıllık görev sürecinden sonra Kaufman, Rus ordusunun batı bölgesinde, ilk önce Novo Georgievskaya’da mühendis (istihkâm) birliğinde sonra ise Brest-Litovsk’de (1839) görev yapmıştır (Zhebelev, 2017: 349).

1843 yılında Kaufman Gürcü Mühendislik birliğine bağlı Tiflis Mühendislik Birliğine tayin olmuştur. Kafkasya’da Kaufman ilişkin en eski resmi kayıtlar 1845-1847 yılları arasındadır (Pochekaev, 2018: 53). Kafkasya’ya vardığında, uzun zamandır süregelen dağ (köy) kabilelerine karşı yürütülen çatışmalarda görev yapan Merkez Karargâhına bağlı Özel Kafkas Birliğine (Hazar bölgesi) kıdemli yaver (Kıdemli Mühendis-1849) olarak atanmıştır. Müteakiben Kaufman Albay rütbesiyle, 1851 yılında Üçüncü Tabur Komutanı tarafından Dağıstan Piyade Alayı’na gönderilmiştir (Zhebelev, 2017: 349).

Kaufman Kafkas ordusunda 13 yıl görev almıştır. Bu süre zarfında dağlı kabilelerle yapılan çatışmalar, Gergebil ve Çoh köylerinin alınması ve 1854 yılında Kuyruk-Dara’daki savaşta bulunmuştur. İngiliz ve Osmanlı Ordularına karşı 1855 yılında gerçekleşen “Kars” savaşında görev almıştır. Ayrıca bu dönemde süren Kırım Savaşı’nda (1853-1856) bir istihkâm taburuna komuta (Hoiberg, 2004; 94) etmiştir. Kafkasya’da yaptığı savaşlarda doğal olaylar ve aşırı yağmur yağması sonucu bozulan zemini lehine çevirmek, bu kuşatmaları ilerletmek ve mevcut koruma yapılarını geliştirmek, hatta geri çekilmeleri önlemek için tahtadan kalkanlar ve top mürettebatı için mazgallar icat etmiştir (Poçekayev, 2018: 55).

Kars savaşının ardından yapılan barış görüşmeleri için İngiltere hükümeti, Osmanlı hükümetinin onayı ile General Williams’ın başkanlığında askeri bir heyet belirlerken, Rus hükümeti de Kafkas Başkumandanlığı ve Genel Valisi Nikolaevich Muravyev (1794-1866)’i atamıştı (Şahin, 2013: 354). General Williams ile beraber Kaufman Kars’ın teslim olma şartlarını hazırlamıştır (Knauer, 2016: 22) ve Kafkas savaşında Yaşam Muhafızı ve Sapper Taburu (1855)’nun komutanı olarak görev yapmıştır. (Zhebelev, 2017: 349). Kaufman Kars savaşında bir mühendis olarak ortaya koyduklarının yanında öngörülü bir analist olarak

kendini göstermişti. Bölgenin ihtiyaçları, yerel halkın ekonomik durumu ve kale içindeki yiyecek, içecek stoklarını titizlikle incelemiş, incelemelerinin ardından Kaufman raporu Kafkas ordusu komutanı N.N. Muravyev'e sunmuştu. Bu raporda Kars'ın kasım ayında düşeceğini bildirmiş, Muravyev onun sözlerine inanarak şehrin kuşatmasına ilişkin tedbirleri arttırmış olmasına rağmen Kars Kalesi 16 Kasım 1855 yılında, Kaufman'ın tespitleri doğrultusunda ele geçirilmiştir. Bu olay 37 yaşındaki Albay Kaufman'a karşı bakış açısının üstlerinin gözünde artmasına sebep olmuştur (Glushchenko,2010:79). Kaufman Kafkasya'da general rütbesine yükselmesinin yanısıra, burada yaptığı görev esnasında ilk defa doğu ulusları ve devletlerini tanıma fırsatı bulmuş ve haklarında bilgi edinmiştir (Pochekaev, 2018: 52).

Savaşlarla geçen bu yıllarda Kaufman, gelecekteki kariyeri için verdiği hizmetlerden ötürü; İkinci Anna İmparatorluk tacı, üçüncü Viladimir Kılıcı ve Altın kılıç üzerine yazılı "Cesaret İçin" madalyalarının sahibi olmuştur. Bunlara ek olarak Gergebil'i ele geçirmesinden dolayı "Dördüncü Derece Georgia" ödülüne sahip olmuştur (A.Semenova, 1910: IV). Rus Ordusunun Kafkasya'daki büyük generallerinden olan (o dönem 38 yaşında) Kaufman 13 yıl hizmet verdiği Kafkasya'da, ağır şartlar altında Dargin ve Çoh taraflarında iki kez ağır yaralanmıştır. N.A. Volkonsky'in yazdığına göre bu savaşlarda baş Rus temsilcisi ve yöneticisi Kaufman'dır (Pochekaev, 2018: 53).

1856 yılında askeri hizmetleri takdir edilen Kaufman, Nikolaeviç Mühendislik Okuluna yönetim kurulu üyesi olarak atanmıştır. Bir yıl sonra Genel Kurmay Başkanlığı Mühendislik Bölümü Müfettişi olarak, askeri konfederasyon okulları idarelerine, askeri müesseselerin (Askeri Kantonist Kuruluşların Askeri Bölüm Okullarına Dönüştürülmesi Komitesi Üyesi -1858) dönüşümleri hakkında kurulan bilişim tahminleri için kurulan komiteye üye olarak katılmıştır. Bu konu üzerinde duran Semenov (A.Semenova, 1910: IV), henüz bir yıl geçmişken İmparator II. Aleksandr'ın maiyetini ve ona bahşedilen konumu dikkatli kullanan kişiler arasında olduğunu belirtir. Bizatihi Poçekaev (Pochekaev, 2018: 52-53)'de kendi makalesinde verdiği ifadede çağdaşlarınca oldukça başarılı bulunduğunu vurgulamıştır. Bir başka kaynakta Kerç Boğazı'nın savunmasını ve akışını güçlendirmek için Rusya'nın güneyine gönderildiğini ve Askeri Bakanlık Ofisi Direktörü (1861) olarak, cihaz ve birliklerin kurulmasında özel kurulun daimî bir Askeri Konsey üyesi (Zhebelov, 2017: 349) olduğu belirtilmiştir. Kaufman 1862 yılında Tümgeneral (Mayor) derecesine yükseltilmiştir. Askeri Bakanlıkta General Miliyutin (1816-1912) ile çalışmaya başlaması ikilinin dostluğunu ilerletmiştir (Glushchenko, 2010: 80).

Rusların (1795 yılında) Litvanya'yı ilhakının ardından burada ilhaka karşı çıkan birçok Litvanyalı'nın isyanı sebebiyle yoğun bir baskı politikası uygulamıştır. Ruslar, 1864-1904 yılları arasında gazete ve kitap vb. eserlerin Latince basılmalarını yasaklamıştır (Katliarou, 2015: 75). Bu süreçleri geçiren Litvanya'ya 1865 yıllarında Kaufman Vilna valisi olarak gönderilmiştir. Burada kendisinden önceki Vali Murayev ve Rus imparatoru II. Aleksandr'ın aralarındaki gizli mektuplaşma ile Ruslaştırma politikası uygulanmaya başlamışlardı. Daha sonra Murayev tarafından diğer yazı türlerine yasaklamalar getirilmiştir. 6 (18) Eylül 1865 tarihli gizli genelge ile bahse konu bu uygulamaya Vilna'nın Valiliğini üstlenen halefi Genel Vali Konstantin Kaufman da devam etti. Kaufman Vilna'daki ders kitaplarını Polonya-Latince alfabesi ile basımını yasakladı (Perrin, 2013: 22-23), onun yerine Rus dilinin kullanılması hükmünü verdi (Ahatov, Kumğanbayev,2012:221). Kaufman evvelki yasağı genişleterek: Kovno, Grodno, Minsk, Vitebsk ve Mogilev Gubernias şehirlerinde de Latince ve Litvanya Lehçe'si karakterleri ile yayınların basılmasını, ithal edilmesini ve dağıtılmasını yasaklamıştır (Katilius, 2004: 90).

Çernyayev 1865'de Taşkent'i işgal ederek Rus topraklarına katmasını müteakip, merkezi Taşkent olan bir valilik kurulması kararlaştırılmıştır (Hatunoğlu, 2011:91). Kaufman'ın yönetiminden önce, M.G. Çernyayev ve D.I. Romanovski, 1865-1866 yılları arasında Türkistan Valiliği görevlerinde bulunmuşlardır. Merkezi Taşkent olmak üzere, Sır-Derya vilayeti ve Yedisu vilayetlerini içine alan, 2 Temmuz 1867 tarihinde bir Türkistan Genel Valiliği ve buna bağlı bir Askeri valilik kurulmuştur (Ziyayev, 2007: 222). İşgal edilen bölgenin yeniden düzenlenmesi ve buna benzer konularda sahip olduğu tecrübe ile daha önce Rus Savunma Bakanlığı'nda Kalem Müdürlüğü, Kuzey Batı Genel Valisi ve Vilna Askeri bölgesi komutanlığı (Valisi) görevinde bulunan Kaufman Miliyutin tarafından uygun görülüyordu (Eshenkulova, 2015: 51-52). Askeri Bakanlık ofisinde uzun zaman birlikte çalıştığı Savaş Bakanı Milutin (1816-1912) tarafından, Türkistan Askeri Valiliği için II. Aleksandr'a tavsiye edilmiştir (Sultangeliyeva, Abdurrahim, 2018:102).

General Çernyayev (1828-1898)'in başkanlığında kurulan Türkistan Vilayeti Rusların bölgede yürütmek istedikleri sömürge politikasına cevap veremez hale gelmişti (Ziyayev, 2007: 222). 11 Temmuz 1867'de Çarın onayı ile kurulan Türkistan Genel Valiliğine, Kaufman, en üstün yetkilerle donatılarak atanmıştır. Savaş ve barış yapma hakkı, sınır devletleriyle ilişkileri geliştirme ve her türlü ticari anlaşma gibi yetkilerle donatılarak Taşkent'e gönderilmiştir (Crean, 1970: 265-266).

19.yüzyıl ortasında Türkistan bulunan Buhara Hanlığı (1500-1868), Hive Hanlığı (1512-1873), Hokand Hanlığı (1710-1865) ve Kaşgar Hanlığı (1865-1878) arasında olmayan birliktelik ve süregelen çekişmeler (Hakkı Caşın, 2002: 101-102) Kaufman'ın işini kolaylaştırdı. General Kaufmann, 3.500 askerle Türkistan'ın en büyük şehri Semerkand'ı 2 (14) Mayıs 1868'de işgal etmiş, Buhara ve Hokand'ı ise kendisine bağlamıştı (vassal kılmıştı). 12 (24) Ağustos 1873'te de Hive (Harezmi) hanlığını kendisine bağlamış ve 19 Şubat 1876'da Hokand Hanlığı'nı işgal ederek "Fergana Eyaleti"ni kurmuştur (Devlet, 2014: 51).

Müteakiben Türkistan Genel Valiliği kazanılan topraklarla daha da genişlemiş ve "Türkistan Genel Valiliği"ne Oblast (Vilayet) olarak beş bölge dahil edilmişti: Sır-Derya, Fergana (Hokand), Semerkand, Yedisu ve Hazar-ötesi (Türkmenistan) (Saray, 1993: 45). Kaufman'ın bu sahada işini kolaylaştıran ana etkenler, hanlıkların arasında iç birlik olmaması ve daimî ihtilaf içinde bulunmaları, devrin teknolojisinden ve modern savaş yöntem ve tekniklerinden mahrum olmalarıydı (Şimşir, 2010:143). Ayrıca "Yarım Çar" olarak da anılan Kaufman, adım adım bütün Türkistan hanlıklarını (Hayit, 1995: 84) Çarlık adına kendi hâkimiyeti altına almıştır. Kaufman Türkistan'da görev yaptığı süreçteki ilk ödülünü Semerkand'ı işgalinin ardından Çar II. Aleksandr tarafından "Üçüncü derece Aziz George" ödülüne layık görülerek aldı (Chizhov, 1975: 9).

Kaufman ile başlayan Rus işgali sonrasında hanlıkların sürekli birbiriyle giriştiği güç mücadelesinin yol açtığı otorite boşluğunu Kaufman ortadan kaldırmıştı (Somuncuoğlu, 2014:518). Kaufman bu bölgelerde bir dizi kültür politikası uyguladı. Politikalarının asıl amacının yerli halkın düşüncesini, şuurunu ve hayat biçimini Ruslara yakınlaştırmak, kısaca yerli halkı Ruslaştırmak olduğunu, bunu da eğitimle yapılabileceğini düşünen bilim adamlarıyla Kaufman aynı görüşü savunarak (Sağlık, 2007:114) bu bölgelerde kültürel sömürü faaliyetlerini uygulamaya koymuştur. Kaufman genişleme siyasetine Afganistan'a bir elçi göndererek devam etmiş, ancak dönemin artan borç yükü karşısında savunmasız kalan Rus Çarlığı anılan politikayı likidite edemediği için bu genişleme çabası İngilizler tarafından durdurulmuştur (Dowling, 2015:395).

Türkistan Genel Valiliği makamında 1882'ye kadar kalan ve Rusya'nın Türkistan'daki ilhak siyasetine hizmet eden Kaufman (Hayit,1995:84), bölgeyi (1867-1882) 13 yıl 5 ay süren süreçte yönetmiştir. 1881 Mart'ında beyin kanaması geçirmiş ve bilinci yerini almamıştır (Barthold, 2000:391). 3 Mart'ta Kaufman Taşkent'te ölmesine rağmen cesedi hemen defnedilmemiş, generalin naşı Petersburg'dan gelecek eşi ve çocukları için kendi

evinde salonda mumyalanarak bekletilmiştir. Daha sonra eski ismiyle Taşkent'te Konstantin Meydanı (bir dönem ihtilal meydanı, şimdiyse Emir Timur meydanı)'na defnedilmiş, ancak daha sonra mezarı 1917 kurtarıcı-değişim (dönüşüm) Askeri katedraline taşınmıştır (Anvarbek, 2018:70-71).

Kaufman'ın askeri makamda gösterdiği başarılarından dolayı aldığı ödüller: Yaver General-Genel Vali, Aziz Georgia İkinci Derece Süvari, I. Aziz Vladimir Derecesi, Saint Aleksandr Nevskovo Derecesi, Beyaz Kartal, Aziz Anne Birinci Derecesi, Stanislav'ın Birinci Derecesine yükseltilerek, diğer birçok Rus ve yabancı nişanlarla onurlandırılmıştır (Ostroumove, 1899:198). Kaufman'ın mezarı bugün hala Taşkent'tedir ve mezarının bakır yaldızlı tahtasında aldığı ödüller yazmaktadır (Anvarbek, 2018: 71).

1.2. K.P. VON KAUFMAN'IN ASKERİ YÖNÜ

Rus tarihinin Türkistan'daki hemen her alanda öncü lideri olmuş ve meydana getirdiği fikirleri ile kendisinden sonrasına ışık tutmuş bir Askeri Vali, fikir adamı, ileri görüşlü bir liderdir. Kaufman'ın kimliğinin şekillenmesinde ana unsur ailesinin savaşçı geçmişi ve bunun yanında uzun yıllar görev yaptığı Kafkasya, Vilna ve Türkistan'daki macerası olmuştur. O işine sadık bir Rus subayı idi. Zaman zaman sert yönleri olan ve hızlı sinirlenen bir kişiliği olduğunu kaynakların vermiş olduğu bilgilerden çıkarmaktayız. Örneğin Hive seferi öncesi askerlerine yaptığı konuşmada “Çıktığınız bu seferde kadın-erkek yaş farkı gözetmeden onları ezecek ve öldüreceksiniz” (Yalçinkaya, 2006:88) emri onun ne denli Ruslaştığını ve kindar bir asker olduğunu ortaya koyar. Yine Semerkand'ın isyanı sonrası yaptığı katliam sırasındaki onun soğuk tavrı Verşçagin'in satırlarına şu sözlerle dökülmüştür;

“ Zabitlerin kuşatmasında sefer koltuğuna yaslanmış olan Kaufman Alicenapları sürekli tütün içiyor ve kesin, şefkatsiz bir sesle sadece: “Kurşuna dizilsin, kurşuna dizilsin, kurşuna dizilsin!” sözlerini tekrarlıyordu” (Ziyayev, 2007: 249).

Bu sözler onun ne denli acımasız bir kişiliğinin olduğunu ortaya koymaktadır. Birçok kaynakta onun makam ve mevkiye önem veren bir asker olduğu ifade edilmiştir. Kaufman gerçektende rütbe ve kişilik anlamında üstün olduğunu, ayrıca kendini yüceltme konusundaki gayesini yüksek tutmuş bir askerdir. Bunun nedeni II. Aleksandr'a olan yakınlığı olarak tanımlanabilir (Pochekaev, Alvievich, 2018:70). Kendi sözünü dinletme konusunda Kaufman oldukça baskın bir yapıya sahiptir (Krupenkin, 2016a: 103).

Kaufman askerlerini kontrol etmede zaman zaman sıkıntılar çektiği söylene de aslında onun politik olarak görmezden gelme siyasetini yaşamında tatbik ettiğini görmekteyiz.

Askerleri arasındaki rekabeti kontrol ederek onların fevri bir harekette bulunmasını önlemiş ve bu yönüyle emri altındaki askeri valileri kontrol edebilmiştir. Örneğin Kaufman Hokand'ın 1875 yılındaki işgalinde Kolpakovski, Skobelev'i emre itaatsizlikle suçlamaya çalışırken Kaufman generallerinin arasının açılmasını önleyerek Skobelevi takdir etmiş ve onun Fergana Valiliğine kendi emri altında bir vali olarak atanmasında önemli bir rol oynamıştır (Knauer, 2016: 110).

Ayrıca kendi astlarından ya da emrindeki kişilerden eleştiri aldığı zaman memnuniyetle karşıladığını görmekteyiz. Örneğin, Vatan Müdafaacıları 1868 Haziran ayının başında Semerakand'ı kuşatmış ve bu kuşatma kaldırıldıktan sonra Vereşçagin Kaufman'ı kendi askerlerinin önünde sertçe eleştirmiştir. Buna kızan Kaufman'ın adamlarından biri onun kurşuna dizilmesini istemişse de Kaufman ona kızmamış hatta ödül verilmesini önermiştir (D. Schimmelpemick, 2010: 82). Kaufman'ın fikir alışverişini seven ve astlarının sözlerine itibar eden bir vali olduğunu Vereşçagin'in "Ben General Kaufman ile şimdi bizim zaptettiğimiz yerlerin tarihi, buraya gelmeye çalışan seyyahlar, kitaplar ve başka şeyler hakkında fikir alışverişinde bulunarak salonda geziyordum" (Ziyayev, 2007: 233) sözlerinden çıkarabiliriz. Ayrıca Kaufman sadece bir asker değil bir mühendisti. Onun uzun yıllar Kafkasya'da Rus çarlığı adına hizmet verdiği sahada mühendislik alanında yaptığı çalışmaları ile bir askerden fazlası olduğunu söyleyebiliriz⁴. F. Anvarbek onu Kafkas kahramanı olarak nitelendirir (Anvarbek, 2018: 55).

Kaufman'ın Türkistan Genel Valiliği görevine getirilmesindeki ana nokta onun son derece milliyetçi ve imparatorun hükümlerine çok sadık bir subay olmasıydı (Ahatov, Kumğanbayev, 2012: 221). Kaufman diğer Türkistan'a gelen Rus generallerinin aksine itaatkâr bir generaldi. İşgal edilecek bir yerin iznini almak için Petersburg'a gider ve buradan talimatları alarak geri dönerdi (Kariev, 2016a: 91). Milyutin hatıralarında Kaufman hakkında bahsederken, onun mükemmel bir insan ve görevine sadık bir general olduğunu, ayrıca o dönem merkezi Asya idaresi için en uygun ve en sempatik kişilerden biri olduğunu belirtmiştir (Milyutin, 1999: 28).

---

⁴Kafkasyada yaptığı savaşlarda doğal olaylar (çok yağmur yağması) sonucu bozulan zemini kendi lehine çevirmek için, kendi zamanındaki bu kuşatmaları ilerletmek ve mevcut koruma yapılarını geliştirmek için, hatta geri çekilmeleri önlemek için tahtadan (ahşaptan) kalkanlar ve top mürettebatı için mazgallar icat etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: Pohekayev Roman Yulianovich (2018), Iz Saperov V Diplomaty: K.P. von Kaufman Na Kavkaze, (Po Vospominaniyam Sovremennikov). Novoye Proshloye / The New Past,(3), 50-67.

Ayrıca Kaufman'ı beğenmeyen askeri yönünü takdir etmeyen bilginlerde vardır. Özellikle Çernayev'in verilen kaynaklar ışığında onu pek takdir etmediğini görmekteyiz. Carre d'Eencausse'ye göre Kaufman Türkistan'da siyasi ve idari reform konusunda yoğun bir çaba sarf etmesine rağmen, yozlaşmış Rus yetkililerini cezalandırma ya da görevden almada isteksizliği nedeniyle başarısız olduğunu ifade etmiştir. Pierce ise Kaufman'ın en büyük hatasının Türkistan'daki Rus yönetimi içerisinde göze çarpan hataların belirgin olmasına rağmen, buna dokunmadığı ve kendi subaylarına yeterince sadık kalarak onların hatalarını görmezden geldiğini söylemektedir. Kaufman yolsuzluk ve adam kayırma işlerinde sergilediği başarısız tutum nedeniyle ihmalkâr olarak değerlendirilmiştir (Peeples, 2007: 24). Jeff Sahadeo yazmış olduğu makalede onun iskan konusunda Taşkent'te başarısız olduğunu ifade etmiş ve onun Rus göçmenleri yerleştirme konusundaki çekingenliği nedeniyle Rus göçlerinin kırsal bölgeyi istikrarsızlaştırdığını ifade etmiştir (Sahadeo, 2007: 150-154). David Mackenzie ise onun deneyimli bir yönetici, başarılı bir saha komutanı ve yetenekli bir askeri organizatör olduğunu ifade etmiştir (Mackenzie, 2019: 267). Semenov, Kaufman hakkında, İmparator II. Aleksandr'ın mahiyetini ve onun, ona bahsettiği konumu dikkatli kullanan kişiler arasında olduğunu belirtmiştir.

Bolşevik devrimi öncesi yazarlarının ifadelerine göre Kaufman Çarın politikalarını başarılı bir şekilde uygulamıştır. Türkistan'ı gezmiş olan öğretmen Evgeni Markov (1835-1903) Kaufman'ı “gelişmekte olan devlet yetenekleri ile yüksek bir ruh ve büyük erdem sahibi bir adam” olarak betimlemektedir. Türkistan tarihinin araştırmacısı N.G. Pavlov, Kaufman'ı “Rus Türkistan Tarihi'nin en büyük kişiliği” olarak betimlemektedir. Sovyet dönemi tarihçileri ise Kaufman'a olumsuz bir gözle bakmaktadırlar. Mesela tarihçi Zinaida Dmitrievna Kastelskaya (1909-1983), generalin “bölgenin organizatörü” olarak adlandırılması gerçeğini kabul etmemektedir. Çünkü ona göre Kaufman “herhangi bir sömürgeci gibi” zalim ve “ordu-millet hükümetinin kurulması”na hizmet ettiğini belirtmektedir. Bir diğer Sovyet tarihçisi, Türkistan araştırmacısı Petr Grigorevich Galuzo (1897-1980) “Türkistan-Koloni” adlı kitabında, Kaufman'ın yönetiminde fonların kötüye kullanıldığını ve onu bu faaliyetlerini yozlaşmış bir organ olarak gördüğünü belirtir. Alexander Morrison ise onu Hindistan'ı sömürgeleştiren İngilizlerin Hindistan'da yaptıkları gibi bir yerel yönetim oluşturmaya çalıştığını ifade etmektedir. Amerikalı tarihçilerse onu başarılı bulmaktadırlar (Sultangaliyeva, Abdrakhim, 2018: 103-104).

Kaufman Taşkent'e atandığında hemen gitmemiş ve kısa bir süre Orenburg sınırında kalarak çevreyi denetlemiştir. Görevine başlamadan kendi gözlemleri yaptığı tespitlerle

görevine başlama isteği, onun ne kadar işine sadık bir general olduğunu (Glushchenko, 2010: 83) göstermektedir. Durağan bir generalin aksine, çalışkan ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu incelemiş olduğumuz eserler sayesinde ortaya koyabiliriz. Kaufman'ı diğerlerinden üstün kılan yönü, kan bağıının yanında hayatını bir mühendis olarak savaşlarla geçirmiş olması ve bu savaşların onu askeri bir kişilik olarak yetiştirmesidir.

1.3. K.P. VON KAUFMAN'IN ESKİ GÖREVİNDEN ALINIŞI VE TÜRKİSTAN'A YÖNELİK İLK HAZIRLIKLARI

Kuzey-Batı (Vilna, Koveskaya ve Grodno) bölgesinin genel valisiyken 1866 yılının sonbaharında Çarın emri ile Petersburg'a çağırılmıştı. Kaufman'dan Vilna bölgesinin durumu hakkında detaylı rapor istenmiş ve bu bilgiler bizzat Çar'a Kaufman tarafında verilmiştir. Rapor sonunda Çar Kaufman'ı görevden aldığı bildirilmiş, ancak Kaufman Çar'ın iradesine karşı gelmeyerek kabul etmiştir. Müteakiben Kaufman kısa bir süreliğine Petersburg'un güneyindeki Vasilyevski Adası'nda kalmıştır (Glushchenko, 2010:77-80). Ancak Çernyayev ve arkadaşlarının işgalleriyle şekillenen Türkistan'daki toprak sorunu nedeniyle değişen idari bölgeler 11 Temmuz 1867 yılında alınan kararla Taşkent merkezli Türkistan Genel Valiliği'ne bağlanmış, Genel Valiliğine de Konstantin Petroviç von Kaufman atanmıştır (Beloglazov,2013:91).

Kaufman, görevine başlamadan önce yeni atandığı bölge hakkında incelemeler yapmış, çeşitli bakanlıkların başkanları ve ileri gelen kimseleriyle görüşmüş ve yanında Türkistan'a götüreceği görevlileri (bilim adamları, sanatçılar, ressamalar vb.) belirlemiştir. Bilmediği bir bölgeye gitmek üzere hazırlanan Kaufman'a Çar'ın beyannamesi, kraliyet mührü, altın kaplamalar, çeşitli süslemelerle Kaufman'ı "Yarım Çar" olarak yetkilendirilecek Altın Kitap (Belge) takdim edilmiştir. Bu onur haleflerinin hiçbirine takdim edilmemişti. Bu sayede Türkistan halkının gözünde derecesi bir hayli yüksek ve etkili olmuştur (Glushchenko, 2010:80).

1867 yılında Moskova'da doğa bilimleri severleri tarafından ilk Türkistan etnografi sergisi açılmıştır. Tiyan-şan ve Kuzey Türkmenistan bölgelerinde araştırmalar yapmış A. Fedçenko, P.P. Semenov ve N.A. Severtsov'un eserleri ve bunun yanında bu sergide Türkistan'ın güney dağları ve doğal kendine özgü toprakları, zenginliği hakkında ilk çalışma yapan A. P. Fedçenko ve onun eşi O. A. Fedçenko⁵'nin eserleri yer almıştır. Bu sergiye

---

⁵ Fedçenko'nun 1862 yıllarında Moskova Üniversitesinde öğrenciyken tanıştığı eşi, Moskova üniversitesinin profesörünün kızı Olga Aleksandrovna, bitki bilimi konusunda oldukça önemli eğitimler almış ve Türkistan da

Türkistan'a yeni atanan General Kaufman'da katılmıştı. Bu toplantıda Türkistan'a yapılacak çalışmalar için dernek başkanı G.E Şurovskim (eserde Kaufman ile aralarında mektuplaşmalar ve iletişim devam ettiğini görüyoruz) ile bir konuşma gerçekleştirmişti. Aslında Şurovskim bu çalışmaya kurumunun ve kendisinin katılması konusunda aşırı istekliydi ve Kaufman onun bu isteğini kabul edince, Kaufman'a çalışma hakkında yapılacak olan amaç ve hedefler hakkında mektup göndermiştir. Buraya katılacak olan kişileri belirleme görevine 1 Aralık 1867 yılında Moskova'da toplum gönüllülerinin yaptıkları bir toplantıyla derneğin antropoloji bölümü sekreteri ve aynı zamanda derneğin kurucu üyesi unvanına sahip, Moskova üniversitesi öğrenci müfettişi yardımcısı Aleksiy Pavloviç Fedçenko seçildi. Daha sonra Kaufman'a eşlik etmek üzere o ve karısı Olga Aleksandrovna'da seçilmiştir. Özellikle Olga Aleksandrovna'nın ressamlığı ve bitki bilimi sahasındaki yetenekleri olağanüstüydü. Kaufman'a bir mektup yazan toplum gönüllüleri lideri Fedçenko'yu belirlenen alana ulaştıracak genç bir bilim insanı diye övüyordu. Bu kişilerin seçimi Kaufman'ın Türkistan'a gelmeden önce sonuçlansa da, seçilen kişiler Türkistan'a 59 günlük yolculuğun ardından 20 Ekim 1868 tarihinde gelmişlerdi. Fedçenko ve ekibinin ilk inceleme sahası Zerefşan bölgesi oldu (Agafonova, Halfan, 1956: 7-8-9-10). Kaufman'ın Türkistan'a getirdiği kişilerden biri de başarılı okul notları ve çizimleri nedeniyle beğendiği Ressam Vereşçagin'di. Kaufman onu yanında çalışması için ücret karşılığı anlaşarak Türkistan'a getirmiştir (Schimmelpemick, 2010: 80).

Kaufman Genel Vali olarak atandığı Taşkent'e gelmeden evvel bugünkü Kazakistan sınırlarındaki Orenburg'da birkaç gün kalarak buradan Buhara ve Hokand Hanları ile barış anlaşmaları yürüttü. Yedisu (Alma Ata) bölgesinin idari merkezi Verniy şehri olarak anılan yerde Kaufman Hanlıklar hakkında bilgi toplamıştır. Kaufman burada kaldığı süre boyunca akşamları arazileri incelemek üzere yanına Kazak birliklerini alarak izlenimlerde bulunmuştur. Bu süre zarfında Kaufman bir hafta boyunca Verniy'de yaşayan önemli kişileri dinlemiş, kale ve garnizonlarla ilgilenmiş ve idari işlerle meşgul olmuştu. Kaufman buradan yapılması gerekenlere ilişkin ilk tespitlerini Taşkent'te bildirmişti. (Glushchenko, 2010: 83).

Kaufman'dan önce hiçbir generale şaşalı bir karşılama yapılmamasına rağmen, Kaufman Taşkent'e geldiğinde büyük bir karşılama töreni yapılmıştı. Askerleri karşılama töreni, yüksek sesli müzik, topçu ateşi, ekmek ve tuz sunumu gibi faaliyetleri ile yerli halka mesaj niteliğindedir. Hatta Kaufman şovu o kadar abartmıştı ki idam etmek üzere yakalanan

---

oldukça güzel resimler çizmiştir. Daha fazla bilgi için Bkz: I. Agafonova, N.A. Khalfan, (1956), A. P. Fedchenko (Sbornik Dokumentov), Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Uzbekskoy Ssr, Tashkent.

birkaç soyguncuyu merhametli görünmek adına affetmişti. Aslında bu geleneksel Müslüman yöneticilerinin iktidarından farklı bir Rus yönetimi olduğunu gösterme çabasıydı. Oradaki Askeri valiler ve devlet adamları da dâhil olmak üzere bu karşılamının nedeni Kaufman'ın arlık evinin bir yesi olarak görülmesinden dolayıydı (Glushchenko, 2010: 83).

İKİNCİ BÖLÜM

K.P. VON KAUFMAN'IN TÜRKİSTAN BÖLGESİNİ ELE GEÇİRMESİ

2.1. HİVE (HAREZM) HANLIĞININ İŞGALİ

Türkistan coğrafyasındaki Türk siyasi birliğinin bozulmasından sonra birbirinden ayrılarak ortaya çıkan üç hanlıktan biri “Harezim Hanlığı” olarak da isimlendirilen “Hive Hanlığı”dır (Kahya, 2017: 316).

Harezim (Hive) bölgesi tarım açısından oldukça elverişli bir bölgedir. Bu özelliği sayesinde Mısır, Mezopotamya gibi bölgelerle üstün bir seviyede tutulmaktadır. Türkistan coğrafyası, hatta dünyanın en verimli topraklarını içinde barındıran Maveraünnehir bölgesine ait beş bölgeden birisidir (Ayhan, 2014: 23). Ancak Timur'dan sonra eski özelliğini kaybeden Harezim bölgesi bir daha eski ticari ve medeni özelliğini kazanamamıştır. Bugün her şeyiyle bir Türk yurdu olan Mâverâünnehir'de Abbasîler zamanında etnik köken itibariyle Türkler, Soğdlular, İranlılar, Araplar ve Harezimlilerden oluşan homojen bir halk yaşamıştır (Özbayraktar, 2014: 16).

Hive'de 1515'den itibaren İlbars'dan başlayarak Şeybani Arapşah'ın torunları hüküm sürmüştür. En önemli devlet adamlarından biri olan Ebulgazi Bahadır Han'ın (1643-1663) Çağatay Türkçesiyle kaleme aldığı, Moğol ve Türk tarihi açısından en önemli kaynaklar arasında gösterilen “Şecere-i Türk” ve Türkmenlerin menşei araştırması açısından “Şecere-i Terakime” adlı eserler, Türk tarihine armağan niteliğindedir. (Rasyonl, 1993: 188).

Genel olarak Hive'nin tarihine baktığımızda, Ebulgazi'nin oğlu Anuşa Han (1663-1687) Buhara'daki Şeybaniler'e karşı üç kez seferde bulunmuş ve daha sonra Semerkand'ı işgal etmiştir. Ancak bir müddet sonra Hive Hanlığı Buhara Hanlığı'nın boyunduruğu altına girmişse de 1702-1714 yıllarında hükümdarlık yapmış Arap Muhammed Han tarafından bu durumdan çıkarılmıştır (Devlet,2014:20). Yine bu dönemde Harezim bölgesi eski önemini kaybedince, 16 yüzyılın ikinci yarısında Hive kenti başkent olarak seçilmiştir. (Barthold, 2017: 187-200).

1714-1728 yılları arasında Hanlığın başına Şir Gazi Han geçmiştir (Alpargu, 2014: 570). Bu dönemde Rus Çarı I. Petro Hive'yi incelemek adına ticaret bahanesiyle 3500 kişilik bir keşif ekibi göndermiş, ancak dönemin hanı Gazi Han bu durumu fark ederek hepsini imha

ettirmiştir⁶ (Çığır, 2009: 18). Bu hareketten dolayı Ruslar Hive sahasından uzun süre uzak durmuşlardır (Alpargu, 2014: 570). Ruslar 18. yüzyıl ortasına kadar savunmada kalmalarına rağmen Rus sahasına 19. yüzyıl ortalarına kadar Hive birlikleri akınlar düzenlemiştir (Tarasov, 2013: 75). Zaten, mevki bakımından Rusların işgal ettiği Kazak bozkırlarına en yakın hanlık, Amu-Derya'dan Horosan ve Mangışlak'a kadar toprakları bulunan Hive Hanlığı'dır (Özkan, 2019:26). Bu süreçten sonra halkın nüfuslu kişilerinin desteği ile Buhara'ya karşı Hive tahtına Kazak Sultanı İlbars (1728-1740) çıkartıldı. İran Şahı Nadir, Hive'ye karşı yaptığı başarılı seferlerle İlbars'ı öldürdü. Ancak Nadir Şah İran'a döner dönmez isyanlar çıkmış ve Nadir Şah Hive'yi tamamen baş eğdirememiştir. Bunun üzerine şehrin ileri gelenleri Kazak sultanlarından han atamaya devam ederek Gaib'i (1747-1757) han olarak tahta çıkarmışlardı (Ziyayev, 2007: 17).

Hive'deki Şeybaniler, Buhara'daki Şeybanilere oranla daha uzun tahtta kaldılarsa da kendilerinden sonra gelen Kazak sultanlarından sonra 18. yüzyılın sonlarından itibaren yönetime Kongratlar hâkim olmuştur. 19. yüzyıl boyunca bu hanedanın mensupları kendilerini Hive'nin başı olarak görmüşlerdir (Vurgun, 2013b: 767). Nadir Şah'ın ölümünden sonra Mangıtlar ile Kongratlar iktidar mücadelesine giriştiler. Özbekler arasındaki bu mücadelelere Yamud Türkmenleri de eklenerek 1767 yılında Hive'yi ele geçirmişlerdir. Ancak 1770 yılında Kongrat beyi Muhammed Emin İnak Yamud Türkmenlerini yenmeyi başarmıştır (Alpargu, 2014: 570).

Kongrat sülalesinin ilk lideri olarak Muhammed Emin İnak, toprak sahipleri ve şehrin ileri gelenleri tarafından desteklenerek Kongrat Sülalesinin başına getirildi, ondan sonra tahta bir oğlu İvaz İnak (1790-1804) gelmiştir. Asli olarak İvaz İnak'ın oğlu İltüzar (1804-1806) V. Ebulgazi'yi tahtan indirip kendisini Kongrat sülalesinin Hanı olarak ilan etmiştir. İltüzar Han Buhara ile yapılan savaşta ölmesinin ardından İltüzar Han'ın küçük kardeşi I. Muhammed Rahim (1806-1825) Hive Hanlığı tahtına geçtikten ve bir süre hanlık yaptıktan sonra bazı halk

---

⁶ 1717'nin ilkbaharında Çerkaskiy, 3500 askerle Hive şehrine girdi. Şir Gazi Han (1715 – 1727), Çerkaskiy'e bu kadar çok askeri alabilecek kışlası bulunmadığından, askerlerini evlere dağıtıp yerleştirmesini rica etti. Çerkaskiy, bu teklifi kabul etti. Sadece Binbaşı Frankenberg, Çerkaskiy'in bu kararına karşı çıktı, fakat sözünü geçiremedi. Rus askerleri evlere yerleştirildikten sonra Han, hepsinin öldürülmesini emretti. Çerkaskiy dâhil, hiçbiri sağ kalmadı. Bu tedbir, Harezim tarihinde eşsizdir. Bu keşif kolunu imha etmek suretiyle Hive, memleketini istilâ etmeye matuf her teşebbüse karşı konacağı izlenimini Rusya'ya vermiş oldu. Ruslar, bu faciadan çok şey öğrendiler. Askeri keşif kolunun acı sonunu asla unutmayacaklardı ve ilk fırsatta Hive'yi cezalandıracaklardı. Görüldüğü gibi 18'inci yüzyılda Rusya'nın keşif amaçlı da olsa askeri gücü bozguna uğramış ve bu olay Türkler'in toprak bütünlüğünü koruma konusunda ne kadar hassas olduğunu Rusya'ya göstermiştir. Bkz: Erman Çığır (2009), Rusya'nın Batı Türkistan'daki Yayılma Politikası (19. Yüzyıl – 21. Yüzyıl Karşılaştırması), *Turan-sam*: Y:1 S:1.

ayaklanmaları nedeniyle tekrar başa getirdiği V. Ebulgazi'yi tahtan azlederek ailenin başına geçmiştir. Cengiz kanunları yerine şer'i kanunları ön plana çıkarmaya gayret etmiştir. Bunu yapabilmek için Muhammed Rahim Han Türkmenler ve Sartlara iktidarlarını dayama ihtiyacı gütmüş ve onları denge unsuru olarak kullanmıştır. İltüzar'ın başlattığı sistemi Muhammed Rahim tamamlamıştır (Çelik, 2007a: 185).

Muhammed Emin İnak ile başlayan Kongrat hanedanı döneminde merkezi yönetim güçlenmiş, ekonomi düzelmiş, Muhammed Rahim (1806-1825) döneminde ise vergi reformları hayata geçirilerek gümrük ve darphane gibi kurumlar oluşturulmuştur. (Tekin, 2012a: 485).

Hive Hanlığı, 18. yüzyılda Türkmen-Yamudlar'la Mahalli Özbeklerin iktidar mücadelesinden dolayı zarar görmüş ve halk ağır şartlar altında ekonomik sıkıntılar çekmeye mecbur bırakılmıştır. Yamud'ların yapmış olduğu olumsuz tutumlar ve liyakatsiz yöneticilerin başa geçmesi halkın bir bölümünün Buhara Hanlığı'na kaçmasına, kalanların da kendi çocuklarını Kazak ve Karakalpaklara satarak nafakalarını temin etme (Tekin, 2014b: 634-635) yoluna gitmesine neden olmuştur. Hanların kendi tebaalarını gözetmek yerine iktidar hırsına vermiş oldukları mücadele ülke bütünlüğüne zarar verirken, Ruslara karşı Hanlığı güçsüzleştirmekteydi.

Ignatyev başkanlığındaki heyet Hive Hanlığı ile ticari bir anlaşma yapmak istese de başarılı olamamıştır. Ancak Buhara Emiri ile Hive bahanesiyle bir anlaşma imzalamışlardır. Ignatyev ve onun başkanlığındaki heyetin en asli görevlerinden biri, Buhara'dan alınmış Hive Hanının elinde bulunan olan Rus esirler ve Amu-Derya kıyıları hakkında bilgi toplamakdı (Çapraz, 2011: 60).

1830'lu yıllarda Hive topraklarını ziyaret eden Burnes'in verdiği bilgilerde, Hive'deki Rus esirlerin sayısının 2000 civarında olduğunu belirtmiş, yine 19. yüzyılda burayı ziyaret eden Mayendorff, Hanlıklar içinde Rus esiri yakalayanların daha çok Hiveliler, Türkmenler ve Kırgızlar olduğunu belirtmiştir (Doğan, Erdoğan, 2016:977). Vambery ise Hive'deki esir sayısını 80 bin olduğunu ve bunların tarımla uğraştığını söylemiş, ancak bunun bir abartma olduğunu söyleyen Ivanov bu sayının 30 veya 40 bin olabileceğini ifade etmiştir (İvanov, 1958: 164). Ruslar General Perovski komutasında 1838 kışında işgal için Orenburg'dan hareket ettiler. Ancak hava şartları olabilecek bir savaşı engelleyerek, Perovski'nin geri dönmesine neden oldu (Nelson,1976:74-75). Fakat Rus kaynaklarının verdiği bilgilerde

Perovsk'inin 8 ay sonra döndüğündeki kaybı, sayılmayacak kadar çok fazla yiyecek, 10 bin deve, 8 bin at ve 1054 askerd (Krupenkin, 2016a: 103).

Ruslar Hive'ye 1842 yılında ajan olarak, Albay Danilevski'yi Hive Hanı Allah Kul ile bir anlaşma yapması için göndermişti (Michell, 1865: 551). Bu anlaşmada Hiveliler Rus esirlerini geri bırakacak ve Rus kervanlarına saldırmayacaktı (Krupenkin,2016a:103), ancak Hive'nin bu anlaşmaya uyması mümkün değildi. Ignatyev'in verdiği raporlarda da görüldüğü üzere Hive Hanlığı'nın tüm gelirleri aristokratlar ve onlara hizmet eden kesimden ibaretti. Bireysel çiftliklerde çalışan kişi sayısı 150 iken, Muhammed Rahim Han'ın çiftliğinde çalışan kişi sayısı 500 idi. Benzer bir şekilde 1851 yılında İran'dan gelen bir elçi İranlı esirler hakkında benzer bir talepte bulunmuştu (İvanov, 1958: 164).

Rusların Türkistan üzerine başlattığı işgal girişimleri bu süreçte iken Hive Hanlığı'nda Kutluk Murad Han'ın öldürülmesinden sonra tahta 30 yaşında, 1856-1865 yılları arasında hüküm sürecekt Seyid Muhammed geçmiştir (Michell, 1865: 552). Seyyid Muhammed Türkmenleri ve Karakalpakları yenilgiye uğratmıştır. Hatta Karakalpaklar üzerine uyguladığı politika yüzünden, Karakalpaklar Buhara ya da Rusların hâkim oldukları yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır (Alpargu, 2014: 571). Hive'de bu olaylar yaşanırken, Ruslar Taşkent'i alarak burada Orenburg'a bağlı bir Türkistan valiliği kurmuşlardı. Seyid Muhammed Han'dan sonra devrin Hive adına son bağımsız hükümdarı olan II. Muhammed Rahim (1865-1910) tahta çıkmıştır. Ancak ondan önce başta olan Seyid Muhammed'in Buhara ve Hokand'ı işgal eden Ruslara karşı hiçbir önlem almaması Özbekler ile Yamud Türkmenlerinin mücadelelerinde bölünmeye sebep olmuştu. 1865 Ocağında tahta çıkan Seyid Muhammed Rahim Han'da Ruslara karşı önlem alması gereken asli noktalardan biri olan ordunun kuvvetlendirilmesi meselesine kendinden önceki halefi gibi önem vermemiştir (Saray, 2017: 108).

Ruslar Kazak Türklerinin yurtlarını ele geçirdikten sonra Türkistan Hanlıkları ile ticari faaliyetlerin oluşturulabilmesi için yeni şehirler ve müstahkem hatlar inşa etmişlerdi. Orsk şehri (1733) ve onun ardından oluşturulan Orenburg (1743) şehri Türkistan Hanlıklarına yönelik yapılacak işgallerde üs bölgesi olma vasfını üslenmiştir (İ.Yerofeeva, 2007:78). 1865 ve 1867 yıllarında yapılacak olan Türkistan Askeri Bölgesi ve Türkistan Umumi (Genel) Valiliği'ne kadar ana nokta Orenburg Askeri Valiliği olmuştur.

Rusların Kazak bozkırlarında uzunca bir zamana yayılmasının etkisiyle bu bölgeleri Dışişleri Bakanlığı'nın otoritesinden İçişleri Bakanlığı'na aktararak, Rus İmparatorluğu'nun

Güneydoğu eyaleti olarak belirlemişlerdi. (İ.Yerofeeva, 2007: 83). 1864 yılına kadar Rus Generalleri Çernyayev, Verevkin, Kuroptekin, Romanovski Akmescid, Evliya-Ata, Çimkent gibi mevkilerin işgallerini gerçekleştirerek Türkistan bölgesindeki pozisyonlarını sağlamlaştırırken, 11 Temmuzdaki kararlarla bölgenin Genel Valisi olan Kaufman (Aminov, 2017: 142) olmuştur.

Ticaret yolları Hive'nin içinden geçmekteydi ve bu durum Ruslar açısından oldukça önemliydi. Bu durum bakımından Türkistan'daki tüm ticari bölgeleri ele geçirme planı açısından Hive'yi işgal etmek için bahane aranıyordu. Bahane olarak da Kaufman ve Çarlık Rusya'sı, Hive Hanı Mehmet Rahim Hanın, Rus topraklarına saldıran Türkmen çetelerine yardım etmekle, bu çetelerin kervanlara saldırıp ticareti engellemelerine göz yummakla suçluyordu (Demirdağ, Karadeli, 2006: 10). 12 Ağustos 1869 yılında Kaufman'ın Hive Hanı ile yaptığı mektuplaşmalarda bu suçluları hemen cezalandıracağını ifade ediyordu. Ayrıca Kaufman Rus sınırları içerisinde Kazaklar arasında yayılan isyan söylentilerine ve Rus hükümetine karşı olanları barındırmakla suçladığı Hive Hanlığını doğrudan hedef almıyor ve konuşmalarını bu provokatörler üzerinden yürütüyordu. Hive Hanına Buhara ve Hokand'ın başına gelenleri göstererek temkinli olmasını aksi takdirde başına nelerin geleceğini bildiriyordu (Krupenkin, 2016a: 102-103). Açıkça Hive Hanını tehdit eden Kaufman bir manada bunları söyleyerek mektuplaşmalarla vakit kazanıyordu. Çünkü Hive konusundaki işgal planı Kafkas Askeri bölgesine bırakılmıştı, ancak Kaufman buna razı değildi (Baufmann, 1993: 65).

Ruslar Hive'yi işgal etmek için birçok seferde bulunmuş fakat başarısız olmuşlardı. Zira Hive, Türkmenler ile Hazar Denizi'nden Aral'a kadar uzanan hattın güneyinde kalan bölgeler üzerinde bulunuyordu. Etrafı çöllerle çevrili olduğundan işgal edilmesi çok zordu (Alpargu, 2014: 569). 1869 yılında Kaufman Hive'nin işgali için Krasnovodsk (Kızıl Suv) da bir üs kurdurdu. 1870 yılında Hive'ye karşı bir sefer için Amu-Derya hattından uzanan bir kervan yolu oluşturdu. Kaufman Petersburg'a işgalin gerekliliğini (Peters, 1968: 203) bildirdi. Kaufman Kazakların Rusya hükümetine karşı başlattıkları ayaklanma hakkında merkeze şu bilgileri rapor etti: *“Orenburg vahasında Kazakların başlattığı ayaklanmaların çıkmasında ve genişlemesinde Hive'nin etkisi olduğu malûmdur. Ayaklanmanın başlatılmasında Hive hükümeti yardımcı olmuştur. Bu konuda elimizde önemli deliller bulunmaktadır. Hive hanı 1869 yılında Ruslara karşı savaşılması gerektiği konusunda Kazaklara telkinde bulunmuştur. Hiveli'ler Ruslara karşı savaşmak için vahalara çıkan her Kazak askerine 10 tille para*

vermiştir. Bu para onların ayaklanmalarında etkili olmuştur” (S.Yılmaz, 2008: 59). Ruslar ne kadar Hive Hanlığını ve Kazakları uyarsa da bunda etkili olamamıştır.

Bilindiği üzere Kaufman Hive Hanlığı ile Çarın iletişimini kısıtlıyordu ve bu durum Hive Hanı tarafından kabul edilemezdi. Çünkü Kaufman’ın statüsü Hive tarafından bakıldığına (Kuşbegi) vezir statüsündeydi. Ancak Kaufman “Yarı Çar” görünen otoritesini koruma gayesindeydi. 1842 yılındaki anlaşmaya uymayan Hive Hanlığına karşı bunu koz olarak kullanan Kaufman, 1839’daki savaşın aksine bu kez Rus ordusunun Türkistan da olduğunu ve bunun için çok fazla bir harcamaya gerek olmadığını biliyordu (Krupenkin, 2016a: 103). Anlaşmaya göre, Hive’nin Rus esirlerini bırakması ve Rus kervanlarına saldırılmaması isteniyordu. Her ne kadar Hive’de Rus esirleri varsa da savaş çıkarılacak derecede Rusların ima ettiği yüzlerle ifade edilen bir Rus esir topluluğu Hive’de bulunmamaktadır. Aksine Rus esirlerinin çoğu bizzat Han tarafından, kendi bahçelerinin bakımı ve gelişimi ile görevlendirilmiş kişilerdi (Yetişgin, 2014a: 599). Ancak şimdi Kaufman’ın bunun dışında başka bir şey daha istiyordu, o da 1870-71 yıllarında Rus ticaretine mâni olmayacak şekilde Hive sınırlarını Rus tüccarlarına açmasını istiyordu ki, bu da Han tarafından reddedildi. Rusya Hive’ye yapacağı işgalin öncesinde daha 1872’de İngiltere ile yaptığı bir anlaşmayla, Hive’nin 1873 yılındaki işgali için hem izin almış hem de İngilizlerden gelecek olası yardımı bertaraf etmiş oldu (Hayit, 1995: 102). Hatta Kaufman Doğu Türkistan’da varlığını sürdüren Yedigâr Hanlığı ile de iletişime geçerek Hive seferi öncesi 1872 yılında Yakup Hanla bir ticari anlaşma imzaladı. Tüm diğer hanlıklara sunduğu anlaşmanın aynısını Yakup Hana da sunmuş ve Yakup Han bu anlaşmayı kabul etmiştir. Bu anlaşma ile Kaufman Rusya adına fiili olarak Yakup Hanın devletini tanımış oldu (Demirdağ, 2014: 234) ve de Kaufman Hive seferi öncesi bölgeyle ilgilenen İngilizlere de bir nevi gözdağı vermiş oldu.

Genel Vali Kaufman'a, Hive'yi işgal etme izni verildi ve kendisinden; Afgan sınırına kadar Amu-Derya’nın kontrolünü ele geçirmesi için boyun eğdirme görevi verildi (Hargrove, 2016: 38). Kaufman, Hive üzerine yapacağı savaşın planlamalarını yaptı. 1871 yılında Hazar’ın bütün doğu kıyılarını Ruslar birer birer işgal etti. 1872 yılında Albay Markozov kumandasındaki Rus birlikleri Hazar kıyılarından Hive’ye giden yol üzerindeki bütün Türkmen kale ve köylerini yakıp yıkarak 1873 baharında yapılacak Hive işgali için bütün hazırlıkları tamamladılar (Saray, 2017: 135-136). Bu hazırlıkları haber alan II. Muhammet Rahim Han hemen Kaufman’a bir elçi göndermiş ve sulhu bozacak hiçbir şey yapmadıkları halde Hive’ye karşı giriştikleri düşmanlığa rağmen hala bir anlaşma yapabileceklerini

bildirmiş olsa da Ruslardan beklediği bir cevap alamamıştır (Alpargu, 2014: 570). Kaufman Orenburg Askeri Valiliği, Kafkas Askeri Valiliği ve kendi komutasında olan Türkistan Genel-Askeri Valiliğiyle birlikte eşzamanlı olarak harekât başlatmaya karar vermiştir. Kaufman hava şartlarından dolayı bazı planlarını değiştirmek zorunda kalmıştı (Baumann, 1993a: 65). Bu savaşta 54 bölük, 13000 asker, 20 roket, 20.000 deve ve 4600 at kullanılmıştı (Rtveladze, Alimova, 2013: 234). Aşağıdaki haritada görüldüğü gibi harekât dört taraftan çevrelenmişti; Türkistan, Orenburg, Krasnovodsk ve Mangışlak (Buhert, 2016: 18). Tüm orduların Generali Kaufman'ın planı sefere katılan ordunun bir veya ikisinin görevi yapamaması olasılığına karşı diğerlerinin Hive'yi ele geçirmelerini garanti altına almak üzerine kurulmuştu (Yetişgin, 2014a: 600). Bunaltıcı yaz sıcağından dolayı Kaufman harekâtı ilkbaharda başlattı. Sert iklim koşulları Kaufman ve Mangışlak ordusuna birçok sorun çıkardı. Mangışlak ordusu durma noktasına geldi. Doğa şartlarını yenmiş olan bu kuvvetler ateş gücü ve disiplin açısından Han'ın ordusundan üstündü (Baumann, 2014b: 581)

Tablo 1: Kaufman'ın savaş planı

Hive Hanı Kaufman'ın anlaşmaya yanaşmadığını anladıktan sonra Mahmud Yasavulbaşı ve Yakubbay Kalmak gibi komutanları Özbek ve Türkmenlerden oluşan orduyla Kaufman üzerine gönderdi. Diğer birlikleri, İltüzer İnak ile Baba Muhtarı 6.000 askerle Kongrat mevkiine, 2000 kişilik bir orduyu Emir Töre ve Muhammed Rızanın komutasında Hazaresp'e ve İnak adlı birinin emrine ordunun bir kısmını da Hoceli'ye gönderildi (Ziyayev, 2007: 279). Üç-Ocak mevkiinde Sultan Sadık'ın komutasındaki 500 Türkmen ve 700 Kırgız,

toplamda 1200 kişi Kaufman üzerine hareketlendi. Ancak Türkmenler Adamkırılğan ve Altı-Kuduk mevkiilerinde çarpışmalarına rağmen Kaufman ordusunun silah üstünlüğü nedeniyle Üç-Ocak mevkiine çekildiler. Burada onlara Murad Divanbeyi ile Niyaz Divanbeyi katıldı. Kaufman üzerine Kızılkum'da saldırıya geçen Sadık ve Divanbeyleri'nin mücadelesi ertesi gün öğlene kadar devam etti (Smirnova, 1992: 48-49). Ancak 11 Mayıs'ta Serdabaköl bölgesinde, 13 Mayıs'ta Şeyharık'da çatışmalar oldu. Bu çatışmalar sonucunda Hiveli'ler (Sultan Sadık ve Divanbeyler) geri çekilmek zorunda kaldı. Kaufman Hive şehrini çevreleyen köy halkına mesaj göndererek, Rus birliklerine karşı koymayacak olan herkese mal ve mülklerine dokunulmama, dini özgürlük ve can güvenliği sözü verdi. Hazaresp'te fazla zorlukla karşılaşmadan ele geçiren Kaufman Hive'ye doğru yoluna devam etti. General Verevkin komutasındaki Rus birlikleri Hoceli'yi ele geçirdiler (Rtveladze, Alimova, 2013: 234). Mangıt'tan çıkıp yoluna devam eden Rus birlikleri Hiveliler tarafından saldırıya uğrasa da Hiveliler arkalarında 200 ölü bırakıp çekildiler. Verevkin ve Kaufman'ın öncülük ettiği iki koldan da Hive'ye ulaşan Rus birlikleri şehri kuşattı. Ayrıca Amu-Derya'nın kollarından biri olan Uluğderya'ya, Aral Filosunun komutanı Sitnyakov önderliğinde Hive Filosuna saldırarak bertaraf edilmiş ancak bir Kazağın gelerek General Verevkin'i gördüğünü söylemesi üzerine Rus askerlerini yanlış yönlendirerek 12 tayfanın ıssız bir yerde yok edilmesini sağlamıştır. Rus filosu yoluna devam edemeyip geri dönmüştür (Ziyayev, 2007: 284).

Kaufman ve ordusu susuzluk ve birçok sıkıntıya rağmen Hive'ye ilerlemeyi başarırken, savaşa katılan diğer birliklerle olan iletişim eksikliğine rağmen üç kolda aynı anda Hive'ye ulaştı. Orenburg-Mangışlak ordularını komuta eden General Verevkin Hive'ye Kaufman'dan bir gün önce geldi ve şehrin etrafındaki bahçeleri ele geçirerek şehri bombaladı (Chizhov, 1915: 13-14). Vaziyetten tedirgin olan Muhammed Rahim Han, İstanbul'a gönderdiği elçiden de bir sonuç alamayınca (Yılmaz, 2006: 87), İngiltere hükümeti Mehmet Rahim Han'a Ruslarla anlaşmayı tavsiye etti. Mehmet Rahim Han İngilizlerin tavsiyesine uyup General Kaufman'a bir elçi yollayarak dostluk ve anlayış içinde bir ticaret anlaşması imzasını teklif etti (Emin, 1986: 150). Ancak ne Kaufman ne de Verevkin buna yanaşmadı. Savaşı kaybedeceğini anlayan Muhammed Rahim Han Türkmenler aracılığı ile şehirden ayrıldı (Ziyayev, 2007: 285-286).

Hiveliler direnmenin bir sonuç getirmeyeceğini anlayınca, şehirden 8 mil ötedeki Kaufman'a bir heyet gönderildi ve General Verevkin'in ateşi kesmesini istediler. Şehrin 6 mil uzağında, Hive'nin ileri gelenlerinden seçilmiş kişiler gelerek şehrin teslim şartlarını Kaufman'la görüştüler. 29 Mayıs 1873 yılında saat 2'de Rus birlikleri Hive şehrine girdi.

Kaufman 30 Mayıs'ta buradan Taşkent'e bir Kırgız göndererek İmparatora telgraf çekti. Bu mesajda Kaufman tüm orduların birlikte başarılı ve cesur bir şekilde başkenti ele geçirdiklerini bildirdi. 30 Mayıs'ta savaşta ölenler ve I. Petro'nun vasiyetinin gerçekleştiğini gösteren bir tören düzenlediğini Çara bildirdi (Chizhov, 1915: 13-14). Bu tören öncesinde Hive şehrinin dört yönden güvenliği sağlandı. Şehir tam bir ablukaya alındı. Hazzareps ve Hanka yolunu Türkistan Genel valiliğine bağlı 16 savaş topu ile 3.888 kişilik ordu tutarken, 1.457 kişilik Mangışlak askeri birlikleri Yengi Ürgenç yolunu, 2.304 kişiden ve 8 savaş Topu'nu komuta eden Orenburg ordusu da Kazavat yolunu kontrolü altına aldılar (Ziyayev, 2007: 290).

Kaufman'ın güçlerinin Hivelilerle nispi olarak karşılaştırıldığında fazla olduğu ortadaydı. Ruslar, toplamda 17 asker kaybetmişti (Hargrove, 2016: 38). Hive işgali Kaufman'ın ve çarlık ordusunun en acımasız seferiydi. Karşı koyanların evleri yakıldı yıkıldı. Hive'de şehir halkının direnişi sürdükçe taciz edildiler, mal ve mülkleri yok edildi, evleri yakıldı. Saray hazinesinde saklanan hanın hazineleri Petersburg'a götürüldü. Yalnızca Hanlığın saray kütüphanesinden Rusya'ya 300'den fazla doğu el yazması ve hanlık arşivleri gönderildi (Rtveladze, Alimova, 2013: 235; Thrasher, 2010: 24-25).

Kaufman'ın Hive'deki ilk işi 30 bin kadar köleyi serbest bırakmak oldu. Ayrıca Hive işgalinden dolayı Kaufman'a "İkinci Derece Georgia" ödülü verildi (Chizhov,1915:15). Kaufman Hanın akrabalarıyla müzakere yapmayı reddetti ve Yamud Türkmenlerinin yanında saklanan hana bir mektup göndererek ona dokunmama sözü vererek müzakereleri kendisi ile yönetmek istediğini bildirdi. Handa Yamud komutanı Sarı Serdar'ın önerisi üzerine Hive'ye geldi (Sela, 2016: 464-465). 12 Ağustos 1873 yılında barış anlaşması için bir araya gelindi. Bu anlaşmanın ilk maddesi, Hive Hanlığı Rus İmparatorluğu'nun bağılısıdır ibaresiydi. Hive hükümdarı komşu devletlerle dış ilişkiler kurma hakkını kaybetti. Böylece, Hive Hanlığı uluslararası varlık statüsünü kaybetti (Rtveladze, Alimova, 2013: 236). Ayrıca liderlerin öncelikle anlaştığı konulardan biri de köleliği kaldırılması ve Farslı kölelerin serbest bırakılmasıydı (Sela, 2016: 464-465). Anlaşmanın diğer maddeleri olarak, Kaufman diğer hanlıklardan istediği gibi Rus tüccarlarının Hive sınırında ticaret yapmakta serbest ve gümrüksüz (vergisiz) olmasını istedi. Üstelik Rus tacirleri de gümrükten muaf olacaklar, yerli tacirler ise hem ithalat hem de ihracat için yüzde iki buçuk vergi ödeyeceklerdir. Dolayısıyla bu durum Rus ticaretinin gelişmesine imkân verecekti. (Emin, 1986: 151).

Amu-Derya kıyısında bölgeyi elinde tutabilme adına Kaufman, Petro-Aleksandr tahkimatı yaptırdı (Krupenkin, 2016a: 103). Yani hanlık bu anlaşma gereği Amu-Deryanın

sağ kıyısındaki toprakları Rusya'ya terk ederek egemenliğinden vazgeçecekti ve hanlığın diğer bölgelerinde kale ve benzeri inşaatlara müsaade edecekti. Han bu anlaşmayla tahta kalabilecek ve kendisine ayrılan hanlık sınırlarında tebaasının (Rus asıllılar hariç) iç problemlerini halletmek üzere vazifesine devam edebilecekti (Hayit, 1995: 104). Ancak daha sonra Hive Hanlığı'nın Rusya'ya bıraktığı Amu-Derya'daki topraklar üzerinde 1873 yılında Amu-Derya Sancağı kuruldu. 1874 yılında bu isim Amu-Derya Otdel'i olarak değiştirildi. Bu sancak veya şubenin Hanlık üzerinde kontrol görevi vardı. Fakat aynı yıl Hanlık Şurası da görevden alındı (Çapraz, 2011: 72). Bir kaynakta da Kaufman'ın neden bir kısım toprakları alarak Hive'e hanlığının kendisine ekonomik nedenler dışında tabi kıldığını yazar;

“...Çünkü Krostad açıklarında İngilizlerin donanması bulunuyordu. Bunların Krostad'tan uzaklaşması ancak Rusların Büyük Petro'nun vasiyetinden yani Ürgenç'ten uzaklaşmalarına vabeste idi. İşte onun için General Kaufman Hive'nin pek az bir kısmını ki şimal tarafına tesadüf ediyor – alarak bakiyesini Mehmet Rahim Han'a terke mecbur kaldı” (Sofu, 2018: 61).

Kaufman Hanlıktan savaş tazminatı olarak 20 yıl içinde ödenmek üzere “2.200.000 som tutarında para” istedi (Krupenkin, 2018b: 62) ve ilk ödeme 1 Kasım 1873 yılında taksitli bir şekilde yapılacaktı (Ziyayev, 2007: 294). Kaufman burada Hive Hanına Yomut-Türkmenlerine bildirmesi için, onlardan savaş tazminatı olarak 300.000 ruble istedi. Ancak Yomut-Türkmenleri bu parayı ödeyemeyeceklerini bildirmesine rağmen Kaufman onlara 15 gün süre verdi. Ancak Kaufman'ın amacı farklıydı onların bu parayı ödeyemeyeceklerini biliyordu. Emrindeki generallere Golovachev, Lomakin ve Ivanov'a Yomut-Türkmenleri savaşmaları için hazırlanmalarını bildirdi (Sela, 2016: 464-465).

Haziran ortasında General Kaufman Türkmen-Yamudları üzerinde cezalandırıcı bir sefer düzenledi. Bu sefer sırasında 2000'den fazla insan öldü (Rtveladze, Alimova, 2013: 235). Fakat bu savaş öyle ağırdı ki Rus Kozakları adeta gözü dönmüş bir şekilde önüne gelen Türkmenleri katletmişlerdi. Türkmenlerin evlerini, ekinlerini ve otlaklarını yakıp yıkmışlar, buna karşılık kaçan Türkmenlerin peşine düşerek onları da öldürmüşlerdi. Bunun üzerine Türkmenler, Ruslara karşı kaçıp toparlanmayı seçmişlerdir. Ancak kaçanların peşine düşen Ruslar onları da aynı kaderle öldürmüşlerdir. (Sela, 2016: 465-466).

Kaufman askerlerinin kontrolsüzlüğü konusunda suçlanırken, A.A. Kireyevy'ya yazdığı mektupta askerlerini savunmuş ve onların böyle bir şey yapmalarını mecburi olduğunu ima etmiştir. Ayrıca Kaufman'ın “Eğer bir kıyım isteseydim, bu olurdu” (Buhert, 2016:19-22) ifadesi oldukça gaddar bir açıklamadır.

2.2. BUHARA HANLIĞININ İŞGALİ

Buhara kenti tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve Türkistan coğrafyasında Semerkand ile eşsiz bir konumda tutulmuştur. Arkeolojik veriler çerçevesinde edinilen bilgilere göre Buhara şehrinin üzerinde 2300 (Kurt, 1999: 353) yıldan fazla bir süredir yaşam mevcuttur. (Esin, 1997: 35).

Timurlular ardından Şeybaniler Buhara şehrine hâkim oldular. Aynı sülaleden Ebu'l Hayr Han (1428-1468) Timur'un varisi Şahrük'un ölümünün ardından, Türkistan'daki hâkimiyetini güçlendirerek Özbekleri bir araya getirdi. Ural Irmağının doğusunda ve Sır-Derya'nın Kuzeyinde yer alan toprakları kontrolü altında aldı (Gökçe, 2007: XXIV). Özbek Muhammed Şeybani Handa, 1500 yılın da Buhara'yı ve 1501 yılında da Semerkand'ı bir diğer Büyük Türk Hakanı Babür'ün elinden aldı ve 1507 yılında da Herat'ı zapt etmesiyle Türkistan çevresinde Timurlular devri son buldu (Klyashtorny, Sultanov, 2004: 261). Bu büyük etki Babür'ün Afganistan dolaylarına çekilmesine ve Hindistan'da 1857 yılına kadar sürecek olan "Babür Devletinin" kurulmasında en büyük etkiye sahip oldu (Bayrak, 2002: 421-423). Timurluların iç karışıklıklarının orduya yansımından faydalanarak Heratı ele geçiren Şeybani Han, Herat'da 20 Mayıs 1507'de hükümdar ilan edildi (Alpargu, 2008: 276). Şeybani Han bu sayede Cengiz nesline ait olan hâkimiyet anlayışının Timur'dan sonra tekrar güç kazanmasını sağlamış ve bu anlayışın 200 yıl daha devam etmesine neden olmuştur (Çelik, 2007a: 178).

Şeybani Han'ın, Şah İsmail'e yenilmesi ile Özbekler ağır bir darbe almış ve bu süreç Özbeklerin dağılmasının önünü açarak, bazı ileri gelen Özbek beyleri ile Yamud Türkmenlerinin Hive (Harezim) Hanlığını bağımsız olarak devam ettirmelerine neden olmuştur (Saray, 1993: 15). Muhammed Şeybani Han'ın 1510 yılında Safevi Şahı İsmail ile yaptığı bir savaşta ölmüş (Karasoy, 2003: 106) olması nedeniyle ondan sonra tahta 1510-1530 yılları arasında Köçküncü Han, 1533-39 yılları arası ise Şeybani Han'ın torunu Ubeydullah Han geçmiştir. Son ve dönemin en önemli hükümdarı II. Abdullah'ın ölümünün ardından tahta geçen El-Mümin'inin de 6 ay içinde (1598) ölmesiyle bu sülale son bulmuştur (Grousset, 2006: 522-523).

Özbek Devleti'nin ilk zamanlar başkenti Timur'un altın çağını yaşattığı ve başkent olarak kullandığı Semerkand'ken, dağılmak üzere olan devleti yeniden toparlayan II. Abdullah Han (1557-1598), devlet merkezini tamamen Buhara'ya taşır. Bu süreçten sonra

Özbek devletinin ismi “Buhara Hanlığı” olarak anılmaya başlanmış ve günümüze kadarda Buhara Hanlığı (Mangıtlar dönemin de ise Emirlik) şeklinde kalmıştır. (Çelik, 2012c: 96)

Buhara Hanlığı Şeybanilerle başlarken, II. Abdullah’ın tahta geçecek oğlu olmaması hasebiyle, Cengiz neslinden olan Sultan Canibeg’e II. Abdullah Hanın babası kendi kızını vererek akrabalık kurmuştu. Bundan dolayı taht için Canibeg hana teklif götürülmüş, ancak o Şeybani soyundan birinin gelmesini isteyince (Omorov, 2012: 12), tahta Din Muhammed geçmiştir. Fakat onun Safevilerle yaptığı savaşta ölmesi sonucu yerine diğer oğlu Baki Muhammed’in (1598-1605) geçmesiyle (Grousset, 2016: 524; Hatunoğlu, 2016: 38-39) hükümdarlık bu tarihten İran Hükümdarı Nadir Şah’ın Buhara’yı işgaline kadar Canibek (Astrahanlılar) sülalesine geçmiştir (Sarı, 2016: 160). Daha önce 10 Han çıkararak Şeybaniler ailesinin devri kapanmıştır (Omorov, 2012: 12). 1785’den itibaren Buhara’nın yönetimi Mangıt (Son Buhara Hükümdar sülalesi) Reisi Murat Masum Han’ın kurduğu “Mangıt⁷ Sülalesine” geçmiş ve bu dönemden itibaren Ruslar tarafından işgal edilecekleri zamana kadar Buhara Devletinin ismi, Buhara Emirliği olarak anılmaya başlanmıştır (Rasonyi, 1993: 188).

Türkistan bölgesinin durumu hakkında bilgi eksikliği Çar’ın yayılma planını tatbik etmesini engelliyordu. Bunun üzerine Çar II. Aleksandr, Rus tarihinin en önemli figürlerinden biri olan (Prens Baryatinskiy’in yetiştirdiği) Alman asıllı N. Ignatiyev’i sahayı araştırmak üzere Türkistan coğrafyasına göndermeye karar verdi. I. Petro döneminde başarısızlıkla sonuçlanan 3500 kişilik keşif ekibi planı yerine, daha dar ancak daha bilimsel bir kadroyla, 15 Mayıs 1858’de hazırlıklarını tamamlayan Ignatiyev, Orenburg’dan Hive’ye doğru yola çıkarken ekibinde, 16’sı coğrafyacı, jeolog, etnograf, zoolog, şarkiyatçı ve tarihçi olmak üzere 82 kişi vardı. Ignatiyev Hive Hanı ile bir anlaşma imzalamazken, Buhara Hanı Emir Nasrullah’ın Hokand’la olan mücadelesini fırsat bilerek, Rusya’nın Hokand karşısında Buhara’yı destekleyeceği vadiyle 11 Ekim 1858’de Emir ile ticari bir anlaşma imzalamıştır (Dempsey, 1991: 41). Çara ilettiği raporla ve öncelikle Hokand üzerinde yayılma başlatılması tavsiyesi Kafkas Umumi Valisi Prens Baryatinskiy, Orenburg Genel Valisi ve Batı Sibirya Valisi tarafından da destek görmüş ve bu doğrultuda Hokand ve Hive kaleleri Ruslar tarafından zapt olunmaya başlamıştır.

Rusya’nın 1860’da iç siyasette uygulamaya koyduğu ekonomik reformlarla birlikte Türkistan’da başladığı yayılmacı politikanın temelleri bu dönemde şekillenmeye başlamıştır (Mackenzie, 1969b: 286). 1864 yılında Evliya-Ata ve Çimkent’i işgal eden Rusya, 1865

⁷ Türkleşmiş Moğol kavmi olarak ifade edilmektedir.

yılında Taşkent'e sefer düzenlemiştir. Ancak bahse konu işgallere Buhara Emiri Nasrullah'ın müdahale etmediği görülmüştür. Tüm bu işgallere karşı İngilizlerin başlattığı baskı politikası üzerine, kamuoyunu tatmin etmek adına Prens Gorçakov tarafından 3 Aralık 1864'te hazırlatılan rapor kapsamında "Türkistan Hanlıklarını yarı vahşilikle ve medeniyetsiz" olarak niteleyerek işgalleri meşrulaştırma yoluna gidilmiştir (Saray, 2017: 75).

Tüm bu gelişmeler Hokand Hanlığının artık bir güç olmadığını gösteriyordu. Çernyayev bu doğrultuda 1865 yılında Taşkent'i hiçbir kimsenin haberi olmaksızın işgal etti. Taşkent halkı Buhara Emiri Muzaffereddin'e kadar yardım isteğinde bulunsa da herhangi bir yardım olmadı. 24 Haziran 1865 yılında yapılan bir anlaşma ile Hokand Hanlığı Ruslara bağlanma noktasına getirecek bir anlaşma tatbik ediliyordu. Emir Muzaffereddin Taşkent düştükten sonra Çernyayev'e Taşkent'ten çekilmesine yönelik mektup göndermesine rağmen bu girişim sonuç vermemiştir. Hokand'ı kontrol altına alan Ruslar, Buhara'yı işgal edebilecek ortamı sağlamış oldu. Emir Muzaffereddin'in tekliflerini reddeden Ruslar, Buhara üzerinde yayılmaya başladı. Cizzak üzerine yürüyen ve burada istediğini alamayarak geri püskürtülen Çernyayev, Rus Çarı tarafından Petersburg'a çağrılıp, görevden alınarak yerine General Romanovskiy'i tayin etti (Saray, 2017: 87-88).

General Romanovskiy Buhara birliklerine 8 Mayıs 1866 yılında yaptığı ani bir baskınla İrcar mevkinin işgal ederek, 7 Haziran'da Hocent'i ve Fergana bölgesine erişimi sağlayan Nau Kalesini ele geçirdi (Glushchenko, 2010: 81). Buhara Emiri yardım için İngilizlere ve Osmanlıya gönderdiği elçisinden bir sonuç alamamıştı. General Romanovskiy'e barış teklifinde bulunulsa da, Rusların ağır şartlar koşması Emir'in elini kolunu bağlamıştı. Bu savaş sırasında 1000 üzerinde Buharalı öldürülürken, Rus tarafında ölen ve yaralananların sayısının 20 ila 30 arasında olduğu ifade edilmektedir (Yetişkin, 2008b: 276). Harp tazminatı dışında Rusların istekleri kabul edilmiş, ancak 400.000 rublelik bir harp tazminatının on gün içinde ödenmesinin zor olduğu aktarılınca, Rus Generali Krijanovskiy beklediği fırsatı bularak, emrindeki kuvvetlerle Çizzak, Ura-Tepe Yeni Kurgan kalelerini işgal etmiştir (Becker, 2004:28; Glushchenko, 2010: 81).

Çok geçmeden Buhara Emiri haber göndererek barış isteğinde bulundu, ancak her ne kadar Krijanovskiy ve Elçi Musabek arasında yapılan anlaşma Çar tarafından kabul edilse de Türkistan Genel Valiliği'nin kurulması sebebiyle askıda kalmıştır. Yeni atanan, ancak atandığı Taşkent'e gitmeden önce Orenburg'da Buhara elçisiyle görüşen Rus General Konstantin Petroviç von Kaufman anlaşmanın üzerinde bazı değişiklikler yapmıştı.

Kryzhanovskii değişiklikleri kabul etti, taslak anlaşmayı 14 Eylül 1867'de imzaladı ve Mayıs ayında Orenburg'da bulunan Buhara büyükelçisine sunuldu (Becker, 2004: 29) Ancak

yapılan bu anlaşmada Kaufman Muzaffereddin'i yanına çekme girişiminde bulunsa da Buhara Halkının "gaza" fikriyatı anlaşmanın Buhara Emirince onaylamasını engelledi. Kendi halkı tarafından saldırıya uğramaktan korkan Emir Muzaffereddin anlaşmayı onaylamadı (Ziyayev, 2007: 224).

Taşkent'in ele geçirilmesiyle birlikte, Rus tüccarları yayılmanın hızlanması için taleplerini arttırmışlardı ve buna binaen Moskova ve Birzheve, Viedomosti gibi gazeteler bunu destekleyerek Türkistan'ın hayati ticaret merkezi olan Buhara'nın zorunlu olarak işgal edilmesini ısrarla vurgulamışlardı. Kaufman bunu uygulayabilmek için, Hanlıklar içinde en güçlüsünün Buhara olduğunu bilerek ona saldırmadan önce Ocak 1868'de Hüdayar Han'la ticari bir anlaşma imzalayarak onu ekonomik olarak baskı altına sokmuştu (Dempsey, 2010: 50).

Kaufman Buhara üzerine ilk iş olarak onaylanmayan anlaşmayı bahane ederek Semerkand üzerine yürümeye karar verdi. Kaufman 25 bölük, 700 Don kazağı asker, 16 top ve 3500 kişilik bir ordu hazırladı. Emir Muzaffereddin Kaufman'ın yürüyüşünü engellemek için anlaşmanın kabul edileceğine dair açıklama yapsa da hem kendi halkı hem de Kaufman'dan zaman kazanmaya çalışmış, ancak bu durum sadece Kaufman'a yaramıştır. Kaufman Semerkand halkına bir mektup göndermiş ve Ak-Padişah olarak nitelendirdiği II. Aleksandr'ın savaş istemediğini barış ve huzur istediğini, ancak göreve geldiğinden beri Emir'in, Kaufman'ın iyi niyetini anlamadığını ve Rusya'ya karşı savaş tertiplemeye çalıştığını ifade ederek Semerkand halkı üzerinde etki kurmaya çalışmıştı. 2 Mayıs 1868 yılında Semerkand'lular daha fazla dayanamayarak şehrin ileri gelenleri Kaufman'la görüşerek şehri teslim etmişlerdi. Kaufman, Çernyayev'in Taşkent'i ele geçirdiği gibi Semerakand'ı da ele geçirmişti. Ancak Kaufman'ın şehre girmeden bir isteği vardı, bu istek, Rus adetlerine göre, Rus askerlerinin şehrin kapısında "tuz ve ekmek" ile karşılanmasıydı (Ziyayev, 2007: 228-229).

Kaufman elde edilen galibiyetlerin neticesi olarak Buhara Hanı'nın teslim olmaya mecbur olacağını düşünerek 11 Mayıs 1868'de Semerkand'dan barış anlaşması şartlarını gönderdi. Ancak Buhara Hanı Muzaffereddin, halkın baskısından çekindiği için bu ağır anlaşmayı yine kabul etmemiştir. Ancak burayı ele geçirerek Buhara'ya ağır darbe vuran Kaufman, Zereşan nehrinin yukarı kısımlarını da elinde tutarak, Buhara'nın su kaynaklarını da kontrol etmeyi başarmıştır (Hatunoğlu, 2011: 91). Ayrıca Semerkand tarım ve hayvancılık açısından oldukça önemlidir. Ünlü sahte derviş Vambery anılarında Semerkand'ı anlatırken (Çelik, 2012c: 96) "...gerek yerinin güzelliği gerek çevresini kuşatan toprakların bereket ve verimliliği nedeniyle, Türkistan'da gördüğüm diğer kentlerin tümünden üstün olduğunu

söyleyebilirim” ifadesine yer vererek Semerkand’ın ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur (Vambery, 2009: 190).

Semerkand’ı neredeyse mücadele etmeden ele geçiren Kaufman, burada 500 kişilik bir garnizon taburu bırakarak Buhara ordusuyla yüzleşmek için Kette-Kurgan yakınlarındaki Zerebulak tepelerine yürüdü. General Golovaçev’in komutasında ilerleyen Rus askerleri, 18 Mayıs’ta Kette-Kurgan’da savaş yapmadan Kette-Kurganı ele geçirdi (Ziyayev, 2007: 238-239).

Özellikle Kırım savaşından sonra yükselen pamuk rekabeti ve bunun yanında yabancı tekstille artan rekabet, Rus tüccarlarının devlete baskı yapmasına sebebiyet vermişti. Fakat Çarlık Rusya’sının ve tüccarların işini zorlaştıran General Çernyayev ve ondan sonra gelen tüm Türkistan Generallerinin hırs, ün ve rütbe merakı onları “kontrol edilemez” kılıyordu. Bu nedenle ne Çar ne de Rus bakanlıkları onlara söz geçirebiliyordu (Dempsey, 2010: 45). Şan ve şöhret sahibi olabilmek adına her şeyi deneyen Rus komutanları, nişanlar, mükâfatlar ve rütbeler ellerinden gidince kontrol etmek güçleşiyordu (Ziyayev, 2007: 238-239).

21 Mayıs 1868 yılında Kaufman Kette-Kurgan’da Buhara emirinin elçisiyle görüştü ve ona Buhara emirine iletmesi amacıyla yeni bir anlaşma metni gönderdi. Kaufman ne kadar ilerlerse o kadar çok ağır şartlar sunuyordu. Bu durumun kabul edilmesi çok zordu, ancak Buhara Emiri de gün geçtikçe daha çok köşeye sıkışiyordu. Vatan Müdafaacıları Buhara ve Hokand Valilerinin aksine Ruslara karşı az da olsa direnç göstermekteydi. Şehrisebz’de yapılan savaşta Vatan Müdafaacıları Pistolkars ve Abramov komutasındaki Rus birliklerine karşı üstünlük sağlayarak onların Semerkand’da çekilmelerini, hatta onları karşılamak üzere yola çıkan General Kaufman ve Ressam Vereşçagin’inin bile Semerkand’a kaçmasını sağladılar (Ziyayev, 2007: 239-240).

Şehrisebz’deki başarı, Buhara halkına ve tüm Türkistan’a bir nebze umut verdi. Kaufman’ın 750 kişilik bir garnizon bıraktığı Kette-Kurgan’a 40.000 kişilik Vatan Müdafaacıları saldırdı. 31 Mayıs’ta Kette-Kurganda yapılan savaşta, General Kaufman’ın kendisi gelmeseydi savaşın seyrini Vatan Müdafaacılarının (halktan ileri gelen kimselerin başını çektiği topluluk) değiştirdiği haberini alır almaz gelerek savaşın seyrini Rusya tarafına çevirdi (Baufmann, 1993: 59). 2 Haziran’da Zirbulak’ta Rusların kazanılan başarısı ve kaçarken yakalanan Muzaffereddin barış yapmak istemiş ve Çarın kendisini azletmesini, tahtan vazgeçtiğini buna karşılık Mekke’ye gitmesi için izin vermesini istedi. Ancak Kaufman buna rıza göstermeyerek onu kullanma yoluna gitti ve ona bağlı olarak tahta kalmasını sağladı (Dyakov, Samoïlov, 2011: 27-28).

Semer kand'da ani bir baskınla büyük mücadeleler veren Vatan Müdafaacıları ve silah bakımından oldukça yetersiz olan Türkistan halkı son döneminin en büyük mücadelesini verip, Kaufman'ın Zirbulak'da olmasını fırsat bilerek düşmandan 500 kişilik gücün 275 kişisinin bir kısmını yaralamış ve diğer kısmını öldürmüştür. Ayrıca Kaufman Semer kand'a yapılan bu saldırıyı hayata kalmayı başaran bir ulaktan öğrenmiştir. Şehre geldiğinde kaçıp giden beyler nedeniyle savaş meydanında pek kimse kalmamış ancak Kaufman şehrin biraz uzağında konuşlanarak Semer kand'ı yerle bir etmiştir. Vereçagin'in⁸ aktardığı bilgilerde Kaufman'ın tütün içerek kim yakalanırsa kuşuna dizilmesi emrini yineleyip durduğunu yazar (Ziyayev, 2007: 244-247-249). Görüldüğü üzere Türkistan Halkının onu "Yarım Çar" olarak nitelenmesine etken eden ana noktalardan birisi de zalimliğidir. Çernyayev bile bu kadar büyük bir acımasızlıkta bulunmamıştır. Rus tarihi açısından büyük bir general olsa da ihtiyar, yaşlı çocuk demeden katliama izin vermiştir (Gali, 1991: 39).

Semer kand işgali sırasında, Hokand Hanı Hüdayar gibi Buhara Emiri Muzaffereddin Ruslara kolay teslim olmak yerine, Vatan Müdafaacılarına destek verseydi, Abdülmelik Töre, Cüre Bek, Baba Bek, Abdülgaffar ve Sadık Sultanlar Ruslara karşı belki de başarı elde edeceklerdi. Schuler'in dediği gibi, Ruslardan Sibiryaya'ya belki bir nefer bile dönemeyecekti (Togan, 1981: 234).

Bu doğrultuda General Kaufman belki Türkistan'da en büyük yenilgisini tatmış olacaktı. General Kaufman'ın 23 Mayıs 1868 yılında gönderdiği anlaşma metnini Emir Muzaffereddin 23 Haziran günü imzalayarak kabul etmiştir. Emir 1867 yılındaki anlaşmayı kabul ettiğini bildirirse de Kaufman anlaşmayı yenilediğini bildirdi. Bu anlaşmada Kaufman Hocent, Ora-Tepe, Semer kand ve Kette-Kurgan gibi yerlerin Türkistan Genel Valiliği'ne ait olduğunu kabul etmesini (Samoilov, Dyakov, 2011: 27-28) istedi. On iki maddelik anlaşmanın yedi maddesi Rus tüccarların Buhara üzerindeki taleplerini oluştururken, buna Buhara'da mülk edinme ve satın alma maddeleri de eklendi (Thrasher, 2010: 24).

Görüldüğü üzere Rus tüccarlarının talepleri doğrultusunda yapılan anlaşmalar belki de Kaufman'ı en uzun süre ve en başarılı Genel Vali kılacaktı. Kaufman 12 Haziran'da Emir'e: *"Buhara Hanlığı'nı hiçbir zaman hedef almadım, savaşlarımın sebebi Rusya'nın komşularının barış ve sükûnetini sağlamaktır. Barışı güvence altına aldığımda düşmanlığı sonlandırıyorum"* (Becker, 2004: 33) diye cevap vererek onu yanına çekmeyi başarmıştı.

---

⁸ Ressay Vereçagin 1867-1869 yılları arasında Türkmenistan'da General Kaufman'ın komutası altında yürütülen askeri amaçlı operasyonlarda görev almış, bu yıllarda askeri manevralar ve ordudaki yaşamla ilgili resimler yapmıştır. Bkz: Gönül Uzelli (2018), Vasili V. Vereçagin'in Gözünden 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı, *Alt-sanat*, ss.218.

Daha sonra Hive'ye karşı yapılacak olan savaşlarda Kaufman, Hive'lilerin kendi kardeşleri olan Buharalılardan yardım aldı. Kaufman ordunun ihtiyaçlarını Buhara Emiri tarafından sağladı. Daha sonra emire bir mektup yazarak ona minnettarlığını bildirdi. Ancak bunca yardıma rağmen Kaufman, Hive işgali sonrası Buhara'yı tamamen küçük düşüren bir anlaşma imzaladı (Gali, 1991: 40).

Kaufman, Buhara Hanlığını tamamen Rus güdümüne sokacak olan anlaşmayı emirle 23 Eylül 1873'te imzalandı. Kaufman, dış ülkelerle görüşmeme yasağı ile emiri kısıtlamış (Ziyayev, 2007: 257) ve ayrıca Ruslar Buhara Emirliği'nde istedikleri yere yerleşebilme hakkı (Becker, 2004: 29) elde etmişlerdir. Anlaşmada sınır değişikliği ilişkin maddeler de bulunmakla birlikte, daha önceki süreçte su kaynaklarının kontrolü zaten Kaufman'a geçmişti. Böylece Semerkand'ı ve anlaşmaya kadar işgal edilen yerleri ve olası bir Buhara isyanında "Su kaynaklarını" koz olarak kullanarak, Buhara'yı durdurabilecekti. Yeni anlaşma ile Rus tüccarlar ticari kazanımlarını tamamen güvenceye alarak, Kırım Savaşı'ndan bu yana dayattıkları şartlara Kaufman sayesinde ulaşmış oldular. Ayrıca bu anlaşma ile Kaufman adeta, Buhara'yı askeri bir valilik konumuna getirmiş ve kendisinin uzanamadığı yerlerin güvenliğini Rusya adına, Buhara valisine yaptırmıştır.

2.3. HOKAND HANLIĞININ İŞGALİ

16. yüzyılda temelleri atılan, 18. yüzyıl başlarından itibaren de müstakil bir devlet olarak ortaya çıkan Hokand Hanlığı, Özbeklerin Ming kabilesine mensup Şahruh İbn Aşir Kul Bey tarafından kurulmuştur. (Yoska, 2011; 396). Şahruh Bey iktidarı Çardak hocalarını düğün töreni için yanına davet ederek geceleyin onlardan 40 kişiyi öldürmesine müteakiben ele geçirmişti. Başlangıçta Buhara Hanlığı hükümdarı Ebu'l-Feyz Han'a (1711-1747) sözde tabi olan Şahruh Bey zaman içerisinde bağımsız hale gelmiştir (Çelik, 2016ç: 527).

Bu kabile, Şeybani Hanı Abdullah Han zamanında (1583-1598) Tobol ve İrtiş yöresindeki yurtlarını bırakarak, Doğu ve Batı Türkistan arasında son derece verimli toprakları olan Fergana'ya göç etmiştir. Bölgede önce Şeybaniler'e sonra Hocalara bağlı olarak yaşayan Ming kabilesi, Şahruh Bey'in mücadelesi sonucu, 1709 tarihinde Fergana Hanlığı veya Hokand Hanlığı adıyla bilinen Özbek Devleti kurulmuştur (Konukçu,1998:215). Abdürrahim Bey Hokand ordusunu güçlendirmiş ve orduda onbaşı, yüzbaşı, binbaşı rütbelerini oluşturularak onlara maaş bağlamıştı. Barış zamanlarında ordunun yarısı muntazaman hizmetlerine devam ederken, diğer yarısı da çiftçilik, zanaatkârlık gibi işlerle meşguldür (Derekov, 2015: 174).

İrdena Bey döneminde(1740-1769), yaklaşık kırk yıl süren Çin hükümdarlığına giren (Topal, 2014: 17) Hanlığı, Çin tasallutundan kurtarmak, Âlim Han'dan (1800-1809) sonra yerine geçen kardeşi Ömer Han (1810-1822) zamanında ancak mümkün olabilmişti. Ömer Hanın oğlu Muhammed Ali (Madali) Han (1822-1842) zamanında hanlık en parlak devrini yaşamıştır (Hayrullah Kâhya, 2014: 221).

XIX y.y'ın ikinci yarısında Hokand Hanlığının sınırlarının Pamir'den, İli nehrine, Altay dağlarına, Sır-Deryanın aşağı mecrasına kadar uzanıyor olması Buhara Hanlığı ile ilişkisini bozmuş ve kanlı savaflara neden olmuştur (Devlet,2014:49). Hokand Hanlığının sınırlarının uzunluğu hem Buhara Hanlığını hem de Hive Hanlığını rahatsız etmiştir. Evvela bundan tedirgin olan Buhara Hanlığı olsa da diğer hanlıklarda farklı nedenlerle birbirlerine karşı düşmanlık beslemişlerdir.

Osmanlı Devletinin Asya'da yakın iletişim kurduğu asli hanlık Buhara'dır. Bunun sonucunda diğer hanlıklar bu durum karşısında Osmanlıya bolca elçi göndermiştir. Hive Hanlığı Buhara'dan hemen sonra kurulsada Osmanlı devletinden ilgi ve alaka gösterilmemesini şikâyet etmiştir (Saray, 2017: 35). Hatta Hokand Hanı'nın (Deşt-i Kıpçak Hâkimi) Osmanlı tabiiyetine girme talebi, Osmanlılar tarafından Buhara Hanlığıyla aralarının açılmasına sebebiyet verebileceğinden ötürü reddedilmiştir (Yalçinkaya, 2006: 30). Osmanlı Devleti bu hanlıkların birbirlerine karşı savaşmalarını tasdiklemezken, Hanlıklar arasında sürekli arabuluculuk görevinde bulunmuş ve bu hanlıklara birbirleriyle savaşmamalarını, iyi geçinmelerini ve ortak düşmanlarına karşı mücadele etmelerini söyleyerek ögütlerde bulunmuştur.

1853-1856 yılları arasında Kırım Savaşı'nın yenilgisi ile Avrupa ve Türkistan'da yayılması politikası sekteye uğrayan Rusya, yeni Çar II. Aleksandr'ın önderliğinde yayılma sahası olarak yönünü tekrardan Türkistan'a yöneltmiştir (Yalvar, 2017: 218).

1853'de bölge ilk Rus hücumuna uğramış ve Akmesicid kalesi Rusların eline geçmişti (Devlet, 2014: 49-80). Akmesicid'in işgali Türkistan'ın Rus yayılma siyasetine yeni bir dönem getirmiş ve Rus yönetiminin, Türkistan'ı ilhakı için yeni adımlar atma cesareti vermişti (Derekov, 2015: 174).

İlerleyen sınır çatışmaları sonucunda Hokand Hanlığına ve Kazak (Türk Kazakları) topraklarına yerleşen Ruslar burada rahat hareket imkânı buldukları gibi rahatça bölgeyi gözlemleme fırsatı elde ettiler. Rusya, Hokand Hanlığının istilasına başlamadan önce Orenburg ve Sibiryâ Hattı'nda 141'den fazla kale inşa etmişti (Derekov,2015:171).

1854 yılında Ruslar, Uzun Ağaç, Bişkek ve Tokmak mevkilerini işgal etti (Kara, 2017: 331). Rus Hükümeti 1854 yılında Sır-Derya hattını oluşturdu ve Hokand Hanlığı ile Ruslar arasında bu hat sınır kabul edildi. 1858 yılında Taşkent Valisi Mirza Ahmet'in, Kazak Beylerini Evliya-ata istikametine çağırıp hayvanlar üzerinden alınan vergiyi arttırması ile Kazak beylerinin isyanı çıktı. Bu durum sonucunda taht mücadelesi veren⁹ Hokand Hanlığı kendi içerisinde iç çekişmelerle uğraşmaya başladı. Rusların 1859 yılında Kazakların Ulu Cüz'ün'de ve Kastek isimli bölgede askeri bir istihkâm kurmaları, Çüy vadisi üzerinden Hokand'ın doğu sahralarının (Evliya-ata, Çimkent, gibi), Ruslar tarafından işgal edilmesine fırsat verdi (Ziyayev, 2007: 97-98).

Ayrıca, Ruslar Kazak topraklarına inşa ettikleri Rus Kaleleri sayesinde Kazak topraklarının güvenliğini sağlarken, Hokand Hanlığından gelen saldırıları da önlemiştir (Özdemir, 2009: 1710).

1861'de Rus kuvvetleri Sır-Derya üzerindeki Cülek ve Yeni Kurgan mevkilerini zapt ettiler ve 1864 yılında Yesi şehri Rusların eline geçti (Devlet, 2014:80). 1864 yılında ise Rus birlikleri, Evliya-ata ve 22 Eylül de Çimkent'i ele geçirdiler (Saray, 2017:78). Akıllı bir metot takip eden Ruslar işgal ettikleri yerlerde sadece sınırı korumak için değil aynı zamanda kolonileşmek için de kaleler inşa etmişlerdir (Vurgun, 2015a: 608).

Rusların yeni hedefleri Taşkent'i ele geçirmektir. Taşkent'in Ruslar için ne kadar önemli olduğunu Orenburg Genel Valisi Bezak, 22 Kasım 1861'de Orenburg ve Sibirya kordon hatlarını Taşkent'e birleştirmeyi harbiye bakanlığına teklif ederken şu delilleri ile ifade ediyordu:

“Taşkent, Rusya'nın en elverişli sınırı olarak kabul edilir. Hokand Hanlığı Taşkent'i tehdit ettiği takdirde Rus garnizonu, Sır-Derya ve Sibirya Hattından yardım alabilir. Taşkent'in işgali, Sır-Derya'daki müstahkem limanlarımızın ikmalini kolaylaştırır ve Sır-Derya Nehri'nin yukarı mecrasının fethini hızlandırır. Ayrıca bizim Kazaklar ile Hokand Kazakları arasındaki iç çatışmaları bertaraf etmek imkânını sağlar. Bizim vergi gelirimiz de yükselir. Türkistan şehri işgal edilince civardaki kalay yataklarına erişiriz. Bu metal, bizde bulunmadığı için bize bilhassa lazımdır. Taşkent, önemli bir endüstri şehri olup Buhara, Çin ve Rusya'dan gelen kervanların bulunduğu bir yerdir. Hokand şehri buradan 150 verst uzaklıkta bulunmaktadır. Taşkent işgal

---

⁹ Hüdayar Hana karşı tahtı ele geçiren Malla Han'ın başarılı idaresine rağmen bir suikast sonucu öldürülmesiyle, yerine geçen Hüdayar'ın yeğeni Şah Murad Han ilan edilsede, Ordu içinde sevilen Alim-Kul'un Malla Hanın katilleriyle mücadeleye tutuşmuş olması Hüdayara fırsat verdi. Hüdayar Han Buhara Emiri Muzafferredin'in yardımıyla Taşkenti ele geçirdi ve Hokand'da ilerleyerek burayı da ele geçirerek ikinci defa hanlığa yükseldi, bkz: Mehmet Saray, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1785), TTK, 2017, Ankara, s.77.

edilince, o zaman sadece Hokand'ı egemenliğimiz altına almakla kalmayıp, Buhara üzerinde nüfuzumuzu da arttıracamız. Taşkent'ten elde ettiğimiz gelirler, Sır-Derya kalelerimizin masraflarını şüphesiz, karşılayacaktır. Ve Taşkent'i işgal etmek için her zaman bir bahane bulunabilir" (Hayit,1995:72-73).

Bu fikirler daha İgnatyev'in Asya masasının başına geçmesi ve 1861 yılında Milyutin'in de Harbiye Bakanı olmasıyla artık daha da netlik kazandı. (İdil, 2007: 51)

1863 yılında Issık Göl'e Rus askeri birliğinin yerleşmesi Sovyetler dağılıncaya kadar Rusların Kırgızlar üzerinde hâkimiyet kurmasının ilk aşaması olmuştu (Ziyayev, 2007: 106). Issık Göl ve çevresine yerleştirilmiş olan Rus ordusunun doğu kolu Pişpek (Bişkek), Evliya-ata üzerinden Taşkent'e ulaşarak ilk hedefi gerçekleştirmişti. Diğer bir Rus koluysa Akmescid üzerine yerleştirilen askeri birlikleriydi (Bademci,2008:109). Çar II. Aleksandr Hokand Hanlığının Kırgızlar üzerindeki çıkarlarını baltalamak için, 1855'de Rus birlikleri tarafından ele geçirilen Issık göl ve 1864 yılında ele geçirilen Çatkal'daki Kırgızları koruması altına aldı (Abazov, 2014: 608).

Hokand Hanlığının zayıflamasından yararlanarak genişlemek isteyen Buhara Hanı Muzaffereddin, Hokand'ı ülkesine katmak için 1865'de Hokand'a karşı savaş başlattı Hokand Hanlığının zayıflamasından yararlanarak genişlemek isteyen Buhara Hanı Muzaffereddin, Hokand'ı ülkesine katmak için 1865'de Hokand'a karşı savaş başlattı ve iki hanlığın savaşa tutuşması Ruslara yaradı. (İdil, 2007: 51)

Bezak, İgnatyev ve Miliyut'in iş birliği sonrası 3 Mart 1862 yılında Petersburg'daki büyük prens Konstantin'in başkanlığında bir özel komisyon Bezak'ın planını kabul etti (Hayit, 1995: 73) ve bu durum Taşkent'in işgaline zemin hazırladı. 25 Aralık 1865'te, özel bir komisyon (Hariciye ve Harbiye Bakanlıkları, Orenburg ve Batı Sibirya Genel Valileri) toplantı yaptı. Bu toplantıda Issık Göl'ün batı ucundan Aral Gölü'ne kadar, Orenburg Genel Valiliği çerçevesinde bir Türkistan bölgesinin teşkil edilmesi ve bunun özel haklara sahip bir askeri vali tarafından idare edilmesi kararı alındı. Bu bölgenin ilk askeri valisi olarak Çernyayev tayin edildi (Hayit, 1995: 79-80). Rus Devletinin sınırları askeri ve maddi kaynaklar olarak kabul edilen Orenburg ve Batı Sibirya'dan 2.000 kilometreden daha fazla uzak bir mesafeye ulaşmıştı. Askeri yürüyüşlerin anında sağlanması imkânı kalmamıştı (Ziyayev, 2007: 133). Bezak'ın ifade ettiği gibi, Taşkent'i işgal etmek için Rus devletinin bahanesi doğmuştu. Ancak Rus devleti bu konuda aceleciliğe ve bir askeri yürüyüşe izin vermedi ve generallerine bu konuda temkinli olmalarını bildirdi. Ancak General Çernyayev hızlı bir şekilde Taşkent'in işgal edilmesinin zorunlu olduğu konusunda komutanlarına mektup yazarak, buna gelecek cevabı beklemeden de Taşkent'e karşı askeri bir yürüyüş

başlattı. Çernyayev Taşkent'e saldırmadan önce şehirdeki güçlü Anti-Rus karşıtlarının, en radikal Müslüman din adamları tarafından yönetildiğini biliyordu (Askeri istihbarat raporlarından) (Litvinov, 2009: 127).

Taşkent son ana kadar savaşmış ve direnmiş olmasına ve diğer Hanların gerekli yardımları göndermemesi durumu da daha da zorlaştırmıştı. Bizatihi başarılı savunmalarına rağmen, Molla Alimkul'un ölümü ve Sultan Seyid tahtan indirilerek 16 yaşındaki Kudaykulbek'in Han ilan edilmesi direncin düşmesine neden olmuştur (İdil, 2007: 52). Çarnyayev şehrin kendiliğinden teslim olduğu yalanını yayarak, kendine bağlı şehrin ileri gelen 31 Rus yanlısı ile anlaşarak dış baskılardan kurtulma yoluna gitmiştir. (Hatunoğlu, 2011: 79).

Taşkent'in Rusların eline geçmesinden sonra Hokand Hanlığının egemenliğinde sadece Fergane vadisi ile Pamir ve Alay Kırgızlarının yaşadıkları yerler kalmıştır. Böylece Ruslar Hokand'ın üssü olan verimli ve sulak Fergana vadisinde müstahkem bir yer kazanmış oldular (Bushkovitch, 2016: 266). Ruslar açısından bakıldığında Taşkent'in işgâl edilmesi, bütün Batı Türkistan'ı kontrol altına almak açısından önemliydi ve ayrıca Taşkent, Fergana Havzası'yla birlikte Batı Türkistan'da en çok Türk topluluklarının bulunduğu merkez konumundaydı (Çığır, 2009: 20). Ruslar Türkistan'ı işgallerini meşru kılmak için Rus Dışişleri Bakanı Gorçakov'un 3 Aralık 1864 tarihinde dünya kamuoyuna yaptığı açıklamada Türkistan Halkını "yarı-vahşi ve göçebe" olarak tanımlarken, burada yaşayan halkı medenileştirme (Güngör, 2014:30) gayesi içerisinde olduklarını ifade ederek Türkistan halkını aşağılamıştır. Türkistan hanlıklarının kendi aralarındaki iç mücadeleler ve zamanla teknik anlamada geriye giden Türkistan hanlıkları zaman zaman başarılı çarpışmalar gösterse de Rusların asker ve silah üstünlüğü, bunun yanında yaptıkları savaş hileleri üstün gelmiştir. F. Güngör (2014: 24)'ün belirttiği gibi kendini yüksek gören Rus devleti, aşağıladığı Türk Hanlıklarına medeniyet getirme gayesini henüz, kendi halkına (medeni bir hak ve özgürlük ortamı) sağlayamamıştı.

II. Aleksandr kendi izni olmadan Taşkent'i ele geçiren bu Rus Generale kızmayarak aksine memnuniyetle karşılamıştır. Hükümetinin izni olamadan Taşkent'i ele geçiren Çernyayeve bizzat Aleksandr, pırlanta oymalı bir kılıçla mükâfatlandırırken onun yardımcıları Binbaşı Vulfert, Yüzbaşı İvanov ve diğerlerine de mükâfat verilmesi tavsiye edildi (Ziyayev, 2007: 162). Ruslar İngilizleri Türkistan'dan uzak tutmak amacıyla idiler. Savaş Bakan'ı Milyutin başkanlığında 1865-1867 kışında Türkistan meseleleri için özel bir komisyon kurdurdu (Mackenzie, 2018: 266). Komisyona işgallerde bulunanların yanı sıra birçok üst

rütbeli kişi katıldı. İki yıl önce Çernyayev tarafından ileri sürülen teklife tekrar geri dönen komisyon (d'Encausse, 1994: 141), alınan kararlarla Türkistan'da yeni işgal edilen toprakları Orenburg Askeri Valiliği'nden ayırarak 1867 yılında "Türkistan Umumi Valiliği" adı verilen yeni bir askeri valilik bölgesine bağladı (Saray, 2017: 95). Taşkent Türkistan Genel Valiliği'nin merkezi kabul edildi (Çelik, 2014b: 147).

1867 yılında Sır-Derya (Taşkent merkez), Yedisu (Almatı şehri) bölgelerini içine alan Türkistan Genel Valiliği kuruldu. Oblastlara¹⁰ ve uyezlelere¹¹ bölündü. Sır-derya oblasti içinde Evliya-Ata, Hocent Cizzak, Taşkent, Çimkent, Türkistan, Kazalin ve Perovski uyezdleri; Yedisu oblastları içerisinde ise Issık Göl, Tokmok, Vernenskiy, Kapal ve Sergiopol uyezdleri yer aldı (Kubatova, 2018: 37). Rus İmparatorluğu politikalarını başarılı bir şekilde uygulayabilecek stratejik bir bölge liderine ihtiyaç duyuyordu. Her ne kadar Çernyayev Milliyetçi bir yapıda işler başarsa da söz dinlemeyen kendine buyruk yapısı Miliyutin ve Aleksandr tarafından takdir görmemiş olsa gerek ki, onu görevden azlederek Petersburg'a çağırıp yerine yeni bir Genel Vali atadı. Türkistan bölgesi başkan makamı için Alman asıllı Rus General Von Kaufman'ı Askeri Bakanlık Ofisinde tanıyan Savaş Bakanı D.A. Miliyutin (1816-1912) tarafından II. Aleksandr'a tavsiye edildi (Sultangaliyeva, Abdрахim, 2018: 102). Böylece hanlıklarda Kaufman Dönemi başladı (Knauer, 2016: 49).

Kaufman'ın bu göreve getirilmesindeki ana nokta onun son derece milliyetçi ve imparatorun hükümlerine çok sadık bir subay olmasıydı (Ahatov, Kumğanbayev, 2012: 221). Kaufman'a Rus Devleti tarafından Askeri eylemler (savaşlar) başlatma, barış görüşmeleri yapma, Taşkent'in komşu devletleri ile Rusya'nın diplomatik misyonlarını yönetme yetkisi verildi (M. Dameshek, İ.Dameshek, 2018: 247). Kaufman ilk olarak 3 Aralık 1867 yılında Taşkent'e bulunan Buhara ve Hokand elçilerine ithafen, yüzyıllardır devletlerarası olmayan huzuru ve refahı sağlamaya geldiğini bildirdi. *"Her kim barışsever beyaz Çarın dostluğunu iyi değerlendirirse ona dokunmayacağına, ancak iyi dileklerini anlamayanlara acı vereceğini"* (Knauer, 2016: 52) söyleyerek tehdit etti.

Kaufman, Hokand'a karşı dikkatli davrandı ve her şeyden önce Hokand'a karşı bir muharebeden kaçındı. Kaufman tarafından Hüdayyar Han'la iki ülke arasında (Rusya ve Hokand) bir anlaşma teklif edildi (Hasanova, 2017: 863) ve 13 Şubat 1868'de Hüdayyar Han ile Kaufman arasında Hokand Hanlığını bir vassal devlet konumuna getiren (Alkan, 2011:

---

¹⁰ Oblast: Ülkenin bir kısmı, coğrafi yer; büyük idari bölge, vilayet

¹¹ Uyezd: Çarlık ve Sovyet Rusya'da şehir ile ilişkisi olan oymaklar, volost; bölge.

202), bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma maddelerine göre, Rus tacirlerine Hanlığın sınırlarında serbest ticaret etme ve her yerde kervan kurma hakkı verilmiş ve Rus tüccarları vergi konusunda Müslümanlarla eşitlenmişti. Rus mallarının Hokand Hanlığı içerisinde Transit geçişi hakkı kabul edildi (Trever, Yakubovskiy, Voronets, 1947: 236). Ruslar açısından bakıldığında oldukça başarılı bir anlaşma olmuştur. Bu anlaşma ile Hokand Hanlığı Ruslar tarafından, Rus malları ve hammadde kaynakları açısından kontrol edilebilen bir pazara dönüştü (Халфин, 1965: 233). Diğer bir ifadeyle Hokand pazarlarında Rus tüccarları hâkim hale gelmiştir (Koç, 2019: 33). Aslında Rusya'nın Hokand'ı hemen ilhak etmemesinin nedenleri arasında, İngiliz muhalefeti nedeniyle Afganistan'la ortak bir tampon bölge oluşturma fikri de vardı. 1876 yılında Rusya'nın Afganistan'la ilgilenmediğini bildirmesiyle İngilizler rahatladı (Chahryar, Habib, 2003: 78).

Birbiri arasında mücadele içinde olan hanlıkların bu anlaşma ile olası birbirine yardım edebilme umutlarını da engellemiş oldu. Baymirza Hayit, "*Ancak bu antlaşmayla Hokand, Rusya'nın bir vassalı olmamıştır* (Hayit, 1995: 84)" demiştir, ancak Rus tüccarlarından alınan % 2.5 vergi Hokand Hanı Hüdayar'ın isteklerini karşılamamış ve zamanla halktan vergileri arttırmasıyla isyanlar çıkmıştır. Bu da Hokand Hanlığının Rus devletine itaatkâr bir vassal olmasına neden olmuştur (Alan, Kemaloğlu, 2016:541-542). Bunların öncesinde ise 18 Nisan 1869 yılında Hüdayar Han'ın Rus Genel Valisi Kaufman'a yazdığı bir mektup her şeyi gözler önüne sermektedir. Bu mektupta Rus tarafına geçen bir askere karşı yapılan hizmeti ifade ederken, devam eden mektuptaki şu ifade, "O (Asker) yabancı bir devlete değil, Hokand ile bir devlet olan Rusya'ya, yani aynı memlekete kaçmıştır" (Ziyayev, 2007: 295) her şeyi açıkça ortaya koymaktadır. Bu anlaşma ile kendini güvene alan Kaufman rahatça Buhara'ya karşı bir askeri savaş açabilecekti (Trever, Yakubovskiy, Voronets, 1947: 236).

1860-1870 yılları arası, Hokand Hanlığı, bir yandan Buhara Emirliği, Çinliler ve Ruslarla savaşması, bir yandan da hanlık içinde ortaya çıkan iç ve dış karışıklıklar ve taht kavgaları gibi sebeplerle zayıflamıştı (Ünver, 2012: 317). Kaufman hanlığın bu durumunu görmüş olmalıydı ki Hive ve Buhara Hanlıklarına karşı savaşlarını öncelikli tutmuştu (Ziyayev, 2007: 298).

Kaufman'ın 1871 yılında Petersburg'a bildirdiği üzere, Hüdayar Han asla Rus devletine karşı başkaldırmamış ama artık Hokand'daki durumu yönetemez olmuştu ve Hüdayar Han'a, "Svyatoslavın Birinci Derecesi" ödülünün verilmesi (Knauer, 2016:105), Müslüman Hokand halkının büyük tepkisine neden olmuştur. Bir başka kaynağında belirttiği gibi "Hüdayar Han despotik bir hükümdardı ve her türlü zorbalığı yapmaktaydı. On yıl

boyunca kendi halkını yağmalamış (Chahryar, Habib, 2003: 78) ve kaçarken Hokand hazinesini de yanında götürmüştü.” Hokand Hanlığı’nda bundan sonraki süreç iç sarsıntılarla yoğruldu. (Ömürbekov, 2014: 621).

1873’te Kırgızlar ve Kıpçaklar Âlim Han’ın torunu Polat Bek (Polat Han-İshak Hasan Kulu)’i yanlarına çekerek bir isyan başlattılar (Türkmen, 2019: 166) ve daha sonra başka bir bölgede Abdurrahman Aftabeçi de katıldı. Aslında bu isyana en büyük desteği Hokand Hanlığı içerisindeki Güneyde yaşayan Kırgız kabileleri verdi. Abdurrahman Aftabeci komutasındaki Hokand’ın ileri gelen grupları Nasreddin’i Hokand tahtına çıkartmayı başardılar ve yeni han hemen Kaufman’a bir mektup göndererek eskisi gibi barış içerisinde olacağını söylese de Rusya’ya karşı olan grupları etrafında toplama eylemine girişti. Kaufman’sa Nasrettin Han’a cevap olarak, eğer Rusya’ya karşı tüm hükümlülüklerini yerine getirir, babası tarafında kabul edilen barış şartlarına uyar, Kaşgar elçiliğinin ve zarara uğrayan tüm Rus tüccarlarının zararını karşılırsa ve eski Han Hüdayar’a emekli maaş bağlamayı kabul ederse, onu tanımaya hazır olduğunu bildirdi (Knauer, 2016: 107). Nasreddin Han Buhara Emirine bir mektup göndererek Hokand’ın içinde bulunduğu durumu anlatmış ve Buhara’yı Rus işgaline karşı yanına çekmek istemiştir. Gönderilen bu mektup ile Hokand Hanlığının kendi içinde hem Hüdayar Hana hem de Ruslara karşı bir özgürlük savaşında olduğunu ortaya koymaktadır. Buhara Emiri ve Taşkent’in nüfuslu insanlarına, özellikle Saidazimbay’a gönderilen ve ‘‘işte 12 yıl geçti’’ denilmesi ile dikkat çeken bu mektuplar Buhara Emiri ve Saidazimbay tarafından Kaufman’a teslim edilmiştir. Bu durumda onların Rusya’ya ne kadar sadık olduklarını bir kere daha göstermiştir (Ziyayev, 2007: 301-302).

Daha sonraki yıllarda ise hanın Ruslara yanaşması Kırgızları kızdırmış ve bu kez 1873-74 yılları isyanları doğrudan Hokand makamına (Hüdayar Hana) karşı olmuştur (Yazı, 2007: 26). Hokand Hanlığı 1876’da Ruslar tarafından işgal edilene kadar, 33 isyan hareketi yaşarken, bu isyanlardan yedisi Kırgızların çeşitli zamanlardaki isyan hareketleri olmuştur (İdil, 2007: 47-48).

1875 Ağustosunun başında 15 bin kişilik Hokand ordusu Rus sınırını geçerek Angren vadisini işgal etti ve Hocent şehrini kuşattı. Aftabaçi’nin ordusu Mahram kalesini işgal etti ve Kaufman bu duruma hemen tepki gösterdi (Şirokorad, 2003: 69). Kaufman bu Vatan Müdafaacılarına karşı bir piyade taburu, süvari ve 400 Kazak gönderdi ve ayrıca Taşkent halkına kendi emriyle silah dağıttırdı (Dubovitskii, Bababekov, 2011: 49). 6 Ağustos’ta Vatan Müdafaacıları Ahengeran nehrindeki Ablık köyünü ve 8 ağustosta ise Taşkent ile Hocend ve Öre-tepe arasındaki posta istasyonlarını ele geçirdi. Kaufman Vatan Müdafaacılarına karşı

Albay Golovaçev'i gönderdi ve onları geri püskürterek dağlara geri çekilmesini sağladı (Ziyayev, 2007: 303). 20 Ağustos'ta Rus kuvvetleri Hocent'den çıktı ve Mahram kalesine doğru ufak çatışmalar halinde ilerledi ve Mahrama dört mil uzakta Kara-Kum köyünde dinlenen Rus orduları 22 Ağustos sabahı Mahrama saldırdı ve aynı gün Mahram kalesini ele geçirdi. Hokand tarafında yüzlerce kişi katledildi (Şirokorad, 2003: 69). Bir başka kaynaktan bu sayının 2000 kişiden fazla olduğunu belirtmektedir. Kaufman'a bu savaş sonrasında Hokand yolu açılmış oldu. Ancak Kaufman burada ufak bir garnizon bırakarak, Hokand'a yürümeye karar verdi. Hokand üzerine işgale çıkan Kaufman, 26 Ağustos da yolda Nasreddin Han'ın kendine gönderdiği elçiyle karşılaştı. Elçi Kaufman'a gizli bir mektup ve yanında hediyeler getirmesine rağmen Kaufman bu mektubu ve hediyeleri reddederek, elçiden Hana bildirmesi için bir istekte bulundu, bu istek, '*Eğer Rus imparatoruna bağlanmayı kabul ederse Hokand üzerine gönderilen Rus birliklerinin hiç kimseye dokunmayacağını aksi takdirde Hokand'ın silahla (savaşla) alınacağını*', bildirmesini istedi. Aynı zaman Rus birlikleri iyi silahlanmamıştı ve çok az olmalarına rağmen, 29 Ağustos'ta hiçbir direnmeyle karşılaşmadan şehre girdi (Кнауэр, 2016:108).

Kaufman, hanlık (Oş, Margilan, Şehrihan, Andincan, Namangan) içindeki nüfuzlu kişilere mektuplar göndermiş ve kişilerin gelerek Rus imparatorluğuna bağlılığını bildirmelerini istemiş ancak bu nüfuzlu kişiler Rus imparatoruna bağlılığı kabul etseler de hiçbiri Hokand'ın merkezine gelmemişlerdir. Nüfuzlu kişilerin hala hanlığın kurtulacağına olan inançları devam etmekteydi ve Aftabaçı ile Polatbek'e destek vermekteydiler. Kaufman bu durumu fark ediyordu ama hanlığı tamamen işgal etmek için bu fırsatları iyi değerlendirmeyi bekliyordu. 25 yıl boyunca süren savaş Hanlığın her açıdan zayıflamasına neden olmuş hatta Hüdayar Han'ın giderken yanında götürdüğü hanlığın hazinesi nedeniyle maddi yönden Hanlık sıkıntıya uğramıştır (Ziyayev, 2007: 308). Taht mücadeleleri ve aristokrat kesim arasındaki huzursuzluk ve entrikalar hanlıkları tüketmiştir (Tealakh, 1991:40).

Hokand Hanlığı işgal edilse de Hanlığın diğer topraklarında karışıklıklar bitmemişti ve Aftabaçı önderliğinde kalan bir kısım asker Margilan ve Oş'da toplandı. Kaufman bunun üzerine Skobelev komutasında Aftabaçı üzerine asker göndermeye karar verdi ve 8 Eylül'de Skobelev Margilan'ı, 10 Eylül'de ise Oş'u işgal etti (İdil, 2007: 54). 25 Eylül'de Rus askerleri Namangan'a girdi. Kaufman yeni bir anlaşma tasarlamak için Nasreddin Hanı yanına çağırdı (Knauer, 2016: 108). Bu anlaşmaya göre Sır-Derya'nın sağ tarafındaki yerler Rusya'ya bırakılacak (Krupenkin, 2018: 63) ve askeri harcamalar nedeniyle Rus hükümetine 600.000

tenge ödenecekti. Ancak 1875 yılı 23 Eylül'ünde Nasreddin Han, Kaufman'a bir mektup göndererek bu parayı ödeyemeyeceğini bildirdi (Ziyayev, 2007: 308). Kaufman'da bu paranın ödenmeyeceğini kendi de bildiği için ısrarcı olmadı. Rusya'ya bırakılan bölgede Genel Valiliğe bağlı bir Namangan bölgesi oluşturuldu ve askeri vali olarak General Skobelev (1843-1882) buraya atandı. 26 Eylül'de Skobelev ve ordusu Margılan'dan Namangana geldi. Rusya'nın işgal ettiği topraklarda Nasreddin Han bölgeyi sakinleştirmeyi başaramadı ve Aftabaçı onu tahtan indirerek (Andincan'ın Botakara köyünde) Polat Bek'i (Polat Han) Han olarak ilan etmeyi başardı. Vatan Müdafacıları'nın ana noktası Andincan olmuştu ve şehirde toplanan adamlardan 70 bine kadar Aftabaçının, 15 bin askere kadarda Polat Bek'in askeri vardı. Polat Han tüm bölgelerde "Gaza" ilan etti. 28 Eylül'de bu durumu ortadan kaldırmak için General Trotskiy'in önderliğinde ordu gönderdi, ancak ordu Andincan'ın yarısını yok etse de başarılı olamayarak Namangan'a geri döndü ve bunun üzerine Kaufman Namangan'ın güçlendirilmesini emretti. Namangan'ı güçlendiren Kaufman 16 Ekim'de Hocend'e gitti ve Skobelev'e Mahram kalesini güçlendirmesini emretti (Knauer,2016:109; Şirokorad, 2003:69-70). Kaufman 6 Aralık 1875'te Fergana topraklarını terk ederek Petersburg'a gitti. Hokand Hanlığındaki harekâtın yönetimini General rütbesiyle Albay Skobelev'e, Türkistan Genel Valiliği işlerinin yönetimini de Kolpakovskiye bırakarak Hanlığı ortadan kaldırmak için izin almaya gitti (Eshenkulova, 2007: 27).

Kaufman'ın yokluğunda birçok kanlı savaş meydana geldi. Skobelev 8 Ocak'ta Andincan'ı işgal etti. Asakaya kaçan Aftabaçı üzerine 18 Ocakta bir sefer daha düzenleyen Skobelev şehri topa tuttu ve bura da yaralanan Aftabaçı kendi isteği ile teslim olmayı kabul etti ve Rus Çarına bağlılık yemini etti. Kaufman'ın emri üzerine ona dokunulmayarak Taşkent'e gönderildi. Bunun üzerine Polat Han onun kardeşlerini ve diğer Rus esirlerini öldürttü. 28 Ocak'ta Rus orduları Polat Han'ın üzerine giderek önce ekibi Karategin Valisi tarafından imha edildi ve daha sonra Çavay adlı bir yerde düşmanı Mirzakul ve diğer Rus destekçileri tarafından yakalanarak Rus makamlarına teslim edilmesiyle, Polat Han isyanın bastırılması Rusya'da sevinçle karşılandı (Ziyayev: 2007: 217; Gömeç, 2011: 101-102). Kaufman bu isyanı bahane ederek hanlığı tamamen işgal etmek için Savunma Bakanı D. A. Milyutin'den çok gizli bir telgraf aldı. 19 Ocak 1876'da çekilen bu telgrafta Hokand'ın alınarak imparatorluğa dahil edilmesine onay verdiğinden bahsediyordu. Kaufman Hokand'ı ele geçirmek için bütün gücünü seferber etti. Hatta Kaufman Hokand'ı Çarın doğum günü hediyesi olarak sunacağını dillendirmiş ve bunu da en sonunda başarmış olacaktı (Bulduk, 2006: 34-35).

Kaufman hemen Taşkent'e telgraf çekerek Hanlığın işgalini ve ortadan kaldırılmasını istedi. Çar 5 Şubat 1876 yılın da bir emir name yayımlayarak Hokand Hanlığı'na son verildiğini bildirdi (Sarı, 2017: 1005). Skobelev gönderilen Kolpovskiden önce davranarak Namangandan orduyla çıkarak Nasreddin Hanı 7 Şubat'ta huzuruna çağırıp onu tutukladı ve 8 Şubat'da da şehri ele geçirdi. Nasreddin Han Orenburg'a, Aftabaçı Sibiryaya (Ekaterinovaslava) sürülürken, Polat Han Margılan'da asıldı (Gömeç, 2011:103; Şirokorad, 2003: 69-70). 15 Şubat'ta Şehre gelen Kolpakovski etrafında toplanan halka, Hanlığın Rusya'ya katıldığını bildirdi (Knauer, 2016: 110). Başlarında Skobelev'in bulunduğu Rus ordusu, 6 Ağustos 1875'ten 20 Ocak 1876'ya kadar devam eden bu ayaklanmayı sadece bastırmakla yetinmeyip Hokand, Fergana, Namangan, Andican gibi şehirleri ve nahiyelerini yok etmemin eşiğine getirmişlerdir (Eshenkulova, 2007: 27).

18 Şubat 1876 tarihinde Hokand Hanlığı son bulmuş Türkistan Genel Valiliği'nin "Fergâna Vilâyeti" ismiyle Çarlık Rusya'nın bir bölgesine dönüştürülmüştü (Kariev, 2018c: 153). Ancak Çarlık yönetimi Kırgız topraklarını Türkistan Genel Valiliğinin iki bölgesi, Yedisu, Sır-Derya ve Fergana vilayetleri arasında paylaştırdı (geleneksel güney-kuzey ayrımı paralelinde) (Alkan, 2011: 202). Hokand Hanlığı'nın ortadan kaldırılması ile Skobelev bölgenin (Fergana Bölgesi) valisi tayin edildi (Hayit, 1995: 89). 1853'ten 1876'ya kadar, Türkistan'ın en büyük bölgesinde devam eden 23 yıllık bir savaş dönemi bitti (Derekov, 2015: 6). Askeri muafiyet, vergi bağışlıkları ve verimli arazilerin göç edenlere tahsisi gibi uygulamalar bölgeye Rusların ve yabancı uyrukların göçünü arttırdı. Bu yoğun göçe karşılık ise ilerde ilk büyük ayaklanma olarak nitelendirilen 1898 yılında Fergana'da çoğunluğunu Kırgızların oluşturduğu başında Muhammed Sabır Süfıvey (Madalı Şeyh) olduğu bir isyan meydana geldi ve bu ayaklanmayı Ruslar kanlı bir şekilde bastırdı (Alkan, 2011: 202).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

K.P. VON KAUFMAN'IN TÜRKİSTAN'DA RUS HÂKİMİYETİNİ KURMASI

3.1. TÜRKİSTAN GENEL VALİLİĞİNİN KURULMASI

1865 yılında Çernyayev Taşkent'i, uzunca bir süre işgal edememişti. Fakat Molla Alim Kul'un ölümü ile Taşkent'te idari bir boşluk oluşmasına neden olmuş ve dışardan da yardım alamayan Taşkent, aksakallıların rızalarıyla Çernyayev'e teslim edilmiştir (Bulduk, 2006:31-32). 1865 yılının şubat ayında Orenburg Genel Valiliği'ne bağlı olarak kurulan Türkistan'ın ilk askerî valisi olarak M. G. Çernyayev seçilmiştir (Kerimova, 2014: 352). Önceleri askeri bir valilik statüsünde olan bu bölgenin kontrolü Çernyayev, Kolpakovskiy ve Romavovski tarafından yönetilmiştir. Taşkent bu süreçten sonra her açıdan Rusya için vazgeçilmez bir bölge halini almıştır.

General Miliyutin başkanlığında, aralarında Çernyayev ve Kriyanovskinin de bulunduğu 13 delege işgal edilen yerlerin ne olacağı konusunda Rus bürokratlar ile birlikte, Orenburg'dan bağımsız bir askeri valiliğin oluşturulması hakkında mutabakata vardılar. Ancak bölgenin askeri valisi kim olacağı tartışmaları sürmüş ve Çernyayev seçilenlere çeşitli şerhler veya engeller koymuştur. Bunlardan biri olan Romanovski, Çernyayev'in engeli ile görevinden azledilmiştir. Romanovski bir gazeteye verdiği demeçte “Rus engeli (Rus engellisi-Rus Özürlüsü-Rus engellileri)” diyerek istifa etmiştir. 11 Temmuz 1867 tarihinde alınan bir kararla Türkistan Genel Valiliği kuruldu. Bu Genel Valilik Sır-Derya bölgesi ile Yedisu bölgesini içine alan bölgeler de eklenmişti (Dyakov, Samoylov, 2011: 87). Türkistan Genel Valiliği Rusların Türkistan'daki sınırlarını kontrol etmek açısından oldukça önemliydi. Taşkent şehri kurulan valiliğe ana merkezi olmuş, diğer bölgeler (oblastlar) buradan yönetilmiştir. Uyezd'lere (ilçe) bölünen bölgelerin yönetimi için bir idari kurum oluşturulmuş ve buradaki belirli sorunlar için genel toplantılar düzenlenmiştir (Gross, 1997: 50).

Çarlık Hükümeti, Türkistan'ı “işgal edilmiş düşman toprakları” olarak kabul ettiğinden bölgeyi Rusya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi İçişleri Bakanlığı'na değil, Savunma Bakanlığı'na bağlamıştır. Bu nedenle bölgeye Çarlık yönetimi adına askerler görevlendirildiğinden, bütün faaliyetlerin bizzat sorumluluğunu üstlenebilecek ve Çar'a raporlar sunabilecek bir generalin Genel Valilik makamına tayin edilmesi kararlaştırıldı (Eshenkulova, 2015: 51). Genel Valinin kim olacağı tartışmaları sürerken alınan bir kararla Türkistan Genel Valiliğine Konstantin Petroviç von Kaufman seçilmiştir (Glushenko, 2010:

76). Kaufman 7 Kasım'da at üzerinde şehre girmiş, ekme ve tuz ile karşılanmıştı. Bilindiği üzere Çar onu en üstün yetkilerle donatarak Taşkent'e göndermişti (Ebrahimi, 2014: 155). Kaufman'ın at sırtında Taşkent'e gelmesi Rus yönetiminin Taşkent'e kalıcı olacağını gösteriyordu. Bu konuda Taşkentli bir ihtiyar;

“General Kaufman'dan evvel Taşkent'te başka Rus generalleri de görmüştük: Chernyayev, Romanovski ve Kryzhanovski... Şehirde yürüyerek gezdiklerini, evlerimizi ziyaret ettiklerini, bize selam verdiklerini görünce şaşırılmıştık (hayret etmiştik). Eskiden olduğu gibi yaşamamıza izin veriyorlardı, ama yine de Rus kurallarına aşına değildik. Fakat sonra General Kaufman geldi.” (Mackenzie, 2018a: 267).

Kaufman Taşkent'e geldiğinde üç önemli görev üstlenmişti: Sivil idarenin tesisi, askeri yayılmanın sürdürülmesi ve komşu ülkelerle olan diplomatik temaslar (Alpargu, 2014: 575). Bu doğrultuda Kaufman'ın genel politikası hanlıkların bir araya gelmesini önlemek ve hanlıkları kendine bağlı Rusya'nın vassalı yapmaktan ibaretti. Bozulan Rus ekonomisini ve Rus tüccarlarının durumunu düzeltmek amacıyla Hokand Hanlığı'ndan alınan yerleri resmileştirmek ve Rus tüccarlarına imtiyazlar sağlamak gayesiyle Hokand Hanlığı'na bir şartname imzalattı (1868). Bu sayede Hokand Hanlığı Kaufman'ın izin verdiği ölçüde dış ilişkilerini düzenleyebilecekti (Bulduk, 2006:32-33). Kaufman buradan hareketle Buhara Hanlığı'nın topraklarına göz dikerek, 1868 yılının baharında Semerkand'ın işgalini gerçekleştirmiş ve Genel Valiliğin sınırlarını genişletmişti. 1868 ve 1873 yıllarındaki anlaşmalar ile Buhara Emirliği'ni de bir vassal kılarak Türkistan Valiliğinin sınırları arasına katmıştır. Hanın iç işlerini yönetmesi serbest bırakılırken, dış işlerde söz hakkını elinden alınmıştı. Bu sayede Rus tüccarları ve Rus vatandaşlarının Buhara Hanlığı'nda rahatça mülk edinmelerini sağlamıştı (Dyakov, Samoylov, 2011: 27-28,87). Nerdeyse işgal ettiği birçok bölge sulak ve hanlıklar için oldukça önemli bölgelerdi. Özellikle otlakları ve su kaynaklarını ele geçiren Kaufman, hanlıkların içeriden çözülmelerini sağlamakta etkili olmuş ve bu sayede şehir halkı daha fazla direnememiştir. Kaufman'ın asker ve askeri teknoloji üstünlüğü tartışmasıydı. 1869 yılında Hazar Denizi'nde Azerbaycan'a (Baküye karşı) karşı bir üs olarak kurduğu şimdilerde Türkmenbaşı olarak ifade edilen Krasnovodsk limanı ve kalesi sayesinde Türkistan'ı ve çevre komşularla iletişimi kontrol altına almıştı. (Dyakov, Samoylov, 2011: 87).

1873 yılında Kaufman Hiveyi işgal etmiş ve Türkistan Genel Valiliğine bağlamayı başarmıştı (Krupenkin, 2018b: 62). 1875'te Fergana'da Hüdayar Han'a karşı başlayan ayaklanma, Skoblov'un önderlik ettiği Rus askerleri tarafından bastırıldı. Böylece Hokand

Hanlığı ortadan kaldırılarak, 2 Şubat 1876'da Fergana eyaleti olarak Türkistan Askeri Valiliğine bağlandı (Ebrahimi, 2014: 156). Kaufman, 1875 yılında Hokand Hanlığı'nı tamamen ortadan kalkmasıyla artık "Yarım Çar" olmuştu.

Kaufman 1881 yılında beyin kanamasından hayatını kaybettiğinde Rus çarlığına; günümüzün Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan Cumhuriyetlerinin topraklarının büyük kısmından meydana gelen, Sır-Derya vilayeti, Yedisu Vilayeti, Semerkand Vilayeti, Fergana Vilayeti ve Hazar-ötesi Vilayeti olarak adlandırılmış geniş bir sahayı Türkistan Genel-Askerî Valiliği başkanlığında Çarlığa bıraktı (Somuncuoğlu, 2014: 518). Bu saha o dönemde Fransa, İtalya, Avusturya, Macaristan ve Almanya'nın toplam alanından bile fazladır. Türkistan Genel Valiliği'nin toplam alanı neredeyse 1,7 milyon km², nüfusu da 5 milyonu aşmıştı (Sultangaliyeva, Abdrakhim, 2018: 102).

Tablo 2: 20. Yüzyıl Başlarında Orta Asya (Hayri Çapraz, 2011:74).

Yukarıdaki haritada da görüldüğü üzere Kaufman Valiliğin sınırlarını hedeflenen noktaya taşımaya başardı. Kendisinden sonra gelen halefi General Çernyayev'e temelleri atılmış ve oturmuş bir valilik bıraktı.

3.2. K.P. VON KAUFMAN'IN BÖLGEDEKİ İDARİ FAALİYETLERİ

Kaufman 13 yıl Kafkasya'da görev yaparak Müslümanları yakından tanısa da Türkistan hakkında henüz tecrübesizdi. Tecrübesiz bir şekilde kurallardan veya idari yapıdan yoksun yeni işgal edilmiş bir bölgeyi yönetmek zorunda kaldı. Petersburg'un Taşkent'ten oldukça uzak olması dolayısıyla iletişimin zaman alması sebebiyle Kaufman'a neredeyse sınırsız yetkiler verildi. İmparator II. Aleksandr, Kaufman'a tüm siyasi, ticari ve sınırlarla ilgili ilişkilerde karar verme, komşu devletlere güvenilir elçiler gönderme, Rusya'nın bu ülkelerle ilişkilerini etkileyecek görüşmeler yürütme ve anlaşmalar imzalama yetkileri verdi

(Topal, 2014: 70). Kaufman, Hive, Hokand ve Buhara'yla kurduğu ilişkilerde bu yetkiyi kullandı. Ancak zaman zaman işgal edeceği bölgelerin iznini almak için Milyutin'e telgraf çekti veya kendisi Petersburg'a gitti. Ama Türkistan Genel Valilerine bakıldığında onlara verilen geniş yetkilerin aslında Çarların güveninden kaynaklıydı. Mesela II. Aleksandr'ın Kaufman'a olan şahsi güveninden dolayı ona ayrıca üstün yetkiler verildi. Tabii bu yetkinin verilmesinin yanında Rus devletinin Türkistan'dan oldukça uzak bir noktada olmasından kaynaklanıyordu (Evgenyevna, 2015: 34). Türkistan bölgesine veya Kafkasya'ya gönderilen askeri valiler adli ve idari yetkilere sahipti. Bu generaller gibi Kaufman da sıklıkla kendi politikalarını uyguladı.

Kaufman dini konulara öncelikle karışmamayı ve uzaktan izlemeyi seçti. Ancak idari sistem ve hemen her alanda yaptığı faaliyetler asli olarak din politikasına dayanıyordu. Bu nedenle Kaufman'ın Müslümanlar üzerindeki genel politikası “görmezden gelme” politikasıydı (Komyukova, 2012: 93). Türkistan'ın ilk Genel Valisi Kaufman otoriter ve öğretici (aydınlatıcı) bir hükümdar gibiydi ve halk onu “Yarı-çar” olarak nitelendirdi (Uyama, 2015b: 681).

Kaufman belli bir noktada ticarete devam edecek ve yerliler arasında bölgenin güvenliğini sağlayacak kukla hanlar kullanma niyetindeydi. Çünkü Kaufman, Hokand, Buhara ve Hive'yi işgal etmesine rağmen ortadan kaldırmayarak onları kendine bağlamıştır. Ruslar, Buhara ve Hive hanlarının yetkilerini oldukça daraltarak, dış ilişkiler ve ticaret konularında bütün yetkiyi kendi üzerlerine aldılar (Sabol, 2014: 592). Buna en güzel örneklerden biri de 6 Haziran 1873 yılında Kaufman Hive Hanlığını ele geçirdikten sonra yönetimi için divan meclisi kurmasıdır. Bu mecliste; Rus askerlerinin güvenliğini ve ihtiyaçlarını sağlama, köleliği kaldırma, Türkmenlere karşı önlem alma, hanlıktan alınacak tazminat gibi konularda bu meclisi sorumlu tuttu (Yılmaz, 2008: 64). Hanın idari işlerinin bir kısmını üstlenecek kurumlar kurarak kendi iş yükünü buraya aktararak hanlıkları kontrol etti. Bu sayede Kaufman, Genel Valilik sahasının dışındaki olayları takip edebiliyor ve Rusya'ya buradan bilgi verebiliyordu. Örneğin Afganistan'ı Kaufman yakından takip ederek burada olan olayları Rusya'ya hızlıca bildırıyordu¹² (Sabol, 2014: 587-595).

---

¹² “Havâdis-i Ecnebiye: Asya-yı Vusta”, Tercümân-ı Hakikat, sayı 172 (6 Ocak 1879), s. 3. Yazıda Newyork Herald gazetesine Taşkent'ten verilen cevap yer almaktadır. General Kaufman yazdığı iki mektupta, İngilizlerin Afganistan muharebesinde birkaç kere bozguna uğradıklarını, ancak gazetelerin bunun tam tersini yazdıklarını belirtmiştir. Kaufman'ın Afganlıların biraz daha gayret ederlerse İngilizleri tamamen hezimete uğratabileceklerini, bu ifadelerin İngiltere'de hiddet ve heyecana sebep olduğunu ifade ettiği bildirilmiştir. Bkz:

Türkistan sahasının yerli halkını yönlendirebilecek kukla hanların nüfuzuna ihtiyacı vardı. Kaufman Hanları istediği gibi yönlendirerek onlar üzerinden hanlıklara ayrılmış sınırlarda da idare sağladı. Rus işgali sırasında ünlü sahte derviş lakaplı Vambery hatıralarında hanların önemine dikkat çekerek, “Buhara Emirinin buyrukları gerektiği gibi yerine getirildiğinden, bu yolla tam bir güvenlik sağlanıyordu. En küçük kervanlar veya tek başlarına yolculuk yapan gezginler bile, bir baştan öbür başa kadar, hiçbir kazaya uğramadan dolaşabiliyorlardı” (Vambery, 2009: 197).

Rus işgali sonrasında Kaufman Buhara Emiri Muzaffereddin’i (1860-1866) kendisinin en sadık ve itaat eden memuru olarak görüyor ve Emire karşı çıkan muhalif kişileri güç kullanarak emire itaatkâr hale getiriyorlardı. Emirde Kaufman’a karşı şükranlık duyuyor ne zaman başı sıkışsa Kaufman’dan yardım istiyordu (Alpargu, 2014: 568). Bu senaryo Kaufman’ın Türkistan’a geldiği daha ilk yıllarda Hokand Hanı Hüdayar üzerinde uygulanmıştır. Bunun üzerine Hüdayar Han, hanlığı tamamen Kaufman’ın istediği şekilde yönetmiştir. Bunu fırsata çeviren Ruslar, Hüdayar Han üzerinden halktan ağır vergiler toplayarak, isyanı ve Ruslara karşı nefreti perçinlemiştir (Alpargu, 2014: 571). En son halk ona karşı çıktığında Kaufman onu yine korumuş, ancak çıkan isyanlar sebebiyle Fergana topraklarında Hokand Hanlığı’nı tamamen ortadan kaldırmıştır.

Kaufman, Kırgızların kontrol edilmesinin zorluğunu fark etmiş ve Hüdayar Han’a karşı ayaklanmaların dinmeyeceğini tespit etmiştir. Hokand’ın varlığını gerekli görmeyerek kendi ve Miliyutin’in başkanlığındaki kurulun istediği bir önergeyle Fergana Valiliği’nin kurdurmuş ve yine kendine bağlı askeri valilerinden birini atanmasını sağlamıştır. Görüldüğü üzere Kaufman kendisine isyan çıkarmasına müsaade etmeyecek şekilde hanların iç işlerinde faaliyetlerini sürdürmesi politikasını uygulamışlardır. Buna en güzel örnek Hive Hanı Muhammed Rahim ve Buhara Hanı Muzaffereddin’dir. Türkistan Rusya için en önemli manada endüstriyel ürünler için satış pazarı ve tekstil endüstrisi için hammadde kaynağıydı (Volkov, 2016: 4). Bahse konu ticari politikanın Genel Valiliğe bağımlı hanlarca sağlanması çok daha kolay sağlayabilirdi.

Kaufman birçok konuda Miliyutin aracılığı ile çardan izin almıştır. Hanlıklarla yaptığı anlaşmaları kendine göre deklare eden Kaufman, onlara savaş açmak ve kendisine bağlamak konusundaki isteklerinde evvela Çar heyetine bildirerek veya kendisi bizzat Petersburg’a

---

Çoban, Dilek,(2012), II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Basınında Türkistan, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’ne sunulmuş Yüksek lisans Tezi, İstanbul, s.47.

giderek izin almıştır. Buna örnek olarak Hokand Hanlığı ile meydana gelen süreci gösterebiliriz (Kariev, 2016a: 91). Kaufman bu özelliği ile diğer Türkistan generallerinin söz dinlemez tavrına karşı ayrı tutulabilir. Kaufman'ın zaman zaman değişen bir yönetimi anlayışı vardı. Baskıcı ve kan dökücü bir sima olarak tanınmasa da Semerkand ve Yamud-Türkmenlerine uyguladığı zalim politika bunun tersi niteliktedir.

Rusya'nın Türkistan'da ilerleme gayesi ekonomik, politik ve askeri-stratejik kazanımlardır (Volkov, 2016: 4). Bu çerçevede Rus Çarlığı yeni işgal edilmiş bölgelerde kendi hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak ve bölgenin doğal kaynaklarından yararlanmaksın en tabi hedefidir. Bunun içinde bölge halkının siyasi, ekonomik ve kültürel değerlerini asimile ederek tamamen kendine bağımlı kılmaya çalışmıştır.

Kaufman göreve başladığı ilk günlerinden itibaren şu faaliyetleri gerçekleştirmiştir: yerli halkın nüfus sayımı, bölge sınırlarını belirlenmesi, yerli yönetim üyelerinin seçiminin organizasyonu ve vergi tahsilatını düzenleyecek komisyonların oluşturulmasıdır. Ancak bu komisyonların faaliyetleri göçebe halktan ziyade daha çok yerleşik halk, ulema sınıfı ve hanlık idaresini tedirgin etmiştir (Eshenkulova, 2015: 52). Bir bölgeye uygulanan politika aynı şekilde diğer hanlığı da uygulanmış, çünkü hanlıklar birbirinin kopyası ve tüm idari örgütlenmeleri ise neredeyse aynıydı. (Tagayev, 2019: 58).

Kaufman Türkistan'da yeni bir yönetim şekli getirerek, Türkistan Genel Valiliğine bağlı İlçeler ve Oblastlar (bölgeler) kurarak, bunları kendisine bağlı Rus subayları arasından atamıştır. Örneğin, 1867 yılında Yedisu bölgesine Kaufman'a bağlı askerden atanan Genel Vali Kolpakovski'ydi (Tilyebayev, Orazov, 2009: 168). Türkistan Genel Valiliği idari olarak beş bölgeye ayrıldı; Sır-Derya, Yedisu, Semerkand, Fergana ve Trans-Hazar Oblastı. Bu bölgeler kendi içinde ilçeler (uyezd)'e ayrıldı. 3 Mart 1876 yılında Türkistan Genel Valisi Kaufman'ın emriyle, Hokand, Namangan, Margelan, Andincan, Oş, Çimkent ve Çust ilçeleri (Uyezd'leri) Fergana valiliğine bağlandı (Fayzullayeva, 2010: 108-108). Fergana Valiliği'ne Kaufmana bağlı General Skobelev atandı (Kariev, 2016a: 91). Köy ve kırsal alanlarda yaşayan halkın ileri gelen zengin kimseleri, otoriteleri belirgindi ve Rus yöneticileri tarafından mecburi olarak tanınıyordu.

Türkistan'da Nakşibendi tarikatı oldukça baskındı ve Hoca Ahrar'ın öğretileri ve öğrencilerinin yönetimde hala sözleri geçiriyordu Bu nedenle buralarda yerel yönetim işleri seçilmiş bir aksakal başkanlığındaki kırsal-köy konseyi aracılığı ile gerçekleştirildi. Ruslar Hoca Ahrar'ın öğrencilerini ve öğretilerini değiştirmek yerine onun sistemini kullanmayı ve

daha sonra bu sistemin bazı zararlarından dolayı değiştirmeyi planladılar. Genel Vali geniş bir idari sistem ve ekonomik rol oynamak için Hoca Ahrar'ın sistemini bir müddet gözetmek zorunda kalmıştı (Gross, 1997: 51).

Kaufman'ın idari işlerinden biri de 1868 yılında bölgelerin durumu ile ilgili sayısal verilerin toplanmasını amaçlayan İstatistik Komitesi'nin kurmasıdır. Bu komitenin Türkistan sahasındaki incelemeleri bizzat Kaufman'ın emrindeki subaylar tarafından gerçekleştiriliyordu. Kaufman Genelkurmay'a yazdığı mektubunda bu komitenin topladığı bütün dikkate değer verilerin işlenir işlenmez Genelkurmay'a iletileceğini belirtiyordu. Bu komite ayrıca bölgenin tarihi, coğrafyası, etnografyası ile ilgili konuları inceliyor ve bu konuda bir yıllık çıkarıyordu. Kaufman istatistik komiteleri Semipalatinsk ve Akmolâ bölgelerinde de kuruldu. Bu sayede nüfus sayımından birçok noktaya kadar bilgi elde ediliyor bu da Kaufman ve Rus çarlığının politikalarının Türkistan'da doğru bir şekilde yönlendirmesini sağlıyordu (Kolesnikov, 2010: 56-57).

Araştırmacılar tarafından köylere ve kırsal kesimlere saha ziyaretine giden subaylar bölgenin özelliklerini ve kişilerin bakış açılarına kadar inceleyerek rapor ediyorlardı. Bu raporlar sayesinde Hoca Ahrar¹³ ve onun öğrencilerinin bölge üzerinde bıraktığı etki incelenerek bu etki üzerinden aksakalların yönetimi ve onların bu gücü nasıl kullanılacağı kurgulanıyordu. Bölgelerde Hoca Ahrar'ın sistemini çökerterek Rus sisteminin oturulmasını sağlamayı amaçlıyorlardı. Bu arada yöredeki yerli bilginler olan aksakalların idaresini inceleyip onun bilgi ve becerilerini nasıl kullandıklarını da inceliyorlardı. Bu sayede vergi sistemi oturtuluyordu. (Gross, 1997: 52). Çarlık yönetimi Kaufman'a bölgede yapacağı her türlü faaliyet için Çarlık hazinesinden özel yer ayırıyor ve keşif harcamaları için ona her türlü maddi desteği sağladığı gibi, olası bir durumda tüm kredileri de emrine veriyordu. Ayrıca istediği kişileri Rus vatandaşlığına alma hakkı da ona sunulmuştu. Bu durum daha sonra Genel Valinin gücünü daha da genişletmişti (Ivanovich,2019: 440-441).

Çarlık idaresi kontrol edilebileceği sistemde organize edilmişti. İlçelerin birleştirilmesiyle bölgeler, bucakların birleştirilmesiyle ilçeler oluşturuldu. Bucaklarsa köylere

---

¹³ Hoca Ahrar Nakşibendi şeyhlerindedir. Hoca Ahrar ve onun tarikatı hakkında detaylı bilgi için Bkz: Fırat Aydın (2000), Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik, Süleymaniye Vakfı yayınları, İstanbul, s.77-78. Cengiz Demir (2016), Baburnâme'de Hoca Ubeydullah Ahrar, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, S: 5/2 s. 651-660.

Nakşibendilik, Kırgızların İslam anlayışındaki yerini, Mahdum-i Azam lakabıyla tanınan Nakşibendi şeyhi Seyyid Ahmed Kasani (1461-1542) ile onun oğullarının faaliyetlerinin neticesinde almıştır. Bkz: Mederbek Kadyrov (2017), "Nakşibendiliğin Kırgızlar Arasındaki Faaliyetleri", Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi, S: 22,s.87.

ayrıldı. Bölge valileri, Çar ve Askeri Bakanlığın onayıyla atanırken, ilçe yöneticileri ise Kaufman'ın emriyle atanıyordu. Çarlığın sosyal dayanağını volost (bucak-köy-kırsal) yöneticileri, beyler ve köy reisleri teşkil ediyordu (Ömürbekov, 2014: 622).

Kentsel ve köy-kırsal kesimlerden ilçenin başında duracak aksakal meclisi oluşturuldu. Aksakallarında başında siyasi ve idari gücü birleştiren yalnız bir aksakal bulunuyordu: Her bir aksakalın yönetiminde 500'den 2500 kadar ev olması gerekiyordu. Bunun içinde birkaç köyün tek bir aksakalın yönetiminde birleştirilmesi gerekiyordu. Kabul edilen yönergeyle, birkaç aksakalın yönetiminde sosyal ve ekonomik idari bölgeler oluşturuldu. Bu bölgelerin oluşumu için her bir bölgenin ekonomik koşulları, özellikle sulama sistemi göz önüne alındı. Bir kanala bağlı olarak kullanılan arazi bölge olarak kabul edilerek, vergi toplama ve kişi yükümlülüklerinin daha organize bir şekil içinde yerine getirilmesi için, özellikle de sulama için bu sistem tesis edilmiştir. Daha önce kullanılan aksakal-ark (su kemeri-kanal) sayısı ve görevi devam ettirilmiş, genellikle yerli nüfus içindeki saygın, zengin ve itibar sahibi kimselere bu iş verilmiştir. Bu kişiler Kaufman ve Rus askeri yönetiminin desteğiyle kabul edilmişlerdir. Bundan dolayı bu yönetim şekline “Asker-Halk yönetimi” olarak da anılmıştır (Fajzullaeva, 2010: 108-109).

Kaufman'ın 1867-1868 senelerinde alınan “Türkistan ve Sır-Derya İdaresi Hakkında” isimli kararından sonra biyeler (Reisler) ve kadılar sadece üç seneliğine görev başına getirildi. Biy mahkemeleri ve Şerrî mahkemeler tamamen ortadan kaldırılıncaya kadar her üç senede seçim yoluyla kadro yenilemesinde bu üslup takip edildi (Kariev, 2017b: 96)

Vergi toplamalarını yerine getiren yerli halktan seçilmiş kişileri kendi yanına çekmeyi daha rahat bir şekilde garantilemek adına Kaufman, nezaket hukuku gereği yerli halktan toplanan vergilerin miktarına göre, onlara ödenecek ücretin (maaşın), toplanan bu vergi miktarı içerisinde aksakallara yüzde beşten, yüzde ona kadar belirleme ve olası bir savaş durumunda tüm varlıkları birlikte taşınması için Rus makamlarına başvurma hakkı verilmişti. Ayrıca Kaufman bölgenin yönetim işlerini, bölge şeflerinin kontrolüne verirken onlara yerine getirmeleri gereken görevlerde vermiştir. Polis teşkilatını idare etme görevlerini onlara bırakırken, polis idaresinin hakları üzerinde askeri idareyi sorumlu kılmıştır (Ivanovich, 2019: 440-442)

Kaufman'ın Türkistan'da uyguladığı idari yönetim tarzı Avrupa Rusya'nın il yönetiminde uygulanan şekle göre dizayn edilmişti. Ancak bu sistemin önemli bir ayırt edici özelliği Türkistan'daki askeri ve sivil yönetiminin birleştirilmesidir (Gross, 1997: 51). Her bir

bölge üç (yönetim, ekonomik ve adli) idari bölüme ayrılmıştır. Bu bölgelerdeki konular Kaufman'ın yardımcısı sıfatıyla atanan subaylar ve seçilen bölge şefleri aracılığı ile yönetilirken, bunun dışındaki tüm konular Kaufman tarafından idare edilmiştir. Kaufman adeta bağımsız bir devlet başkanı derecesine yükselmişti. Bölge kurulları, bölgenin toprak kaydının tutulması ve bu toprakları o yörede yaşayanlar arasında dağıtılması, pazarların düzenlemesi, istatiksel bilgilerin toplanması, sivil davalara bakılması ve sonuca kavuşturulması, yabancıları vatandaşlığa kabul ve kontrol etmekle görevli idiler (Ivanovich, 2019: 441-442).

Kaufman göçmenler arasındaki hukuk sisteminin ölüme veya sürgüne dayanmasına karşıydı (Litvinov, 2011: 84). Bu sistemi değiştirmek için Kaufman ve Rus Çarlığı bölgenin kendine bağımlı olan yerli halkın kontrolü için büyük bir ceza sistemi kurdu. Rus Kozak müfrezeleri, valinin emri üzerine çarlık hükümetinin çıkarlarını koruma için silahsız yerel halkın üstünde baskı kurmak ve iktidara karşı her türlü direnişi bastırmak adına hazır bulundular (Ömurbekov, 2014: 622). Kaufman Petersburg'a gönderdiği yazısında idarenin belli bir kısmını yerli halkın eline vermeyi uygun görüyordu. Kaufman idaresindeki bölgesel Rus yöneticilerinin de bölgedeki mevcut düzenlemelere yerel halkı da katarak onlarla sıkı bir bağ kurulmasını istiyordu (Ivanovich, 2019: 444). Görüldüğü üzere baskıcı bir politikadan halkı kazanma yoluna giden Kaufman, bu sayede diğer Rus generallerine oranla bölgede saygı duyulan bir kimliğe bürünmüştür.

Kaufman bu yönetim şeklini Aksakalların ve Karakalpak boy beylerinin güç kazanarak sık sık Ruslara ve Amu-Derya idaresine karşı çıkmasından sonra karar vermiştir. Amu-Derya bölgesi başkanı Albay Ivanov'un 1 Ocak 1875 yılında bununla ilgili olarak çarlığa yazdığı tavsiyede, Karakalpak sisteminin kabul edilemeyeceğini, öneri olarak Rus yönetiminin seçtiği Aksakalların göreve getirilmesini tavsiye etmiştir. Bu doğrultuda 1875 yılında Albay Nosoviç başkanlığında bir heyet "Yürütme Komisyonu" adı altında Karakalpak topraklarına gönderilmiş ve tasarlanan sistem uygulanmıştır. Ayrıca Amu-Derya'nın güneyinde yer alan Hive Hanlığı'nın devlet adamlarının, hanın ve saygın kişilerin toprakları Rus devlet arazisi sayılmış ve daha sonra bu araziler halka kiralanmıştır. Eskiden derebeylerine ödenen vergi Rus yönetimine ödenmeye başlamıştır (Salih Yılmaz, 2008:68-70). Toplanması gereken vergileri yine Rusların halkın başına getirdiği yerel temsilciler tarafından toplanmış ve Rus makamlarına iletilmiştir (Ömurbekov, 2014: 623).

Hive'ye bağlı olan Karakalpaklar, Kazaklarla ticari ilişkiler kurduğundan yerleşik hayata geçmişlerdi. 1873 yılında Hive'nin Kaufman tarafından işgalinden sonra

Karakalpaklar vergi ödemeyi reddedince, göçebe sayılmış ve daha düşük vergi vermişlerdir. Ancak Kaufman'ın hüküm sürdüğü çarlık topraklarında göçebelerin toprağı satma veya ipotek etme hakları yoktu (Bacon: 96-97).

Kaufman döneminde ve ondan sonraki dönemlerde Rusların Türkistan'da nüfus olarak azlığı nedeniyle uygulamaya koyduğu Ruslaştırma siyaseti henüz şekillenmemiştir. Yerli nüfusun sayıca üstünlüğü nedeniyle kültürü yozlaştırma çabalarından önce ekonomik baskının kurulması hedeflenmişti (Bacon: 98). Kaufman'ın Yakup Bey'in Hanı olduğu Doğu Türkistan'daki Yedigâr Hanlığı hakkında bilgilenmek adına, bir mühendis, bir topograf ve bir tüccardan oluşan heyet göndermiştir. Heyet ülke hakkında bilgi toplamak, Kaşgarya'nın Hindistan'la ilişkilerini analiz etmek ve Kaşgarya'yla bir ticari anlaşma imzalamak üzere görevlendirilmişti. 1872 yılında Hive seferi öncesinde imzalanan bu anlaşma Kaufman'ın başarılı diplomasi bilgisini ortaya koymuştur (Demirdağ, 2014: 234).

General Kaufman, 1873 yılında Türkistan Genel Valiliği'nin yönetim tüzüğünü (idari yönetmeliği) hazırlayarak merkez birimlere sunmuş, ancak bu tasarı 1886 yılına kadar kabul görmemiştir. 1886 yılında Kont Ignatyev'in başkanlığındaki bir komisyon Kaufman'ın ölümünün ardından birçok önemli belgeyi onaylanmıştır. (Muhamedov, 2018: 118-119).

Türkistan'a gelmeden evvel Kaufman kendi idari biriminde görev yapacak bilim adamları, âlimleri ve bir ressamı işe almıştı. Kaufman'ın Türkistan'a getirdiği ressam Vereshchagin büyük bir üne kavuşmuştu. Resmettiği tuvaler 1880'lerde Petersburg'da sergilenmiş ve sergiye 200.000 aşkın insan katılmıştı. Berlin, Hamburg, Budapeşte ve New York gibi ana merkezlerde bu eserleri sergilenmiştir (Schimmelpenninck, 2009: 180-181).

Kaufman'ın kabul edilen tasarısı 1917 yılına kadar kullanılmıştır (Muhamedov, 2018: 118-119). Kaufman'ın idari olarak yönetmek için araştırma başlattığı bu sistem daha sonra 20. Yüzyılda Sovyetler tarafından yaklaşık yetmiş yıl kadar komünist rejim içinde kullanılmıştır (Fırat Aydın, 2000: 52).

3.3. K.P. VON KAUFMAN'IN EKONOMİK FAALİYETLERİ

Çarlık yönetiminin Türkistan'daki asıl amacı ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Bu coğrafyadaki en önemli hammaddeden biri Türkistan pamuğudur. Mesela Vambery Türkistan halkının ipek dokuma sanatında çok ileri gittiğini söyleyerek, "Örümcek ağı gibi ince tülbentten, ince mendillerden başlayarak sırf el işi olan ve *atreş* denilen kalın ağır ipek kumaşlara varıncaya kadar birçok kumaş dokunuyordu" (Vambery, 2007: 167) demiştir. Rus tüccarlarsa malları için Hokand, Buhara, Hive pazarlarını kontrol ederek buralardan Rusya ve

kendileri adına geçimlerini temin edebiliyorlardı. Ayrıca Kaufman, Kaşgar Pazarına da hâkim olabilmek için 1872 yılında Kaşgar'la bir ticari anlaşma imzalamıştı (Demirdağ, 2014:234).

Hokand'daki isyanın ardından Kaufman, yerli ekonomik ve sosyal kurumları Rus yönetim sistemine uygun bir şekilde uyarladı (Baumann, 1993a: 70). Ayrıca Kaufman kendi sınırları içerisinde ticari vergi denetimi ve Türkistanlı tüccarların getirdiği İngiliz mallarının kontrolü, ürünlerin ücretlerinin belirlenmesi gibi faaliyetlerin yürütülmesi adına özel bir kontrol komisyonu kurdu. 12 birimden oluşan bu özel kontrol birliği valiliğin idari ve mali işlerinde büyük bir denetim gerçekleştirdi. Ayrıca bu kurulun başka görevleri de vardı. Kurul, ormanların kesim ve kontrolü, doğal kaynakların kullanım ve kontrolü, tarımın gelişmesinde etkin olan iklimsel olayların ve bölgelerdeki ekonomik konuların incelenmesi ile ilgilenmekteydi. Kaufman'ın Rus Maliye Bakanlığı'yla arasının iyi olmadığı, bu nedenle Türkistan'da bir gümrük kurumu oluşturulamadığı ve onun ölümünün ardından 1882 yılında gümrük kurumunun kurulduğu yönünde iddialar mevcuttur. Bunun nedeni olarak da Çernyayev'in kurumlar aracılığı ile Kaufman'a karşı saldırgan tavrı gösterilmektedir (Al'viyevich, Yulianovich, 2018: 70-74).

Kaufman Türkistan Yahudilerinin ticaretteki önemini farketmiş ve desteklemiştir. Onlar için Çarlığa tavsiyede bulunsa da Çarlık idaresi onların ne köy ve kırsal kesimlerde ne de hanlıklar içerisinde yerleşmelerine müsamalı davranmamıştır. Ayrıca Kaufman'ın ölümünden sonra bu kural kanunlaştırılmıştır (Arık, 2005: 100).

Rus sömürgecilerinin asıl amaçlarından biri Türkistan pamuğuydu. Bu doğrultuda II. Aleksandr Kırım savaşından sonra Sömürgecilik yarışında geri kalmışlığı önlemek amacıyla sınırlarından Türkistan'a doğru bir demir yolu ağı hazırlanmasını emretmesinin altında Türkistan pamuğu vardı (D'encausse, 2003: 163). Yerlilere Amerikan pamuğu tohumlarını dağıtan ilk kişi General Kaufman'dı. Ancak 1870 ile 1880 yıllarında 'pamuk patlaması' Müslüman ve Rus girişimciler sayesinde olmuştur (Penatı, 2013: 746).

19. yüzyılda Türkistan'ın Rusya'ya başlıca ihracatı pamuklu dokumalar ve ham pamuktu. Ancak yerli pamuk kısa lifli, işlenmesi zor ve sadece adi dokumaların yapılabilmesine müsaitti. Rusya'nın kendi tekstil endüstrisi ise gelişme halindeydi ve Amerikan iç savaşının başlaması nedeniyle buradan ithal edilen pamuk fiyatları birden fırlamıştı. Bunun üzerine Kaufman döneminde, Türkistan'a bir çeşit Amerikan pamuğu ekildi ve Kaufman'dan sonraki Genel Vali tarafından 1884'de ilk mahsul Moskova'ya gönderildi. Bundan sonraki süreçlerde buradan Rusya'ya pamuk sevki hız kazandı (Bacon: 98-99).

Pamuk ekimi yerli halkın sömürülmesinde bir aracı olarak kullanıldı. Pamuk ekimi mecburi kılındı ve ayrıca tahıl ve pirinç ekimi sınırlı tutularak halkın günlük ekmek ihtiyacı bakımından Rusya'ya bağlı kalması sağlandı. Ayrıca sulak alanlara Rus göçmenleri yerleştirilmiş ve tarım aletleri öncelikle Rus göçmenlere sağlanmıştı. Kaufman'dan başlamak üzere kendisinden sonra gelen Genel Valilerinde katkıları ile yerli halktan yaklaşık olarak iki milyon insan 1917-1918 yılları arasında açlıktan ölmüştür. Nitekim bu ölümlerde 1. Dünya Savaşının da etkisi bulunmaktadır. (Bennigsen, Wimbush, 1995: 198-199)

Rusya'da tekstil fabrikaları olmasına rağmen pamuk rekoltesi çok kısıtlıydı. Kurduğu kurumlar aracılığı ile Türkistan'ı çözümlenmeye çalışan Kaufman, buradaki akademik çalışmaları ile de Rusya'ya veri sağlıyordu. Mesela Kaufman'dan sonraki süreçte 24 Temmuz 1918 tarihleri Golos Kieva gazetesinde yer alan bilgiye göre Rusya'nın pamuk açısından dışa bağımlılığını önlemek üzere Türkistan'da pamuk yetiştiriciliğinin, Kırgız steplerinde de yün yetiştiriciliğinin geliştirileceği (Kılıç, 2007: 236-238) ifadeleri Kaufman'ın ekonomik anlamda Rusya'ya umut verdiğinin de bir nevi göstergesi niteliğindedir. Kaufman'ın buraya geliş amacı öyle görülüyor ki ekonomik sebeplerin daha ağırlıkta olduğu gerçeğidir. Bölgenin alt yapısını ağırlıklı olarak inceleyen Genel Vali Kaufman, Rusya'ya istediği birçok veri ve bilgiyi sunduğunu savunabiliriz.

3.4. K.P. VON KAUFMAN'IN RUS VE RUSLARA TABİ HALKLARA UYGULADIĞI İSKÂN SİYASETİ

1850'li yıllarda başlatılan iskân politikasının, kalıcı hale gelmesi 1868 yılında Kaufman önderliğinde başlamıştır. Mesela ilk planlı iskânı 1867 yılında 14 Kazak yerleşim alanı kurdurarak yapmıştır. Ancak bu iskân yöredeki halkla bir bütünleşme sağlayamayınca Kaufman yeni yerleşim arazileri olarak göçebelerin arazilerini uygun gördü. Kaufman ilk yerleştirme stratejisini göçebeleri rahatsız etmeden dikkatli bir şekilde yapma yoluna gitti (Duishembieva, 2015: 84). Göçebelerin yoğun olarak yaşadığı Yedisu bölgesi Kaufman öncesinde 1865 yılında General Kolpakovskii tarafından da iskâna açılmıştı (Akiyama, 2018: 30-33). İlk yerleştirme, Türkistan'ın kuzeyinden Yedisu hattı üzerinden güneye doğru; ikincisi, Sır-Derya hattı üzerinden güneye doğru yerleştirme planıydı (Eshenkulova, 2015: 55).

1867 yılında Taşkent Verniy arası posta teşkilat yolu kurularak Genel Valiliğin diğer valiliklerle iletişim temelleri atıldı ve bunun yanında Hokand topraklarından alınan şimdiki Taraz şehri yakınlarındaki bir kalede at değiştirme istasyonu faaliyete geçirildi. 1868-1870

yıllarında kale yıkıntıları yanında Alamüdü'n ve Pişpek yerleşim yerleri oluşturuldu (Ölçekçi, 2016: 181).

Kaufman 1868 yılında Taşkent'te yeni bir yerleşim planı ve Avrupa tarzı yapıların meydana getirilmesi için, Rus planlamacılara görev vermiş ve onların sayesinde Avrupa tarzı yeni yerleşim alanları meydana getirmeyi planlamıştır. Şehirde kirlenmeye sebep olan etmenlerin analiz etmek için bir araştırma başlattıran Kaufman, bu maksatla görevlendirdiği birim aracılığı ile şehri diğer etmenlere nazaran daha fazla kirlüten kendi askerlerine ait kışlaları Taşkent şehrinin dışına taşıtmıştır. Kaufman Rusya'nın çeşitli bölgelerinden gelen Rus göçmenleri inceledikten sonra Taşkent dışında çamurdan inşa edilmiş barakalarda geçici olarak onları ikamet ettirmiştir. Ruslar üstün bir medeniyete sahip oldukları imajını çizmek amacıyla Çarlık idaresi Taşkent'te olduğu süre boyunca bölgeyi dikkatle yönetmeye gayret sarfetmişti (Sahadeo1, 2007: 149).

Rus göçmenlerinin de en çok ilgisini çeken yerleşim bölgesi, verimli toprakları, iklim koşullarının merkez Rusya'nın iklim koşullarını andırıyor olması sebebiyle Kuzey Kırgızistan (Yedisu) sahasıydı. Bu nedenle Rusya'nın Samara, Penza, Voronej ve Tambov gibi yerlerinden (Ölçekçi, 2016: 181) Türkistan Genel Valiliği topraklarına gelen Rus-Ukraynalıların ana tercih yeri Kuzey Kırgızistan sahası olmuştur. Ancak bu iskân politikası yerli halkın büyük sıkıntılar çekmesine neden olmuştur (Djunushaliev, 2014: 628). Kaufman'ın da göçebelerin yoğun olarak yaşadıkları ve Yedisu bölgesine, Rusları yerleştirmeye daha çok önem vermesinin sebebi, bölgenin konumu ve Türkistan halkının yerleşim ve yaşam tarzlarıydı (Eshenkulova, 2015: 55).

Kolpakovskii'ye göre Ruslar ile göçebe Kırgızlar yerleşik hayata geçebilirdi. Ancak Kaufman bu görüşü savunmayarak göçebelerin sistemine müdahale etmekten kaçındı. Volost (kazalar) sistemi ile köyler ve kentler yeni bir idare oluşturuldu. Kırgızların göçebe sistemi desteklenerek onları yerleşik hayata geçirilmesi için sunulan her türlü yerleştirme önerileri reddedildi (Akiyama, 2018: 30-33).

Türkistan Genel Valisi Kaufman'ın emri üzere Rus göçmenler Kırgızlardan alınan verimli tarım arazilerinin bulunduğu Karabalta şehrine ve 1877 yılında ise Çaldıbar, Talas, Dmitriyevskoe ve Mihaylovka ilçelerinden oluşturulan köylere yerleştirildiler (Aşlar, 2017: 4). Kaufman artan göçler sonrasında köşeye sıkışan ve zor durumda kalan Kırgızların tepkisini önlemek amacıyla 1880 yılında yayınladığı bir emirle 1 Ekim 1880'den sonra Kırgızlara hayvanlarını Kazak arazilerinde otlatılma izni verdi. Kaufman ve Kolpakovski

döneminde Kırgız ait bu ve buna benzer sorunlar pek fazlaydı (Tilewbaev, Orazov, 2009: 169).

Daha sonraki süreçte Türkistan'a farklı milletlerden oluşan yoğun bir göç dalgası başladı; Çekler, Avusturyalılar, otel sahipleri, müzisyenler, öğretmenler, doktorlar, mühendisler v.b meslek sahipleri geldi. Bu göçmenlerden tarımla uğraşanlar genellikle Alman-Mennonitleri ve Çeklerden çok küçük bir kesimdi. Çoğunlukla Alman-Mennonitleri Sır-Derya ve Hive merkezli Trans-Kafkasya bölgesine yerleştirildiler (Kotyukova, 2010: 54). Kaufman, barışçıl özellikleri ile tanınan bu çiftçi toplumun (Uyama, 2007a: 42) Taşkent ve Türkistan'ın diğer bölgelerinde huzurlu bir ortam sağlanmasına destek olacağını düşünüyordu.

Mennonitlerin bir kısmı başlarda Hive bölgesine yerleştirildiler. Baskın dini inançları onların askerlik yapmasını engelliyordu ve bu nedenle, çapul ve yağma hareketleri ile geçim sağlayan Yamud Türkmenleriyle baş edemeyecekleri anlaşılınca şehirlere yerleştirildiler. Şehirlerde ticaret, taşıma, zanaat v.b alanlarla ilgilendiler. Mennonitler diğer gelen göçmenlerin aksine yerli halkla iletişim kurdular ve Özbekçe ve diğer Türk lehçelerini öğrenerek bölgeye entegre oldular. Bu sebeple Taşkent yönetimi Mennonitler hakkında bilgi toplayabilmek için Türkçe veya Almanca bilen insanları onların yerleştirildikleri bölgeye gönderdiler. Taşkent'te o dönemde 100 Mennonit'in yaşadığı bildirilmiştir. Bunların içinde Luther mezhebine üye 73 üst düzey yetkili de (asker ve sivil) vardı (Kotyukova, 2010: 55).

Türkistan'da 1870 yılında kurulan Orta Asya Bilim Derneği, İpek Yolu'nu canlandırmanın, Moskova'dan Pekin'e kadar uzanacak bir demir yolu ağı kurmanın, bozkır ve vahaları kolonileştirmekle mümkün olacağını savunmuştur. Ancak Rusya'dan gelen vasıfsız, yoksul Rus göçmenler yüzünden 1880'lerde birçok sorun meydana gelmiştir. Kaufman döneminde yayınlanan Türkistanskije Vedomosti Gazetesi'nin yapmış olduğu bir haberde Taşkent'in pislik ve çöplerle doluğu, Rus göçmenler nedeniyle varoş kentlerin meydana geldiği belirtilmiştir. Hatta Orta Asya Bilimler kurulunun bir üyesi olan N. Maev aynı gazetede "*Rus yetkililerinin oluşturmaya çalıştığı "akıllı toplum" imajını zedeleyen dönemler ve kültür eksiği sarhoş kimseler*" (Sahadeo1, 2007: 149) demesi buraya getirilen Rus göçmenlerin Taşkent'e ne denli zarar verdiklerini ortaya koymaktadır. Görülen o ki sonraki yıllarda Rus göçmenleri Taşkent'e gelişinin yasaklanmasının ana nedeni bu olaylardan kaynaklandığı değerlendirilebilir.

Kaufman idaresinde yerleştirilen Rus göçmenlerin sayısı 1881 yılına gelindiğinde 65.000'e yükseltilmişti (Eshenkulova, 2015: 55). 1884 yılında Taşkent'teki Almanların sayısı 77'si kadın olmak üzere toplam 356'ya çıkmış olup bunların içerisinde general, subay ve yüksek mertebede memurlar bulunmaktaydı. 10 yıl sonra ise Buhara, Semerkant, Cizak, Hokand gibi Türkistan şehirlerinde Alman kökenli yaklaşık bin kadar devlet görevlisi ve 467 kolonist bulunmaktaydı (Çolak, 2017: 395). Ayrıca Alman-Mennonitleri zamanla Hive hanlığında marangozluk, demircilik ve Rus politikasının etkin olarak sürdürdüğü pamuk projesinde, pamuk toplama ve ekme araçlarının tamirinde, temizlemesine öne çıktılar. Fransız ve İsveçli göçmenlerse eğitim hayatında önemli işler meydana getirdiler. Özellikle Fransızlar Fransızca dilini öğrettiler (Kotyukova, 2010: 55).

Kaufman'dan sonra Rusların Yedisu bölgesine yoğun iskân faaliyeti 1889 yılında durduruldu ve 1910 yılına kadar buraya Rus göçü engellendi. Fakat Sır-Derya ve Fergana bölgesine Rus yerleşim politikası devam ettirildi (Duishembieva, 2015: 89). Bazı Rus yöneticilerinin desteğiyle Rus göçmenler yerel halkın topraklarını elinden almış ve daha sonra bazı Rus kolonistler bu toprakları yerli halka geri satmıştır. (Sahadeo1, 2007: 154). Ayrıca göç edip gelen Ruslar güzel verimli topraklara yerleşirken, Kırgızlar vatanlarında topraksız bırakılmışlardır 1916 isyanının temelleri topraksız bırakılan Kırgızların tepkisi ile başlamıştır (Ölçekçi, 2016: 181).

3.5. K.P. VON KAUFMAN'IN KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

Kaufman birçok alanda olduğu gibi eğitim ve kültür alanlarında da çalışmalar gerçekleştirdi. Kendisinin idaresi altında Çarlığa hizmet etmek için gelen subaylardan yerel dilleri öğrenme, yerel halkın özellikleri ile gelenekleri konusunda bilgi sahibi olma, bölge ile ilgili araştırmalarda bulunmalarını istedi (Kolesnikov,2010:57-58). Çünkü Çarlığın o yıllarda Türkistan'da yürüttüğü sömürgecilik anlayışı Arap, Fars ve Türk dillerine olan ihtiyacı gerekli kılıyordu. (Kaya, İsmayilov, 2013: 65).

Kaufman'ın yoğun çabaları ile Taşkent'te Orta Asya İlim Cemiyeti kuruldu. (Kolesnikov, 2010: 57-58). Zira Kaufman bölgeye gelmeden evvel kültürel ve bilimsel incelemeler yapabilecek kişileri araştırıyordu. Kaufman kültürel incelemeleri ve bilimsel faaliyetleri desteklemiş ve yanında getirdiği birçok insana kaynak sağlamıştı. Bilim adamlarının gerekli gördükleri konularda istediklerini yerine getirmişti. Üç yıl boyunca Türkistan sahasında incelemeler yapmış Fedçenko ele geçirilen malzemelerin bir laboratuvar

ortamında incelenmesi gerektiğini bildirmiş ve onları Moskova'ya göndermesini rica ettiğinde Kaufman bunu hiç düşünmeden yerine getirmişti. (Agafonova, Halfan, 1956: 17).

Kaufman'ın önemli bir fikri olan “Türkistan Derlemesi”, onun isteği üzerine hazırlanmıştı. Derlemenin hazırlanması adına 1867 yılında Kaufman tüm maddi kaynağı Türkistan Genel Valiliği bütçesinden sağlayarak, Petersburg kütüphanesinde çalışan İ.Mejov'a Türkistan'la alakalı kitap ve makale bibliyografik indekslerinin hazırlanması talimatını verdi. Mejov¹⁴'da Kaufman'a Türkistan derlemesini hazırlayarak sunmuştur. Mejov'un Türkistan'la alakalı herhangi bir bilgi veya makaleyi ihmal etmediği belirtilmektedir (Gökalp, Eyüpoğlu, 2018: 71).

Kaufman'ın 1873 yılındaki emri ile etnografya, arkeoloji, tarih, ekonomi, yerlilerin günlük yaşamı ile ilgili 1400 resmin yer aldığı Türkistan bölgesi fotoğraf albümü oluşturuldu. 1880 yılında ise Kaufman'ın ölümünden bir yıl evvel verdiği emirle “Türkistan'da Yaşayan Halklar” ile ilgili fotoğraf albümü oluşturulmuş ve bu albüm daha sonra İlimler Akademisi'nin Etnografya müzesine sunulmuştur (Kolesnikov, 2010: 57-58). Türkistan albümünde Sır-Derya ve Zerafşan bölgesinde yaşayan topluluklar resmedilmişti. Bu albümlerde bölgede yaşayan erkek ve kadınlarının resimleri ayrıca geleneksel kıyafetleri, yöredeki birçok hayvana kadar incelenerek resmedildi. Albümdeki halklar; Tacikler, Yahudiler, Özbekler, Hintliler, Kazaklar, Çingeneler, Afganlar, Araplar ve İranlılardır (Pryshchepova, 2011: 29).

Kaufman'ın Hive'yi işgali sırasında “Hive Hanlığı'nın Görünüşü ve Türleri” adlı çalışma Albay Grigory Kritsev tarafından hazırlandı. Bu eserde Hive Hanlığı'nın tarihi yerleri, pazarları, Hive yöneticileri, devlet adamları ve Hive'nin işgali sırasında Kaufman'la anlaşma yapmaya gelen elçilerin yanı sıra, Kazak, Kızıl-Kum mevki, Karakalpak, Türkmen Yamudların resim ve kıyafetleri mevcuttu. Bu albüm Hive Hanlığı'nda ¹⁵ yaşayan Tükmen-

---

¹⁴ Türkistan Derlemesi'nin 1-416 ciltleri; İ. Mejov 4700'den fazla makaleyi kapsayan bu bölümün ardından ara verilen çalışmalar 1907-1916 yılları arasında Taşkent'te devam ettirilmişti. 417-594 ciltleri ise A.A. Semenov tarafından hazırlanan orijinal Türkistan Derlemesi nüshası Taşkent'te A. Navoi Milli Kütüphanesi nadir eserler bölümünde bulunan “Turkestanskiy Sbornik” Türkistan'ın yakın tarihi açısından kıymetli bir kaynak özelliği taşımaktadır. Dergide Türkistan'ın siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, coğrafi, etnik vb hayatı hakkında geniş çaplı ve detaylı bilgiler yer verilmiştir. Bkz: Gökalp, Yusuf, Eyüpoğlu, Osman (2018), “ “Туркестанский Сборник (Түркистан Дерлемеси)” ve Orta Asya Dini Düşüncesi Açısından Kaynaklık Değeri”, *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, s.25, Kırgızistan/Oş, ss. 69-86.

¹⁵ 1873 yılının 50 numaralı Turkestanskiye Vedomosti gazetesinde Rus Oryantalistin kaleme aldığı “Hive Hanlarının Arşivi” adlı kitap Kaufman Hive Hanlığını ele geçirdikten sonra yayınlanmıştır. Bkz: Yakubovskiy, A. Yu. (2004), “Orta Asya Tarihçisi Pavel Petroviç İvanov”, Çev. İlmira Ragibova, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol:6(11), ss.47.

Yamud, Karakalpak ve Kazakların giyim kuşamları konusunda zengin içerikler sunmaktadır (Pryshchepova, 2011: 38-39).

Kaufman Türkistanlıları değiştirmek ve Rus kimliğine uydurmak için idareden, şehir planlamasına, dini hayata ve özel yaşama kadar her alanda dizayn ettiği kurumlar aracılığı ile bir yönetim gerçekleştirdi. Taşkent'in doğal dokusunu bozarak, Avrupa tarzı yerleşmeler ve yerleşme alanları yerine getirerek Asya kültürünü hemen her alanda bertaraf etmeye çalışmıştır. (Sahadeo, 2007: 149).

Kaufman'ın verdiği bir emirle 1868 yılında Semerkand'da ve Taşkent'te eş zamanlı Halk Kütüphanesi ve askeri kurumların bünyesinde kütüphane açıldı. Askeri kurumlar bünyesinde Taşkent'te 11 kütüphane açılırken Semerkand'da 9 kütüphane açıldı. Bu kütüphaneler polis kontrolüne tabi tutuldu. Tabi bu kütüphaneler aslında yerli halkın eğitilmesi temelli değil, özel kurum veya kişilere göre dizayn edildi (Khamraeva, 2019: 52), Önceleri araştırmak için bu kütüphaneler gelen göçmenlerin ve askerlerin eğitilmesine yönelikti. Daha sonra Kaufman bunu genişleterek Türkistan kasabalarındaki her askeri kuruluşun bünyesinde kütüphane, tiyatro topluluğu ve birçok değişik dernek ve cemiyetin oluşmasını ve kurulmasını sağladı. Kaufman'ın Türkistan'daki kütüphanesinde 13.000 ciltten fazla kitabı vardı (Kolesnikov, 2010: 57-58).

Kaufman Çarlığın yapmak istediği birçok projeyi yerli halkın gözünde şüphe ve öfke uyandıracığı düşüncesiyle reddediyordu. Kaufman görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamak üzere birçok Rus araştırmacıyı işe aldı. Onlardan biri de N.İ. İlminskiy'di. İlminskiy bölgedeki Müslüman eğitim kurumlarının yerine Rus-Ortodoks okullarını açmayı önerdi. Kaufman'a yardımcı olması içinse Kazan İlahiyat Akademisi Mezunu İ.S. Yastrebov'u tavsiye etti (Tasmagambetov, 2010: 324). İlminskiy ayrıca Rus misyonerlik faaliyetlerinin amaç ve hedeflerini açıklamış; Verniy'de bir piskoposluk kürsüsü, ayrıca vaftiz edilmiş Kırgızlar ile Kalmıklar için Verniy ve Kopal'da bir okul açmayı da teklif etmişti (Sadıkova, 2018: 204). Kaufman bu fikre karşılık yerli halkın bunu yanlış anlayacağını düşünerek reddetmişti .

Zira 1869 yılında Kaufman Kazaklar arasında yabancı okullar kurmayı önermiştir. Kaufman okullarda Ortodoks ve Müslüman çocuklarının eşit derecede tutularak Rusya'ya faydalı olmasını sağlamak için dini eğitimin olmadığı bir öğretim sistemini savundu. Kaufman bu düşüncesi ile İlminskiy'nin eğitimde Hıristiyan unsurlarına çok fazla önem verme önerisini reddediyordu (Uyama, 2007a: 30). Ayrıca Kafuman İlminskiy'e yanıt olarak;

“Bizim Ortodoks uygarlığını Türkistan bölgesine tanıtmamız gerekli, ama yerli halka Ortodoks inancını dayatmaya çalışmamalıyız” diyerek düşüncesini belirtti (Tasmagambetov, 2010: 324).

Rus Çarlığı eğitim kurumları için Kaufman’ı bölgenin müteveli sorumlusu seçmişti (Ivanovich, 2019:440). Ancak 1870 yılında Rus Çarlığının Halk Eğitim Bakanlığı İlminskiy’in önerilerini “Rusya’daki gayri-Rusların Eğitimleri ile İlgili Tedbirler” adı altında kanunlaştırdı. Kaufman Rus Çarlığının kendine verdiği müteveli yetkisini kullanarak Halk Eğitim Bakanlığı’nın hazırlamış olduğu bu tasarıyı uygulamadı. Ayrıca Kaufman Halk Eğitim Bakanlığı’nın bölgede geniş çaplı araştırma yapabilecek uzmanlar göndermemesinden dolayı kendisi Türkistan’daki durumu araştırarak bakanlığa bildirmek adına özel bir komite (Osobiy Komitet) kurdu. Özel kalemi M.İ.Brodovskiy’nin başkanlığında kurduğu bu komitenin hazırlamış olduğu “Türkistan’da Eğitim Kurumu ve Halk Eğitiminin Oluşturulması Planı” adlı tasarıya kendisi de katkı sağladı. Bu konudaki görüşleri olan, yerli halkı Rus temelleri ile birleştirmek için halkın dini inançlarına dokunmamayı ve okulların dini bir amaç gütmemesini de raporda not ederek 1873 yılının sonunda çarlık hükümetine sundu (Eshenkulova, 2015: 60-61).

Ancak Çarlık yönetimi diğer bölgelerde bu defa medreseleri kontrolü altına almaya başladı ve tüm medreseleri 1878 yılında Halk Eğitim Bakanlığı’na bağlasa da Kaufman kendi bölgesinde bu konuda da tavrını sürdürdü ve Müslüman mektep ve medreselerine karışmamayı, olduğu gibi bırakmayı uygun gördü (Şafakçı, 2014: 1055). Bu durum medreselerdeki yöneticileri ve öğrencilerin kendini özgür hissetmesine sebep oldu. Ancak onlar Kaufman’ın, Müslüman okullarının reform edilmemelerini, yüzyıllardır süren ve diğer eğitim sistemlerine nazaran çağın gerisinde kalan eğitim sistemlerine devam etmelerini sağlamak istediğinin farkında değillerdi (Şafakçı, 2014: 1055). Bu siyasetin dayanaklarından birisi de baskılar sonucu Müslüman okullarının ve medreselerin kendiliğinden kapanacağı beklentisiydi (Yılmaz, 2008: 429).

Kaufman’ın istediği gibi Rus hükümeti Türkistan halkına müsama göstermiş ve çift dilde eğitim veren okulların açılması, cami yapımı ve din adamlarının tayinine izin vermiştir. Bu nedenle Kaufman Ortodoks misyonerlerinin Türkistan’a girmelerini yasaklamıştır. Ancak Çarlık Tatar kültür ve dilinin gücünü step bölgelerinde iyice sınırlandırmış ve daha çok sayıda Rus dilinde Kazak okulları açılmıştı (Kaymak, 2000: 78-79). Kaufman eğitime her şeyden çok önem veriyordu. O bir sözünde “*Ülkeyi manevi yönden sadece ve sadece eğitim fethedebilir. Bunu ne silah ne de kanun yapar. Bunu sadece okul başarabilir.*” diyordu.

Bilakis Çarlığın İlimskiy önderliğinde Kazaklar arasında açtıkları okullarda sadece Rusça ders verilmesi Rusları başarıya ulaştırmamış aksine Kazaklar çocuklarını Rus okulları yerine medreseye göndermeyi tercih etmişlerdi (Adilbayev,2002:69).

Kaufman'ın kendi bölgesinde uyguladığı görmezden gelme siyaseti, medrese binalarının bakımsız halde kalmalarına, müderris ve öğrencilerin şikâyetinde bulunmalarına, medreselerin mali açıdan da durumlarının bozulmasına neden oldu. Kaufman'ın "ihmal etme" politikası amacına ulaştı, ancak Müslüman okulları ve medreselerindeki eğitimin bu gidişatına son vermek isteyen Reformcular (veya usul-i cedit taraftarları) olarak isimlendirilen karşı bir hareketin çıkmasına da farkında olmadan sebep oldu (Şafakçı, 2014: 1055).

Tatarlar konusundaki yanlışlığı da ilk fark edenlerden biri Kaufman'dı. Bu nedenle Kaufman kendi Genel Valiliği sınırlarına Tatarları neden almadığını, Tatarlar hakkında yazdığı raporda bildiriyordu. Raporda:

"Tatarlar diğer Müslüman halklar arasında özel kültürleriyle sivrilmişlerdir. Tatarlar Kırgız çöllerine gelerek Volga (İdil-Ural) boylarından ve Tatar merkezinden çıkmış oldular. Tatarlar imparatorluğun sınır boylarına giderek buralarda yaptıkları ticarete devam etmişlerdir. Ticaret, Omsk, Orenburg, Troisk, Petrapovlosk, Semipalatinsk şehirlerinden; Sergiyepol, Kapal, Verdniy, şehirlerine kadar uzanır. Tatar mollalar göçebeler arasında daha kuvvetli bir dinî bölge kurmak için çalışıyorlardı. Buralarda mescitler kurarak kendi çıkarlarını yerleştirmek ve eğitim yapmak istiyorlardı. Bu nedenle Tatarların en önemli özelliği organize olmuş İslamdır, Orenburg ve Ufa'dan mezun din adamları özellikle az sayıda Tatar keskin Hıristiyan düşmanlığıyla dönüyorlar..." (Topsakal, 2007a: 316).

Çernyayev ise Tatarlara karşı Kırgız halkına kendi ana dilinde Müslüman okullarında ders verilmesi gerektiğini vurgulayarak (Arapov, 2014: 140), medreselerdeki eğitime karışılması gerektiğini düşünüyordu. Aynı düşünce, fikri öncelik olarak İlimskiy'e aittir. İlimski'ye göre Ruslara karşı Kırgızların sevgi beslemesi için, Rus eğitim sisteminin Kırgızlar arasında sevilmesinin Kırgız dilinde okullarda eğitim yapılmasıyla sağlanacağını ileri sürmekteydi (Topsakal, 2018b: 369). Ayrıca İlimskiy, Rus alfabesinin ilave işaret ve simgelerle Rus olmayan topluluklarında uygulanmasını istemiştir. Ancak Türkistan Genel Valisi Kaufman İlimskiy'in birçok görüşüne katılsa da İlimskiy'nin bu görüşünü de doğru bulmamış, ancak onu bu fikrini Petersburg Üniversitesi desteklemiştir (Topsakal, 2007a: 273). Mesela İlimskiy Tatarlara yönelik asimile faaliyetlerinde başarılı olamayınca Kazakların üzerinde yoğunlaşmaya başladı ve bunu P.S. Savelev'e yazdığı mektubunda "*Ben size bir sırımı söyleyeceğim: bugünlerde Tatarları eskideki gibi sevmiyorum. Artık bütün kalbimle*

Kazaklara yönelmeye başladım. Bundan sonra benim kiblem Kazan değil, Ural bölgesi olacak” diyerek belirtmiştir. Aslında bu dönüşün nedeni Kazakların Tatarlara oranla daha az dindar görülmeleiydi (Adilbayev, 2002: 70).

1876 yılında Kaufman’a bağlı Yedisu valisi Kolpakovski Veriy’de Kırgız çocukları ve Rus göçmen çocukları için yatılı bir spor salonu açtı, aynı yıl General Kaufman da Taşkent’te Kırgız çocukları ve Rus göçmen çocukları için yatılı bir spor salonu açtı. Ancak bu spor salonları Kırgızlardan toplanan vergilerle açıldı. Aynı yıl Türkistan’da öğretmen yetiştirmek amacıyla öğretmenlik (Ruhban) okulu açıldı (Tilewbaev, Orazov, 2009: 168: Tasmağambetov, 2010: 326). İlminskiy’in Kaufman’ı yakından takip ettiğini görmekteyiz. Mesela Taşkent’e açılan bu öğretmenlik okuluna kendi önerdiği isimlerden bir olan N. Ostroumov’un 1879 atanmasını sağlamıştı. İlminskiy Kaufman’la çelişse de atanmış müdür onun bir uzantısı niteliğindedir (Adilbayev, 2002: 75).

Tasmağambetov (2010: 324)’a göre, İlminskiy’nin politikaları Volga milletlerinin durumuna ve ortamına göre geliştirilmişti. Kaufman’ın iyi bildiği ancak İlminskiy’in Türkistan bölgesinin durumunu bilmediği için Kaufman’ın bölgede Rus misyonerliğini engelleme politikasının ne denli haklı ve daha gerçekçi olduğunu gösterdiğini söylemektedir.

Kaufman’ın ve İlminskiy’in bu alandaki amacı Eltazarov’un dediği gibi “*Rus usulü okullar açarak yabancılaştırma politikası uygulanmıştır. Türkistan halkına eğitim verilmesinin esas beklentisi kuşkusuz onları Ruslaştırmak ve onları Rus Halkı ile kaynaştırmaktır.*” (M. Y. Yılmaz, 2014: 342). Zira Kaufman, hem yörenin kültürel incelemelerinin yapılması hem de yörenin dilleri Tacikçe, Türkmençe, Özbekçe’yi öğretebilecek şekilde ders materyallerini hazırlattırarak, doğubilimi araştırmalarının devam ettirilmesi adına Taşkent’te Orta Asya İlim Cemiyetini kurmuştu. Türkistan’daki Askeri bölge matbaası bu duruma yönelik ders kitapları, araştırmalar ve bölge etnografyası ile ilgili kaynaklar yayınladı (Kolesnikov, 2010: 57-58). Kaufman’ın açmış olduğu yatılı spor salonlu okullar Kaufman’ın ölümünden sonra İlminskiy ve Ostroumov tarafından kapatılarak, yine Kırgızlardan toplanan bir kısım meblağ ile Kırgızlar için öğretmenlik okulu açıldı (Tilewbaev, Orazov, 2009:168). Kaufman’ın açmış olduğu okul sayesinde 1 Ocak 1909 yılına kadar 552 öğrenci eğitildi. Kaufman’ın hüküm sürdüğü yıllarda Kazak topraklarına 28 Rus eğitim kurumu, 2 öğretmenlik okulu ve bir kilise açıldı. (Tasmağambetov, 2010: 326).

Kaufman dönemi bölgeye getirilen göçmenler sayesinde Avrupa tarzı bir kültür ortaya çıkmıştır. Fransızca eğitim alanında Fransa’dan göç eden birçok kimse İsveçlilerle beraber

öğretmenlik görevinde bulundular. Rusya adına kısmen Avrupalı göçmenler bölgenin Avrupa tarzı veya Rus tarzı ekonomik bilimsel ve kültürel değişimine neden oldular (Kotyukova, 2010: 55-56). Ancak unutulmamalı ki bu mozaik yapı, Rus göçmenleri sayesinde değil bilakis Avrupa'dan gelen göçmenler sayesinde olmuştur (Kotyukova, 2010: 55-57).

Kaufman'ın faaliyetlerinin ana noktasını “görmezden gelme” politikası oluştururken bunu inceleme başlattığı eğitim ve kültür alanlarında daha fazla kullanmıştır. Medreseler konusunda oldukça bilgiliydi. Türkistan'ın hemen her yerine yaydığı bilginleri sayesinde birçok bilgi ve belgeye ulaşmıştır. Mesela Kaufman'ın Medrese ve Müslüman okulları konusunda ne denli bilgili olduğunu Çar'a gönderdiği raporunda “Timurlular devri, özellikle Uluğ Bey sonrası dönemden beri gerilemeye yüz tutmuş olan mektep ve medreseler daha da gerilemiştir ki, medreselerde müderrisler öğrencilerden daha fazla hale gelmiştir” ifadesi göstermektedir (Şafakçı, 2014: 1055).

Genel Vali Kaufman'ın bölgede doğubilim araştırmalarını düzenlemesi ve Rus bilim dağarcığına Türkistan'a ilişkin materyalleri eklemesi Rus bilim kamuoyu tarafından takdir görmüştür. Genel Valiye 1873 yılında Rusya İlimler Akademisi onursal üyesi unvanı verilmiştir (Kolesnikov, 2010: 58). Özellikle Rus dergi ve gazetelerindeki yazıların derlenmesi mahiyetindeki “Turkestanskiy Sbornik (Türkistan Derlemesi)” günümüze kadar ulaşan en önemli eserdir (Kolesnikov, 2010:57-58; Gökalp, Eyüpoğlu, 2018: 71).

3.6. K.P. VON KAUFMAN'IN GENEL VALİLİĞİ SÜRESİNCE TADBİK ETTİĞİ DİN SİYASETİ

Türkistan Genel Valisi Kaufman göreve başladığı daha ilk yıllarda, Türkistan valiliği içinde açıktan yapılacak olan Rus misyonerlik faaliyetlerinin, Rus çıkarlarına zarar vereceğini ve bölge ahalisinin devlete bakışını olumsuz etkileyeceğini düşünerek buna izin vermemiştir. Kaufman'ın amacı bölge ahalisinin Ruslaştırılması için uygun ortamın oluşturulmasıydı (Somucuoğlu, 2014: 230). Türkistan'a geldiği ilk zamanlara halkın dini inançlarına karışmayan Kaufman, 1867 yılının sonlarında halk arasında bir konuşma yaptı. Konuşmasında kadıları ve aksakalların Türkistan halkı tarafından seçebileceğine, dini işlere, geleneksel ve şerî mahkemelere yeni idarenin karışmayacağını bildirdi (Eshenkulova, 2015: 59). Bunun tam aksine Orenburg valisi Kryzhanovski, Rus istikrar ve huzurunu bölgede güven içinde oturtulabilmek için Müslümanları şiddetle bastırmayı savundu (Duishembieva, 2015:94). Ancak General Kaufman daha toleranslı bir düşünce temeliyle II. Katerina'nın politikası olan aşamalı sömürge politikalarını uygulayarak Müslümanların birlik ve beraberliğini (dayanışmasını) parçalamak istiyordu (Botoiarova, 2005: 41).

Kaufman Ortodoks Hıristiyanlığı da dâhil olmak üzere herhangi bir dinsel kuralı yönetim kuralları dahilinde kullanmamaya çalışmıştır (Botoiarova, 2005:41). Kaufman bölgede adli, idari ve siyasi başta olmak üzere yaşamın her alanında derin bir etkiye sahip dini yönetimin yeniden düzenlenmesi ya da ortadan kaldırılmasını savunuyordu. Böylece Kaufman bunu yapabilmek adına kademe kademe ilerlemeyi ve biraz zaman kazanarak yerli halkın tepkisiyle karşılaşmayı önlemek istedi. Kaufman devlet ve halk üzerinde daha derin bir güce sahip olan Şeyhülislam ve Reislerin otoritesini en aza indirebilmek adına Türkistan'da laik bir sistem (Zardykhan, 2007: 107) oturtmaya çalıştı. Kaufman'a göre İslam politik bir güçtü ve özel ve kamusal alan olmak üzere her iki tarafta da etkindi. İslam'ın devlet eliyle desteklenmemesi ve gözetilmemesi durumunda zamanla etkisini yitireceğini düşünüyordu (Duishembieva, 2015: 94).

1869 yılında Türkistan'daki ulemayı yanına çağırarak onlarla bir anlaşma yapan Kaufman, yeni idareye karşı gelmeyecekleri takdirde kendilerinin de onların iç işlerine karışmayacağını söyleyerek ulema sınıfını kendi etkisi altına almak istedi (Eshenkulova, 2015: 59). Kaufman, Türkistan'daki Müslümanlar'ın sosyo-kültürel meselelerine karışmaktan kaçınarak, İslam hukukuna dayanan yerel yönetimleri kadı ve ilçe şeflerinin ellerine veren bazı reformlar ortaya koydu (Komatsu, 2007: 8). Ancak Şeyhülislamın baş yargıç konumuna ve görevine son verdi ve Orenburg Müslüman idaresinin Türkistan Müslümanları üzerinde etki kurma taleplerini reddetti (Duishembieva, 2015: 95).

Özellikle bölgenin değerli figürlerinden hocaların ve mollaların üstünlüğünü en aza indirebilmek için çaba harcadı. Bilindiği üzere hanlıklar birbirinden ayrılarak vücuda gelmiş ve bu nedenle hepsinin idari, askeri, dini vb. alanlarda hemen hemen aynı yapıyla organize olmuşlardır. Mesela, Hokand Hanlığında Ömer Han din ile devleti birbirini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirmiş ve devlet düzenini şeriata göre tahsis etmişti. Hanlıkların tamamında bu durum benzerdi (Tagayev, 2019: 58). Kaufman bu bakımdan Şeyhülislam ile onun kadar önemli Sufi grupların etkisini hem araştırmış hem de bu kişilerin hanlıklara nasıl güven aşıladığını öğrenerek bu sistem üzerinden Rus üstünlüğünü gerçekleştirmeyi planlamıştır (Gross, 1997: 51).

Kaufman'ın görmezden gelme ve kontrolsüz bırakma politikasının bir yansıması olarak kendi idare sistemi ile seçilen mollalar bir süreden sonra halktan topladıkları vakıf paralarını zimmetlerine geçirmeye başlamış ve bunun sonucunda cami ve medreseler bakımsız kalmışlardır. Rusların getirdiği yeni seçim ile her bölgede yerlilerden seçilen belirli bir yönetici atanırdı. Eskiden hanlar bu dindar aksakallı kişileri bilginliği sebebiyle başa

getirirken Çarlık Rusya yönetiminde bilgisiz ve Rus yanlısı kişilerin başa geçmesine neden oldu. Bunun sonucunda alışılmış olan sistem yerine liyakatsiz kişiler yönetici oldular. Bu durumun yol açtığı sıkıntı Aksakallara ve Mollalara olan güveni sarstı ve prestijlerini düşürdü. Bunun sonucunda saygı kazanmak isteyen talebeler Buhara, hatta İstanbul veya Kahire medreselerine gitmek mecburiyetinde kaldılar. (Bacon: 102). Bu yozlaşmayı fırsat bilerek yapılan reformlar ile Kaufman din görevlilerini resmi devlet işlerinden çıkarmış ve İslam'a yönelik resmi desteğini durdurmuştur (Duishembieva, 2015: 94).

Rus Çarlığı Tatarların İslam misyonerliği yapmalarına ses çıkarmıyordu. Ancak Kaufman Müslüman Tatarların kendi yönettiği sahada İslam misyonerliği yapmalarını istemedi ve onların Türkistan sahasına yerleşmelerini yasakladı (Zardykhan, 2007: 200). Kaufman yerli halk arasında bazı mollaları kendi etkisine çektiğinden dolayı da bu kişileri Valilik sınırlarında istemedi. Örneğin, 1868 yılında Kaufman Cizzah'a doğru hareket etmeden evvel Taşkent'te bulunan bazı din adamları "Rus askerlerine yeni galibiyetler ve şan şöhret dileyerek" dua etmişlerdir (Ziyayev, 2007: 227).

Görmezden gelme siyasetini Kaufman'ın Kazaklar üzerinde pek uygulamadığını ve Kazaklar üzerindeki politikayı Orenburg Valiliğine bağlı kişilere ve Kolpakovskiy'e bıraktığı bilinmektedir. 1870 yılında Aziz Sinod, Bozkır Komisyonuna Hıristiyanlaştırma önerisinde bulunarak "bilgilendirme ve rehberlik" yardımında bulunabileceğini bir mektup aracılığı ile Sır-Derya oblastın'a gönderir. Kaufman'a bağlı olarak görev yapan Kolpakovski'nin buna karşı çıkmadığı hatta bu faaliyeti açık bir şekilde Kazak ve Kalmuklar'a karşı yürüttüğü görülürken, Kaufman'ın kendine bağlı valisini durdurmaya çalışmadığı ve herhangi bir engellemede bulunmadığı (Uyama, 2007a: 31) durumu bize Kaufman'ın kendi politikasıyla çeliştiğini göstermektedir.

Kaufman coğrafi koşullar ve buna paralel olarak gelişen yaşam şekillerinin etkisiyle bazı bölgelerde farklı yönetim stratejileri uygulamıştır. Mesela Yedisu bölgesindeki dini politika Kazak ve Kırgızlar ile yerleşik nüfuslarda farklılaşmaktaydı. Ayrıca yine 1881 yılında Verniy'deki Taşkent-Türkistan Pisikoposu Issık Göl kıyısında bir misyonerlik manastırı kurmayı önerdiğinde bu istek Kolpakovski'nin desteği ile gerçekleşmişti (Uyama, 2007a: 31-32).

Rus Ortodokslarının bazılarının Türkistan sahasında İslam'ı kabulü Rus yöneticileri açısından endişe veriyordu. Rus din adamları bu konuda valilerden yardım istiyordu. Bu doğrultuda Kaufman Rus Ortodokslarının din değiştirmesini de yasakladı. Ancak Kaufman'ın

Taşkent'te kurulması istenen Taşkent merkezli Türkistan Psikoposluğunu kabul etmemesi, Taşkent dışında 1871 yılında Verniy'de bir Taşkent-Verniy Ortodoks kilisesi kurulmasına neden oldu (Duishembieva, 2015: 96). Kaufman, kendi bölgesinde Ortodoks kilisesine izin vermezken Taşkent'te Luther kilisesi yapımıysa yardımcı olmuştur (Muhamedov, 2018: 131).

Kaufman'ın İslam'a yönelik desteklediği tek konu Müslümanların Hac vazifeleriydi. Kaufman Hacca gitmek isteyenleri destekliyordu (Duishembieva, 2015: 94). Kaufman'ın tek destek verdiği bu İslam inancını sisteme oturtabilmek adına Cidde'de ilk Rus Konsolosluğu açıldı. Buraya Kaufman'ın Türkistan'da diplomasi (yardımcılığını) misyonunu yürüten bir Başkurt S.M. İbrahimov atandı. Onun görevi Mekke'ye gelen Türkistanlı Hacıların Rusya aleyhine herhangi bir eylemde bulunup bulunmayacaklarını tespit etmektir. Ayrıca ona ayrı misyonlarda yüklenerek, Osmanlı ve İngilizlerin Arap kabileleri ile nasıl bir bağ kurduklarını araştırması, Rus tüccarların Avrupalı meslektaşları ile o bölgede nasıl rekabet edeceği ve Rus tüccarların bölgedeki yerlilerle doğrudan nasıl iletişim kurabileceğini araştırması istendi (Naganawa, 2013: 7). Görüldüğü gibi Kaufman İslam'a karışmama siyasetini yeri geldiğinde değiştirerek, İslam'ı ve Hacıları kullanmaya çalıştı.

Bozkır Genel Valiliği içerisinde kurulan Orenburg Manevi Meclisi Kazaklar arasındaki vakıf sistemini kaldırırken, Kaufman Türkistan'da vakıfların kalmasına izin vermiş, ancak Müslümanlar herhangi bir dini grubun kontrolü dışında bırakılmıştır. (Tasmagambetov, 2010: 314).

Kaufman'ın görmezden gelme siyaseti kendisinden sonra Sovyetlere de bir örnek teşkil etti. Buna kanıt olarak Sovyetler dönemi İslam'a bakış açısının belirsiz (yumuşak) olmasının alt yapısında Kaufman'ın görmezden gelme siyaseti olduğu ifade edilir (Peeples, 2007:39). Merkeze uzak Müslüman bölgelerde Sovyet politikası geleneksel İslami yaşayışa izin veren bir yapıdaydı. Türkistan ve Kafkasya'ya olan bu bakış açısının 1920 yılına kadar devam ettiği ifade edilmektedir (Karimov, 2011: 184).

3.7. K.P. VON KAUFMAN'IN RAPORU (Проект-Proje)

Kaufman Türkistan Genel Valiliğinde bulunduğu süre boyunca Rus Çarlığı için Türkistan'daki faaliyetleri ve buradaki mali, ticari, askeri, eğitim vb. alanlarında çok değerli istatistiksel bilgiler veren bir rapor kaleme almıştır. Bu raporda, bölgelerdeki (oblastlardaki) sivil yönetim düzeni hakkında bilgiler vermektedir. Eser, General Konstantin Petroviç von Kaufman'ın en kapsamlı raporu "Proje" adı altında 1885 yılında Petersburg'da basılmıştır.

Bu eser sekiz ana başlıkta kaleme alınmıştır. Birinci bölümde, “Türkistan Genel Valiliği’nin Nüfusu” başlığı altında çeşitli konular ele alınmıştır. Bu başlık altında bölgenin alanı ve onun yıl içindeki değişimi, valiliğin Rus Çarlığına ait diğer bölgelerle olan ilişkisini aktarmaktadır. Halkın nüfus hareketliliği, genel valilik içindeki kullanışa elverişli araziler ve halk arazileri hakkında bilgiler vermektedir. Yerli halkın (yerleşik ve göçebelerin) ve göç ile gelmiş Rus tebası’nın doğum ve ölüm oranı, yerli halkın kabile oluşumu hakkında detaylı incelemeler sunmaktadır. İskân edilen bölgelerdeki yerli halkın hane verileri, genel valilik içindeki kırsal (köy) bölgelerinin nüfus sayıları ile bu halkın din ve sınıf oluşumu ve idari yönetimi gibi alanlarda bilgiler içermektedir. Ayrıca bölgenin sahibi olan Türk boyları ve onlara bağlı yaşayan Rus, Tacik, Sart, Dungan, Moğol-Çin gibi Türklere tabi hayatını sürdüren halklar hakkında’da bilgi vermiştir (Kaufman, 1885:10-41).

İkinci bölümde “Bölgenin İdari Düzenlemesi” başlığı altında Türkistan Genel Valiliğini meydana getiren komisyonun belirlediği plana göre valiliğin oluşumu, idari yapısı, uzeyd ve oblastların yönetim şekli gibi alanlarda bilgiler verilmektedir (Kaufman, 1885: 42-130).

Üçüncü bölüm “Bölgenin Sömürgeleştirilmesi” adı altında başlarken, Türkistan’a dışardan gelen halkların yerleştirilmesi ve bunların valilik içindeki hareketliliği ile burada yaşanan Müslüman Türk boyları hakkında genişçe bilgiler verir. Ayrıca Kaufman burada yıllar içindeki yerleştirilen halklar ve Ruslar tarafından oluşturulan bölgelerin istatistik bilgisini sunar (Kaufman, 1884: 130-211).

Dördüncü bölüm, “Türkistan Genel Valiliği’ne Bağlı Bölgelerdeki Toprak Mülkiyetinin Durumu” başlığı ile başlar. Bu bölümde genel valilik içindeki Kırgız, Kazak ve yerleşik halka ait topraklar hakkında genişçe istatistiksel bilgiler verir. Bu saha içinde yerleştirilen Ruslara bağlı tebalara ayrılan topraklar hakkında bilgi verirken, toprak mülkiyeti konusundaki değişimleri ve Türkistan’da üretilen gıda ürünlerindeki zaman içindeki değişimini rapor etmiştir (Kaufman, 1884: 211-268).

Beşinci bölümde, “Bölgenin Mali Durumu” başlığı altında oblastlardaki ekonomik geçim kaynakları belirtilir. Bu bölgelerdeki hayvanlar (sığır, deve, at, koyun, keçi, tavuk vb.) hakkında genel bir istatistiksel tablo oluşturarak halkın mali durumu hakkında bilgiler vermiştir. Dördüncü bölümde ifade ettiği ekmek üreticilerinin yıllar içindeki değişimini bu bölümdede bölgelere göre rapor etmiştir. Yerleşik ve göçebe yerlilerin diğer geçim kaynakları (pirinç, bezelye, buğday, arpa, yonca vb.) hakkında bilgiler vermiş ve bunların pazarlarda ticari olarak

satılan ve alınan miktarını yine bir tablo halinde listeleyerek belirtmiştir (Kaufman, 1884: 269-371).

Altıncı ana başlık, “Genel Valiliğin Finans ve Vergi Düzenlemesi” altında oluşturulurken, genel valiliğin yıllara göre Rus para birimi olan ruble üzerinden gelir gider taplusu verilmiştir. Ticari ve savaşlar yoluyla sömürülen Türkistan hanlıklarından elde edilen miktarlar belirtilmiştir. Valilik içinde meydana getirilen posta ve telgraf harcamalarını ve yine yıllara göre buraya yapılan harcamalarda kullanılan finansmanı belirtmiştir. Valiliğin görev pozisyonları vb. faaliyetler hakkında bilgi vermiştir (Kaufman, 1884: 371-418).

Yedinci bölüm, “Ulaşım (İletişim) Yolları ve İnşaat İşleri (Yapı İşleri)”, adı altında genel valilik sınırlarında 1864’den yani Çernyayev’den itibaren yapılan posta yolundan bahsederek başlayarak ve bu yolun Çimkent’ten Verniy şehrine kadar inşa edilmesini anlatır. Bu hat üzerinde düzensizlikten bahsederken 1873 yılına kadar oblaslarda (bölgelerde) meydana getirilen iletişim düzeni, kervan yolları ve inşaat işleri hakkında bilgi vermiştir. Ancak bu bölüm tamamlanmamıştır (Kaufman, 1884: 418-428).

Son bölüm, “Halk Eğitimi, Halkın Ahlakı ve Genel Sonuçlar”, adı altında kaleme alınarak Müslüman Halk tebasının eğitim durumu ve Taşkent ile Verniy’e açılan halk eğitim okulları hakkında bilgiler vermiştir. Müslüman okulları ve göçebe Kırgızların eğitim durumları hakkında bilgiler verirken, iktidara karşı halkın genel düşüncelerini belirtmiştir. Bu bölümde diğer bölüm gibi tamamlanmamıştır (Kaufman, 1884: 429-441).

Raporun son sayfalarında, “İlaveler” başlığı altında Türkistan’daki fabrikalar, taşıma, ihraç ve ithalat, valiliğin gelir ve giderleri, arazi gelir ve giderleri yine valiliğin eğitim durumu hakkında detaylı listeler halinde bilgiler vermiştir (Kaufman, 1884: 441-502).

SONUÇ

Türkistan hanlıklarının 18. yüzyıldan sonra teknik, eğitim ve askeri alanlar da kendini geliştirememesi ve hanlıklar arası rekabetler bölgeye emperyal taleplerin yönelmesine neden olmuştur. Avrupalı devletlere nazaran kaynak ihtiyacını karşılayamayan Rusya, Kırım Savaşı ile birlikte ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla Türkistan sahasına yönelmiş ve burada bulunan hanlıkları işgal etmiştir. Çarlık Rusya buraya gönderdiği birçok Askeri Validen verim alamazken, dönemin ilk valisi Kaufman Türkistan'daki Rus Çarlık sistemini kendi isteklerine göre tatbik ederek dizayn etmiştir. Kaufman'ı başarılı kılan, onun çok genç yaşlardan itibaren asker/mühendis yetiştiren okullarda eğitim alması ve bunun yanında ailesinin askeri bir kimliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ataları gibi asker bürokrat bir yapıya sahip olan Kaufman'ın 13 yıl boyunca Kafkasya ve Kars gibi bölgelerdeki savaşlarda yer alması kendisini geliştirmesini ve Müslümanları yakından tanımasını sağlamıştır. Bu durum Kaufman'ın Türkistan'da çok fazla sıkıntı çekmemesini sağlamıştır. Kaufman Rus Çarlığı adına Milyutin'in belirttiği gibi "O, devrin en önemli askeri simaları arasında dikkat çekmiştir."

Baskıcı bir yapıya sahip olan Kaufman araştırmacı yapısı sayesinde Türkistan halkının ve sahanın incelenmesi için birçok Rus bilim adamı, seyyah, fotoğrafçı vb. bilgileri bölgeye getirterek Rusya'yı Türkistan ile tanıştırmıştır. Onun sayesinde sadece Rusya değil, Avrupa'da da yapılan Türkistan sergileri sayesinde Avrupalılar Türkistan halkını tanımış ve birçok insanın bu bölgeye gelmesine neden olmuştur. Bölgeye geldiği ilk yıllardan itibaren akademik çalışmalara başlayan Kaufman, kurmuş olduğu istatistik kurumları aracılığı ile Türkistan'ı baştan aşağı analiz etmiştir. Çıkarılmasına öncülük ettiği ve finansman sağladığı Türkistan Derlemesi, Türkistan hakkında önemli bilgiler barındırmış ve Kaufman'ın ölümden sonrada yayın hayatına devam etmiştir.

Kaufman ileri görüşlü yapısı sayesinde Türkistan'daki idari sistemi kendi istediği bir şekilde değiştirerek Çarlık Valilerinin bu sistem ile Kazak ve Kırgız gibi göçebeler üzerinden hâkimiyet kurmasını sağlamıştır. Zeki bir asker olan Kaufman Türkistan sahasındaki kuralları bilmediğinden önceleri yönetimi yerli halkın eline bırakmayı istemişse de, bu teklif çarlıktan kabul görmemiştir. Ancak kendisi Türkistan'da evvelden beri devam eden yönetim sistemini bir noktaya kadar devam ettirmiştir. Başa getirdiği kişiler Rus çıkarlarına hizmet etmiştir. Onların Rus Çarlığına bağlı kuvvetlendirmek amacıyla Kaufman, nezaket hukuku gereği halktan alınan vergilerin üzerinden bu kişilere maaş vermiştir. Hanların kendi sınırlarında Çarlık Rusya'sına bağlı olarak yaşamasına izin veren Kaufman, kendisinden önce hanlıklar

tarafından korunan ticaret yolların ve kervanların yine onlar sayesinde korunmasını sağlayarak yerli halka karşı kendi devletlerini kullanmayı bilmiştir.

Kaufman Müslüman erkek ve kız çocuklarını ayrı okullarda eğitime tabi tutan geleneği değiştirmiştir. Çift dilde eğitimi savunan Rus vali, Kırgız, Kazak, Özbek Tacik gibi Türk topluluklarının Rusça konuşmasında ve Rusça'nın resmi dil statüsü kazanmasında rolü büyüktür. Bolşevikler dönemi Türkistan ve İslam politikasının ana omurgası Kaufman'ın raporları ve görüşleri olmuştur.

Kaufman Türkistan'da başarılı mı, veyahut başarısız mıydı? Bu neviden soruların cevapları kati değildir. Başarısız generallere rağmen Kaufman'ın etkileri uzun yıllar hâkimiyetini devam ettirmiştir. Kaufman halkın ne istediğini bilen ve ona yönelik Rus yönetim planlarını uygulayabilen bir general, devlet adamı, askeri bir mühendistir. Rus devleti bugün Türkistan sahasında etkin bir güç olarak hala geçmişe bağlı politikalarının meyvelerini topluyorsa buradaki aslan payı hiç şüphesiz akademik incelemeler başlatan General Kaufman'a aittir. Türkistan sahasını anlaşılabilmesi için Kaufman dönemine ait tüm verilerin tamamının detaylı analiz edilebilmesi ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abazov, Rafis (2014), ‘‘Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar’’, Çev: Ahmet Karan, *Türkler Ansiklopedisi* (C:18, ss.607-615), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Adilbayev, Alau (2002), ‘‘Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri’’, *Bilig*, Güz S.23: ss. 67-90.
- Adle, Chahryar, Irfan Habib (2003), ‘‘History Of Civilizations Of Central Asia’’*Multiple History Series- UNESCO Publishing* vol: V, Printed by Ages Arti Grafiche: İtalya.
- Alpargu, Mehmet (2007), ‘‘Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türkistan Hanlıkları’’,M. Alpargu, B.Çelik (Haz.); *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu*, 5–6 Kasım 2008, Sakarya Üniversitesi Basımevi: Sakarya-2008, ss.273-284.
- Alpargu, Mehmet, (2014), ‘‘Rusya’nın Türkistan’da Yayılması’’, *Türkler Ansiklopedisi*, (C:28,ss.561-577), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Alkan, Haluk (2011), *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar*, Uşak Yayınları (Karıncayayınları): Ankara.
- Alviyeviç, Kozintsev Mark, Poçekayev, Roman Yulianoviç (2018), ‘‘K İstorii Sredneaziatskoy Tamojennoy Politiki Rossii Vo Vtoroy Polovine XIX V. (Dokladnaya Zapiska V. P. Çerevanskovo 1872 g.)’’, *Oriental Studies (Vestnik KNGN RAN) (FGBUH ‘‘ Kalmutskiy Nauçnyy Tsentr Rossiyskoy Akademii Nauk’’)*, Vol:39, Elista-Kalmutskiy Nauçnyy Tsentr Rossiyskoy Akademii Nauk.
- Aminov, İ.İ. (2017), ‘‘Organizatsionno-Pravovı Ocobennosti Upravleniya V Zakaspiyskoy Oblasti Pociyskoy İmperii’’, *Russkiy Zakon*, N:11 (132) Noyabr, Moskova, ss.139-152.
- Anvarbek, Farid (2018), ‘‘Zabitıy Sozidatel’’, İstorıya Bez Kupyur İstorıya İ Geopolitika, Moskova: «Mejdunarodnaya Jizn», ss. 55-73.
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi (2004), D.H.Hoiberg (Ed.), C: 14, Ana Yayıncılık: İstanbul.
- Anderson, Scott Patrick (2010), ‘‘The administrative And Social Reforms Of Russia's Military, 1861-1874: Dmitrii Miliyutin Against The Ensconced Power Elite’’, University Of Oregon, ABD.

- Akiyama, Tetsu (2018), ‘‘Development Of ‘‘Peasants-Kirgiz’’ In Russian Central Asia: A Case Study On The Establishment Of Mixed Settlements’’, *Journal Of Islamic Area Studies-Japonya*, Vol:10, pp.30-45.
- Arapov, Dmitriy Yur'evich (2014), ‘‘The System Of Government Regulation Of Islam In The Russian Empire In 1905-1917: By The Example Of The Orenburg Mohammedan Clerical Assembly’’, *Tatarica*, Kazakistan Federal Üniversitesi, S.2, pp.138-155.
- Arık, Durmuş (2005), *Buhara Yahudileri*, Ankara: Aziz Andaç Yayınları.
- Agafinova, Z.İ., N.A. Halfan (1956), *A. P. Fedçenko (Sbornik Dokumentov)*, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Uzbekskoy Ssr, Taşkent.
- Aşlar, Halit (2017), ‘‘Kırgız Halk Şiirinde ‘‘Ürkün’’ Yansımaları’’, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:6, S:4, ss.1-14.
- Aydın, Fırat (2000), *Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik*, Süleymaniye Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Ayhan, Kübra (2014), *Ömer Bin Abdülaziz’in Horasan ve Mâverâünnehir Siyaseti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bacon, Elizabethn E., *Esir Orta Asya*, (Çev: Tansu Say), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 79.
- Baumann, Robert F. (1993), *Russian-Soviet Unconventional Wars in the Caucasus- Central Asia and Afghanistan*, Combat Studies Institute: ABD.
- Baumann, Robert F.(2002), ‘‘Rusya’nın Türk Bölgelerinde Yayılması’’ Çev: Nasuh Uslu; *Türkler Ansiklopedisi* (C:18, ss.577-587), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara,2014.
- Barthold, Vassilij Viladimiroviç (2000), *Asyanın Keşfi Rusya Da ve Avrupa Da Şarkiyatçılığın Tarihi*, (Çev. Kaya Bayraktar/Ayşe Meral), İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Bayrak, M.Orhan (2002), *Türk İmparatorlukları Tarihi*, Bilge Karınca Yayınları:İstanbul, s.421-423.
- Barthold, V.V. (2017), *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Haz. Kazım Yaşar Koprıman ve İsmail Aka), Ankara: TTKY.
- Beloglazov, A.B. (2013), *Vliyaniye İslama Na Politiceskiye Protsessi V Tsentralnoy Azii*, Uçebnoye Posobniye, Kazanskiy Universitet, Kazan.

- Bennigsen, A. A., Wimbush, S. E. (1979), *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm* (çev: Bülent Tanatar), İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, (1995).
- Biçer, Bekir (2011), ‘‘Seyyahların Gözüyle Türkistan’ın İstilasası’’, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.10, ss.127-145.
- Becker, Seymour (2004), *Russia’s Protectorates In Central Asia*, London: by RoutledgeCurzon.
- Bobrovnik, Vladimir (2006), ‘‘Islam In The Russian Empire’’, *The Cambridge History Of Russia Volume II Imperial Russia, 1689-1917*, London-Cambridge University Pres. PP.202-223.
- Borisova, Tatiana (2016), *The Emergence Of The Legality Tradition In Russia, 1800-1918*, University Turku University: Finlandiya.
- Bushkovitch, Paul (2016), *Rusya’nın Kısa Tarihi* (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bulduk, Üçler (2006), *Hokand Hanlığı ve İbret’in Fergana Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Buhert, V.G (2016), ‘‘«Eslı Bı Ya Zahotel Rezni, To Ona Bıla Bı» Pismo K.P. Von Kaufmana A.A. Kireyevu. 1876 g.’’, *Vostochny Arhiv* N:1 (33), ss. 17-22.
- Çaşın, Mesut, Hakkı (2002), *Rus İmparatorluk Stratejisi*, Ankara: Rusya Ukrayna Araştırmaları Dizisi 3- Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Crean, Eileen Marie(1970), *The Governor-Generalship Of Turkestan Under K.P. Von Kaufmann: 1867-1882*, Yale Üniversitesi, ABD.
- Çapraz, Hayri (2011), ‘‘Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hâkimiyet Kurması’’, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:24, ss.51-78.
- Çelik, M. Bilal (2007), ‘‘Cengizli Hâkimiyet Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği’’, *Akademik İncelemeler*, C:2, S:1, ss.174-187.
- Çelik, M.Bilal (2014), ‘‘İşgallerinden Önce Türkistan Hanlıklarında Tarih Yazıcılığı’’, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, ss.144-165.
- Çelik, M.Bilal (2012), ‘‘Şibanîler ve Astrahanîler Devri Yerli Vakayınameleri’’, *History Studies: International Journal of History*, Vol:2/4, ss. 95-119.

- Çelik, M. Bilal (2016), ‘‘Hokand Hanlığı’’, *Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, İstanbul: Ötüken Yayınları, ss. 527-572.
- Çelik M. Bilal, Keser, Emre (2018), ‘‘Meyendorf’un Buhara Hanlığı Seyahati’’, *Mavi Atlas Araştırma Makalesi, Research Article*, Vol:6(2), ss. 28-45.
- Çığır, Erman (2009), ‘‘Rusya’nın Batı Türkistan’daki Yayılma Politikası (19. yüzyıl – 21. yüzyıl karşılaştırması)’’, *Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Y.1, S:1, ss.15-24.
- Çınar, Gülay Karadağ (2017), ‘‘16-19. Yüzyıllarda Avrupa’da Özbek İmajı’’, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Vol:2, Sayı/No:2, ss.66-108.
- Çijov, B. (1915), *General-Adyutant İnjener General Konstantin Petroviç Von Kaufman 1818-1882*, Petrograd: Biografiçeskiy Oçerk.
- Çoban, Dilek (2012), *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Basınında Türkistan*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’ne sunulmuş Yüksek lisans Tezi, İstanbul.
- Çolak, Fatih (2017), ‘‘Almanya’nın Doğu Siyaseti Çerçevesinde Türkistan’a Bakışı (20. yüzyıl Başı)’’ [Bildiri], *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, s.389-405.
- Dameshek, Lev Mihayloviç, Dameshek, İrina Lvovna (2018), *Sibir V Sisteme İmperskovo Regionalizma 1822-1917 gg*, Sibir/Rossiya: (İrkutskiy Gosudarstvenniy Universtet) İrkutsk: İzd-Vo «Ottisk».
- Demir, Cengiz (2016), ‘‘Baburnâme’de Hoca Ubeydullah Ahrar’’, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* S:5/2, ss. 651-660.
- Demirdağ, Yelda, Karadeli, Cem (2006), *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Palme Yayıncılık: Ankara.
- Demirdağ, Yelda, (2014), ‘‘1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan’’, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, Sayfa: 229-245.
- Dempsey, Timothy Andrew (2010), *Russian Rule In Turkestan: A Comparison With British India Through The Lens Of World-Systems Analysis*, Graduate School Of The Ohio State University-Graduate Program In Slavic And East European Studies, ABD.

- Devlet, Nadir (2014), *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, 3. Baskı, Ankara: TTKY.
- D'encausse, Helene Carrere (2000), *Tamamlanmamış Rusya*, (çev: Reşat Uzman), İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.
- Doğan, Orhan, Erdoğan, Aysel (2016), "XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, S:15(3), ss.971-986.
- Derekov, Shageldi (2015), "Rus İstilasına Karşı Türkmen Direnişi" *Journal Of Institute Of Economic Development And Social Researches*, Vol:1, pp. 1-17.
- Dowling, Timothy (2015), *Russian At War: From The Mongol Conguest To Afganistan Chechnya And Beyond*, Santa Barbara Kaliforniya: ABD.
- Dubovitskii, Victor, Bababekov, Khaydarbek (2011), "The Rise And Fall Of The Kokand Khanate", S. Frederick Starr (Ed.); *Ferghana Valley: The Heart Of Central Asia*, by the Central Asia-Caucasus Institute-Silk Road Studies Program Joint Center: Amerika, ss.29-68.
- Duishembieva, Jipar (2015), *Visions Of Community: Literary Culture And Social Change Among The Northern Kyrgyz, 1856-1924*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University Of Washington, ABD.
- Djunushaliev, Djenish (2014), "Kırgızistan'da 1916 İsyanı", Çev. Alesker Aleskerov, *Türkler Ansiklopedisi* (C:18, ss.627-630), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Dyakov, N.N., Samoylov, N.A. (2011), *Rossiya İ Vostok: Fenomenologiya Vzatsmodeystviya İ İdentifikatsii V Novoye Vremya*, Sankt-Peterburg: İzd-Vo «Ctudiya NP-Print».
- Ebrahimi, Seyyedeh Fahimeh (2014), "Russification And The Political Colonization Of Transoxiana in Tsarid Era (1864-1917)", *The Quarterly Journal Of Political Studies Of Islamic World*, Vol: 2(8). pp: 151-171.
- Esin, Emel (1997), *Türkistan Seyahatnamesi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eshenkulova, Kishimjan (2007), "Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi (1800-1917)", Doktora Tezi, İstanbul.
- Eshenkulova, Kishimjan (2015), "Kaufman'ın Türkistan Siyaseti: Sömürgecilik ve İslam Kurumlarının İhmalı", *Turan-Sam*, C:7, S: 25, s.49-66.

- Erifeyeva (1998), ‘‘Konfessionalniye Protseccı Sredi Nemetskogo Nfseleniya Kazakistana Vo Vtoroy Pol 18-20’’, *İstoriya Nemetsev Tsentrolnoy Azii*, Almatı, ss.52-64.
- Fayzullayeva, M. (2010), *Administrativniy Poryadok İ Strukturnoe Deleniye Çusta İ Ego Okrugı V Kolonialnoy Period*, Uçeniye Zapiski Hudjanskogo Gosudarstbennogo Universteta İm-Akademika B. Gafurova, Gumanitarhiye Nauki, Vol:2 (22), ss. 107-122.
- Glushchenko, YE. A. (2010), *Rossiya V Sredney Azii-Zavoyevaniya İ Preobrazovaniya*, Tsentrpoligraf, Rossiya.
- Gökalp, Yusuf, Eyüpoğlu, Osman (2018), ‘‘Туркестанский Сборник’ (Türkistan Derlemesi)’ ve Orta Asya Dini Düşüncesi Açısından Kaynaklık Değeri’’, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi, S:25, ss. 69-86.
- Gökçe, Mustafa (2007), *Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar Ve Çevresinin Durumu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gömeç, Sadettin (2011), *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi: Ankara.
- Grousset, Rene (2006), *Bozkır İmparatorluğu*, Çev: Reşat Uzman, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gross, jo-ann (1997), ‘‘The Waqf Of Khoja "Ubayd Allah Ahrar In Nineteenth Century Central Asia: A Preliminary Study Of The Tsarist Record, Naqshbandis In Western And Central Asia Change And Continuity’’, Elisabeth Özdalga Ed.; Swedish Research Institute In Istanbul Transactions, Vol:9, ss.47-60.
- Güngör, Ferhat (2014), ‘‘Sömürgecilik Bağlamında Rusya’nın Orta Asya ve Kafkasya Politikası’’, *Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C:6,S:24, ss.26-34.
- Hatunoğlu, Nurettin (2016), *Türkistadaki Son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Alim Han*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hayit, Baymirza (1975), *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara: TTKY, 1995.
- Hargrove, Paul (2016), *Roots Of Russian Irregular Warfare*, Thesis, Naval Postgraduate School, Monterey-California.
- Hasanova, Camila (2017), ‘‘Türkistan General-Qubernatorluğunun Yaradılması’’, Akademik Bakış Dergisi-Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E Dergisi- Türk Dünyası araştırmaları Vakfı ve Kırgız Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat-Kırgızistan, S:61. Ss.49-63.

- Halfin, Naftula Aronoviç (1965), Pricoedineniye Sredney Azii K Rossii (60-90-e godı XIX v.), Moskva: İzdatelstva «Nauka».
- Hamrayeva, T.R. (2019), ‘‘İstorika-Krayevedçeskaya Deyatelnost Statistiçeskih Komitetov Turkestana (Vtoraya Polovina XIX-Haçalo XX vv.)’’, *Nauçnyy Rezultat, Sotsialnie İ Gumanitarniye İssledovaniya-T.5*, N:2, ss.46-54.
- İdil, Aydın (2007), Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi, Bişkek: Avrasya-Press.
- İvanov, P.P. (1958), *Oçerki Po İstorii Sredniy Azii*, Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı.
- Laszlo, Rasonyi (1993), *Tarihte Türklük*, (3.baskı), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kadyrov, Mederbek (2017) ‘‘Nakşibendiliğın Kırgızlar Arasındaki Faaliyetleri’’, *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, S:22, s.85-99.
- Kaufman, K.P.V. (1867-1881), *Proyekt-Vsepoddanneyshego Otçeta*, Peterburg: İzdaniye Voенno-Uçenogo Komiteta Glavnogo Ştaba (1884).
- Kahya, Hayrullah (2017), ‘‘Hive Hanı Muhammed Rahim Bahadır’un (1806-1825) 1809 Tarihli Bir Tarhanlık Yarlığının Üslubu ve Metin dilbilimsel Yapısı’’, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:5(2), ss. 315-337.
- Karasoy, Yakup (2003), ‘‘Mihman-Name-i Buhara ve Şiban Han’ın Bilinmeyen Üç Şiiri’’, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (Prof.Dr. Ahmet Bican Ercilasun’a Armağan), S:13, Erzurum, ss. 105-114
- Karimov, Elyor, (2011), ‘‘Sovyet Yönetiminin Sekülerleştirme Politikası ve Günümüz Orta Asyasına Etkileri’’ [Bildiri], Çev. Necmeddin Güney; *Uluslararası Günümüz İslam Toplumlarında İnanç Problemleri Sempozyumu*, 06-07 Mayıs, Selçuk Üniversitesi: Konya, ss. 183-187
- Kariev, Aıtmat (2016), *Orta Asya’da İslâm Yargı Teşkilâtı ve İşleyişi (1709 -1876 Hokand Hanlığı ve 1865 -1928 Rus İşgali Süreci Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kariev, Aıtmat (2017), ‘‘Kırgız Biy Mahkemeleri Hakkında Kısa Bir Analiz (XVIII-XX Yy.)’’, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:6, S:4, ss.89-101.
- Kariev, Aıtmat (2018), ‘‘Hokand Hanlığı’nın Eğitim Geleneği ve Medreseler’’, *Diyanet İlmî Dergi*, C:54, S:3, ss. 149-167.

- Katilius, Algimantas (2004), ‘‘Memorandum Of The Governor-General Of The Vilna Gubernia Sviatopolkmirskii On The Lithuanian Latin Alphabet’’, *Lithuanian Historical Studies: Source Publications*, pp.89-104.
- Katiharou, Yury (2015), *Litvanya'da Dil atışması Ve Dil Haklarının Genişletilmesi İçin Talepler: Polonyalı (Leh) Ve Rus Azınlıkların çelişen rnekleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Odtü-Sosyal Bilimler- Avrasya alışmaları, Ankara.
- Kaya, Sezgin, İsmayilov, Meşdi (2013), ‘‘Rus Oryantalizmi ve Doğu’ya Jeopolitik tesi Bir Bakış’’, *Rusya’nın Doğu Politikası*, (Ed. Sezgin KAYA), Osmangazi-Bursa: Ekin Yayınları s.39-85.
- Kaymak, Erol (2000), Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonali, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- Knauer, N.H. (2016), *Nemtsı Drevnego Kraya*, Germany: Edita Gelsen e.v. IRWA.
- Kerimova, Hatice Bozkurt (2014), ‘‘Tsentralnaya aziya v sostave rossiyskoy imperii [Rus İmparatorluğu Terkibinde Merkezi Asya-Kitap Tanıtımı], Pod. Red. S. N. Abaşın, D. Y. Arapov, N. Y. Bekmahanova, Novoye Literaturnoye Obozreniye, Moskva 2008’’, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C:1, S:2, ss. 351-356.
- Kılıç, Sezen (2015), ‘‘Ekim Devrimi’nde Kafkasya’da Yaşanan Değişim ve Gelişmeler [Bildiri]’’, *VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi 2015 (Atatürk ve Türk Kültür Coğrafyasında Kafkasya ve evresi)*, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, C:1, Ankara, 2017ss.227-243.
- Kissinger, Henry (2000), *Diplomasi*, ev. İbrahim Kurt, İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.
- Klyashtorny, S.G, T.İ Sultanov (2004), *Trkn  Bin Yılı*, ev: Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Koç, Dinçer (2019), *Tarih Boyunca Gmrkler*, Ed. Mustafa Tanrıverdi, İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Konukçu, Enver (1998), ‘‘Hokand Hanlığı’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C.18), İstanbul, s.215.
- Kohn, Hans (2007), *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, ev. Agah Oktay Güner, istanbul: İlgı Kültür sanat yayıncılık Yayınları.
- Kolesnikov, Aleksandr (2010), *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar*, (ev. Rakhat Abdieva), Ankara: TTKY.

- Komatsu, Hisao (2007), *Dar Al-İslam Under Russian Rule As Understood by Turkestani Muslim Intellectuals, Empire, Islam, and Politics in Central Eurasia. Sapporo: Slavic Research Center*, N:14, pp. 3-23.
- Kurat, Akdes Nimet (2014), *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 6. Baskı, Ankara: TTKY.
- Kurt, Hasan (1999), "Orta Asya'nın Etnik ve Kültürel Kimliğinde Türklerin Rolü", *İslam Araştırmaları Dergisi*, C:12, S:3-4, ss.353-366.
- Kotyukova, T.V. (2010), "Vihodtsı İz Stran Zapadnoy, Tsentralnoy İ Severnoy Yevropı V Turkestane V Kontse XIX- Naçale XX v.", *İstoriçeskaya Demografiya*, N:1 (5), Nauçnyı Jurnal, Moskova-Sıktivkar, ss.52-57.
- Krasnyakov, Nikolay İvanoviç (2019), *Sistema Natsionalno-Regionalnogo Upravleniya V Rossiyskoy İmperii (Vtoraya Polovina XVII-Naçala XXvv.)*, Novosibirsk: Dissertatsiya.
- Krupenkin, Yevgeniy Nikolayeviç (2018b), *Turkestan V Sostave Rossiyskoy İmperii (1865-1917 gg.):Ot Voyenno-Administrativnogo Upravleniya K Grajdansko-Administrativnomu*, Tomskiy Gosudarstvennyı Universitet, Tomsk.
- Krupenkin, Yevgeniy Nikolayeviç (2016a), "Politiçeskiye Otnosheniya Rossiyskoy İmperii İ Hivinskogo Hanstva V 1867-1870 gg.", *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, N:404. Ss. 101-104.
- Litvinov, V.P. (2009), "O Pravovıh Osnovaniyah Primeneniya Tsarizom Administrativnoy Sıilki Musulman Turkestanskogo Kraya 1865-1917", *Vestnik Krsu*, Tom:9, N:5.
- Liçniya Vospominaniya N. Ostroumove (1899), *K.P.V. Kaufman Ustroitel Turkestanskogo Kraya*, Taşkent.
- Macit, Abdulkadir (2014), "19. Asırda Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti Arasındaki Münasebetler" [Bildiri], *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı 1-15-18 Mayıs*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, ss.123-137.
- Mackenzie, David (2018), "Kaufman Of Turkestan: An Assessment Of His Administration 1867- 1881", *Slavic Review*, Vol:26, No:2 (Jun., 1967), pp. 265-285.
- Mackenzie, David (1969), "Expansion In Central Asia: St. Petersburg vs. The Turkestan Generals (1863-1866)", *Canadian Slavic Studies*, Vol: III, No:2, pp.286-311.
- Mehmet Emin Efendi (1986), *İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat*, (Haz. Rıza Akdemir), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Michell, John and Robert (1865), *The Russians In Central Asia*, (Bayer. Staatsbibliothek München-1926), london: Dalziei Brothers Engravers Printers.
- Milyutin, D.A. (1999), *General-Feldmarshala Grafa Dimitriya Alekseyeviça Miliyutina Vospominaniya 1860-1862*, (Pod Redaktsiey: L.G. Zaharovoy), Moskva: Rossiyskiy Fond Kulturi Studiya «TRİTE».
- Muhamedov, Ş.B. (2018), *K Nekotorım Paradigmam V Novoy İstorii Tsentralnoy Azii, Noveyshaya İstoriya Tsentralnoy Azii: Problemi Teorii İ Metodologii*, Moskva: Fonda İmeni Konrada Adenauera, ss. 116-131.
- Naganawa, Norihiro, (2013), “The Red Sea Becoming Red? The Bolsheviks Commercial Enterprise in the Hijaz and Yemen, 1924-1938”, *Fifth East Asian Conference On Slavic Eurasian Studies (ICCEES Asian Congress) 9-10 August*, Osaka Üniversty-Japonya, pp. 7-14.
- Nelson, John Carl (1976), *The Siege Of Herat: 1837-1838 Culminating Projects In History*, Cloud State University, ABD-Minnesota.
- Omorov, Timurlan (2012), “Türkistan’daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları”, *TÜBAV Bilim Dergisi*, C:5, S:2, ss.7-18.
- Onur İşçi (2016), “Making Sense Of Russian Imperialism: Warfare, Domestic Reform, And Absolutism, 1700-1856”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXI /2*, ss.445-470.
- Ömurbekov, Toktorbek, (2014), “Sömürge Döneminde Kırgızlar”, Çev. Liliye Sabirova, *Türkler Ansiklopedisi* (C:18, ss.616-626) Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Ölçekçi, Tamara, (2016), “Orta Asya’da Bir Türk Şehri-Bişkek” [Bildiri], *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I*, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özbayraktar, Aykut (2014), *Abbasîlerin İlk Döneminde Mâverâünnehir*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Özdemir, Emin (2009), “Rusya’nın Kazakistan’da Uyguladığı Kültür Siyasetine Örnek Olarak “Dala Vilayeti Gazetesi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages- Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol:4/3, ss. 1697-1715.
- Özkan, Murat (2019), *Türkistan’ın Keşif Çağı*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Oye, David Schimmelpenninck van der (2009), “Vasilij V. Vereshchagin’s Canvases Of Central Asian Conquest”, *Cahiers d’Asie Centrale*, ss.179-209.

- Persson, Gudrun (1999), *The Russian Army And Foreign Wars 1859-1871*, London School of Economics And Political Science, England.
- Peters, G. Ross (1968), *The Problem Of The North-West Frontier Of India: 1800-1880*, Memorial University Of Newfoundland, Kanada.
- Perrin, Charles C. (2013), "*Lithuanians In The Shadow Of Three Eagles: Vincas Kudirka, Martynas Jankus, Jonas Šliūpas And The Making Of Modern Lithuania*" Dissertation, Georgia State University, ABD.
- Penati, Beatrice (2013), "The Cotton Boom And The Land Tax In Russian Turkestan (1880s–1915)", *Explorations In Russian And Eurasian History-Published by Slavica Publishers*, Vol:14, N:4, pp. 741-774.
- Peeples, Reed, "Slavic Power And Turkic Nations: A Survey Of Western Scholarship On The History Of Russian Central Asia" (2007), *Tigerprisnt-All Theses-165*, Clemson University-ABD.
- Poçekayev, Roman Yulianoviç (2018), "İz Saperov V Diplomati: K.P. Fon Kaufman Na Kavkaze (Po Vospominaniyam Sovremennikov)", *Novoe Proşloe/The New Past*, Vol:3, pp.50-67.
- Pryshchepova, V.A. (2011), *İllyustrativniye Kolleksii Po Narodam Tsentralnoy Azii Vtoroy Polovini XIX-Haçala XX Veka V Cobrahiyax Kunstkamery*, Sankt-Peterburg: Nauka.
- Rtveladze, E.V., Alimova, D.A. (2013), *Harezmi V İstorii Gosudarstvennosti Uzbekistana*, Taşkent: Uzbekistan Faylasuflari Milliy Jamiyati.
- Sağlık, Selcan (2007), "SSCB Eğitim Siyaseti Temelinde M. Geldiyev ve G. Alpaarif'in Türkmen Dilinin Grammatikası (1929)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi-Ankara Üniversitesi*, C:4, S:4, ss. 113-124.
- Sabol, Steven (2014), "Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti", Çev: Nasuh Uslu, *Türkler Ansiklopedisi* (C:18, ss. 587-595), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Saray, Mehmet (2017), *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1785)*, Ankara: TTK.
- Saray, Mehmet (1993), *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Sarı, İbrahim (2016), *Şanlı Türk Tarihi*, Antalya: Net Matba yayıncılık.

- Sahadeo, Jeff (2007), ‘‘Progress Or Peril Migrants And Locals In Russian Tashkent’’, 1906–14, *Peopling The Russian Periphery Borderland Colonization In Eurasian History*, (Ed: Nicholas B. Breyfogle, Abby Schrader, Willard Sunderland,) ABD-London-Kanada: by Routledge.
- Sela, Ron (2006), ‘‘Invoking The Russian Conquest Of Khiva And The Massacre Of The Yomut Turkmens: The Choices Of A Central Asian Historian’’, *Asiatische Studien-AS/EA LX-2-*, pp. 459-477, 2016.
- Semenova, A. (1910), ‘‘ Pokoritel Ĭ Ustroitel Turkestanskogo Kraya, General-Adyutant K.P. Von Kaufman 1-y’’, Kaufmanskij Sbornik Moskva, Tipolitografiya T-va Ĭ.N. Kuşnerev, ss. I-LXXXIV.
- Sultangaliyeva, G.S, Abdrakhim, M.E. (2018), ‘‘Views Of The Turkestan General-Governor K.P. Kaufmann About The Administrative Device And Kazakh Officials’’, *Xabarşı-Tarix Seriyası*, No:2(89), ss. 101-107.
- Sofu, Sevda Özkaya, (2018), ‘‘Türk Dünyası’nın Ceditçi Sesi Tearüf-i Müslimin Dergisi’nde Buhara ve Hive’’[Bildiri], *I. Milletlerarası Türkiye-Özbekistan Münasebetleri Sempozyumu 8-10 Kasım*, Tika, Kastamonu Üniversitesi.
- Somuncuoğlu, Tümen (2014), *Türk Dünyası Başkentleri ‘‘TAŞKENT’’*, Ed. M. Yılmaz, Ç. Kavuncu, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, SFN Televizyon Tasarım Yayıncılık: Ankara, ss.527-528
- Şahin, Hasan (2013), ‘‘Kırım Harbi’nde (1853-1856) Doğu Anadolu Cephesi'nde Cereyan Eden Muharebelerde Başlı-Bozuk Birlikleri’’, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 49, Erzurum, ss. 343-358.
- Şafakcı, İnci Yelda (2014), ‘‘XIX. Yüzyılda Buhara Medreseleri’’, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages-Literature and History of Turkish or Turkic* Vol:9/4, pp. 1049-1059.
- Şimşir, Nahide (2010), *Rus Devleti Tarihi*, İstanbul: IQ kültür sanat yayıncılık.
- Şirokorad, Aleksandr Borisoviç (2003), *Rossiya-Angliya: Neizvestnaya Voyna-1857-1907*, Rossiya: Voyenno-İstoriçeskaya Biblioteka.
- Şumkova, Margarita Yevgenevna (2015), *Organizatsiya Upravleniya Turkestanom V Naçale XX Veka*, Rossiyskiy Gosudarstvennyy Gumanitarnıy Universitet, Moskva.
- Tasmagambetov, A.S. (2010), *İstoriya Konfessii Kazahstana V Kontse XVIII-Naçale XX vv.*, ZKGU: Uralsk.

- Tacibayev, Raşid (2012), ‘‘Rusyanın Orta Asya’ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi’’, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, Ankara-Türkistan*, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım yayınları, ss.169-211.
- Tarasov, Mikhail G. (2013), ‘‘The Semirechye Cossacks In The Imperial Space Of Russia’’, *Journal Of Siberian Federal University, Sibiry*, ss.74-84.
- Tealakh, Gali Oda (1991) *The Russian Advance In Central Asia And The British Response 1834 -1884*, Durham University E-Theses [Online: <http://etheses.dur.ac.uk/1516/>].
- Tagayev, Mairambek (2019), "Hokand Hanlığı’nda (1709-1876) Dinî Teşkilat", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi*, S:26, ss.55-73.
- Tekin, Arslan (2012), *Türkün Tarihi*, İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Tekin, Ferudun (2014), ‘‘Hive Hanlığı’’, *Türkler Ansiklopedisi* (C:28,ss. 634-640), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Tilyebayev, Ş.B., Orazov, R.E. (2009), ‘‘Kazak ult-azattık kozgalısı’’- *Kazakistan Tarihsıları Kaumdaştığı*, El-Şejire, Astana-Poligraf.
- Togan, Zeki Velidi (1993), ‘‘Harizm’’, *İslam Ansiklopedisi* (C:5/1, s.240), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: İstanbul
- Togan, Zeki Velidi (1981), *Bugünkü Türkili ve Türkistan Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Topsakal, İlyas (2007), *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre; İdil-Ural Bölgesinde Ortodoks Misyoner Faaliyetleri Ve Türkler (1552–1917)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Topsakal, İlyas (2018), *Rus Misyoner Kayıtlarına Göre 1552-1917 Rus Çarlığı ve Türkler*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Topal, Kadriye (2014), *19. Yüzyılda İngiltere’nin Türkistan Siyaseti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Trever, K.V., Yakubovskiy, A.Yu., Voronets, M.E. (1947), *İstoriya Narodov Uzbekistana*, Tom:2, Taşkent.
- Thrasher, Matthew (2010), "How To Make A Colony: Reform And Resistance In Russian Turkestan 1865-1917", *German And Russian Studies Honors Projects*.
- Türkmen, İlker (2019), ‘‘Hokand (Fergana) Hanlığı’nda Bürokrasi İçin Yarışan İki Türk Boyu: Kıpçaklar ve Kırgızlar’’, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, Vol:12, ss.157-165.
- Uzelli, Gönül (2018), ‘‘Vasili V. Vereşçagin’in Gözünden 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’’, *Alt-sanat*, S:9, ss.215-228.

- Uyama, Tomohiko (2007), "A Particularist Empire: The Russian Policies Of Christianization And Military Conscription In Central Asia", *Empire, Islam, And Politics In Central Eurasia. Sapporo: Slavic Research Center*, N:14, pp. 23-63.
- Uyama, Tomohiko (2015), "Repression Of Kazakh Intellectuals As A Sign Of Weakness Of Russian Imperial Rule", *Cahiers du Monde russe*, Vol:56/4, pp. 681-703.
- Ünal, Fatih(2008), "Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Erzurum*, S:38, ss.227-252.
- Ünver, Mustafa (2012), "Kırgızistan: Kırılgan Hatlar Ülkesi", Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ed.); *Küresel ve Bölgesel Politikalarda Orta Asya*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, ss.311-334.
- Vambery, Arminius (1864), *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, Çev. Abdurrahman Samipaşazade Abdülhalim (Haz. N.Ahmet Özalp), İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2009.
- Vernadsky, George (2015), *Rusya Tarihi*, 3. Baskı, Ed. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları.
- Vurgun, Seda Yılmaz (2013), XIX. Yüzyılda Kongratlar Döneminde Hive Şehri", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol:8/7, pp. 765-781.
- Vurgun, Seda Yılmaz (2015), "1898 Dükçü İşan İsyanı (Andican Ayaklanması)", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 54- ERZURUM*, ss. 607-623.
- Volkov, İ.V. (2016), "Rol Rossii V İstoriçeskih Sudbah Narodov Tsentralhoy Azii: İstoriografiçeskiy Aspekt", *İstoriçeskie Nauki-Vestnik KRSU-Tom 16*, N:4. Ss.3-7.
- Yakubovskiy, A. Yu. (2004), "Orta Asya Tarihçisi Pavel Petroviç İvanov", Çev. İlmira Ragibova, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Vol:6(11), ss.141-150.
- Yalvar, Cihan (2017), "1918-1922 Yılları Arasında Emir Timurun Mirası:"Buhara Emirliği", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y:4, S:10, ss.213-233.
- Yalçınkaya, Alaeddin (2006), *Sömürgecilik Pans-İslamizm Işığında Türkistan*, 2. Baskı, Ankara: Lalezar Kitapevi Yayınları.
- Yazı, Muhammed Emin (2007), *Çarlık Döneminde Kırgızlar (1852-1917)*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Yerofeeva, İ. (2007), "Rus İmparatorluğu Yönetiminde Kazakistan", *Kazakistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, s.73-83.
- Yetişgin, Mehmet (2014a), "Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları", *Türkler Ansiklopedisi* (C:18, ss.596-605.) Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.

- Yetişgin, Memet (2008), ‘‘On Dokuzuncu Asır Türkistan Türklerinin Kùltürleri, Karakterleri ve Görüntüleri Hakkında Avrupalıların Görüşleri’’, *KTMÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S:20, ss.271-296.
- Yılmaz, Çağlar, Algener, Yalçın (2016), ‘‘Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri’’, *Dergi Park-Journal of Life Economics*, C:3, S:1, ss. 93-114.
- Yılmaz, Salih (2006), *XVI-XX. Yüzyullarında Karakalpak Türkleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, Mehmet Yalçın (2014), ‘‘İşgal Dönemi Türkistan’da Rus Dil Planlaması ve Cedid Hareketi’’, *The Journal of Academic Social Science Studies*, N:29, p. 339-349.
- Yoska, Erhan (2011), ‘‘Muhammed Ali Han Dönemi (1822–1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devleti ilişkileri’’, *History Studies International Journal Of History*, Vol:3/3, ss.395-408.
- Zardykhan, Zharmukhamed (2007), *Depicting The Enemy: Russians And Ottomans In The Press During The First World War*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Department Of History Bilkent University, Ankara.
- Zhebelov, Sergey Aleksandroviç (2017), *Russkoe Arhiologičeskoe Obşestvo Za Tretyu Çetvert Veka Svoego Suşestvovaniya 1897-1921: İstoriçeskiy Oçerk*, Moskva: İndrik, ss.348-350.